

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Elméleti és módszertani vitaanyagok, munkajelentések

14

A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TERÜLETEK VIZSGÁLATA BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

Szerkesztette

Dr. Beluszky Pál

BUDAPEST

1976

665572
Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet

A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TERÜLETEK VIZSGÁLATA
BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN MEGYÉBEN

Témavezető: Dr. Enyedi György
Szerkesztette: Dr. Beluszky Pál
Irták: Dr. Barta Györgyi
Dr. Beluszky Pál
Dr. Berényi István

Budapest

1976

MTA
KIK

0 00004 27752 1

826790

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 4915 / 1976 sz.

ISBN 963 7321 07 1

Készült

az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet házi sokszorosítóján.
Példányszám: 200. A kiadásért felel: Dr. Pécsi Márton int.ig.

10319/Lné.

Tartalomjegyzék

	oldal
I. A vizsgálat célkitűzése /Beluszky P./	1
II. A hátrányos helyzetű területek elhatárolásának elvi- és módszertani problémái /Beluszky P./	5
III. A mezőgazdaság, az ipar és a lakosság életkörülményeinek területi különbségei	15
A. A mezőgazdaság /Berényi I./	15
B. Borsod-Abaúj-Zemplén megye iparilag elmaradott területei /Barta Gy./	49
C. A fejlettségi színvonal megállapítása a lakosság életkörülményei alapján /Beluszky P./	63
IV. A településhálózat szerepe a kedvezőtlen helyzetű területek kialakulásában /Beluszky P./	87
V. A megye kedvezőtlen helyzetű körzetei	107
1. A Cserehát-Észak-borsodi Karszt kedvezőtlen helyzetű területe /Barta Gy. - Beluszky P. - Berényi I./	107
2. A Hernádvölgy /Beluszky P./	142
3. A Zempléni hegység, Hegyköz /Beluszky P./	145
4. Bodrogek /Beluszky P./	150
VI. Vizsgálataink néhány eredménye; az elmaradott területek fejlesztésének általános szempontjai /Beluszky P./	155
Irodalomjegyzék /Barta Gy. - Beluszky P. - Berényi I./	178

I. A vizsgálat célkitűzése

Hazánk területének jelentékeny részén /hosszvetőleg két-ötödén/ a gazdasági fejlettség színvonala számottevő mértékben elmarad az országos átlagtól. A termelő szféra fejletlensége többnyire együttjár az ott élő népesség alacsonyabb életszínvonalával, kedvezőtlen életkörülményeivel, a "nem-termelő szektor", a településhálózat, általában az infrastruktúra viszonylagos fejletlenségével. Mindez egyes országrészekben, körzetekben társadalmipolitikai feszültségeket okoz, a népesség gyors elvándorlását váltja ki, s oly depressziós területek kialakulásához vezethet, melyek - a jelenlegi területgazdálkodási, közgazdasági szabályozók mellett - "önmaguk szintentartására" is csak állandó állami támogatás mellett képesek. A hátrányos helyzetű területek kialakulása az ország egészének gazdasági-társadalmi fejlődését fékezi; hosszabb távon egyes körzetek elnéptelenedését, a mezőgazdaságilag művelt területeknek a kívánatos mértéket meghaladó csökkenését, a meglévő termelő-és infrastrukturális kapacitások kihasználatlanságát, e körzetek lakóinak rossz társadalmi közérzetét eredményezheti. Érzékelve a probléma súlyát, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében munkacsoport alakult a hátrányos helyzetű területek vizsgálatára.

A munkacsoport következőkben látta kutatási célját: a társadalmi-gazdasági struktúra és fejlettségi színvonal alapján az elmaradott területek elhatárolása, típusokba sorolása, az elmaradottság okainak és folyamatának feltárása, e körzetek helyzetében várható változások előrejelzése, a fejlesztésre alkalmas körzetek kijelölése, a fejlesztési

lehetőségek számbavétele. /Ez utóbbi természetesen nem jelenti az elmaradott területek fejlesztési terveinek elkészítését./

A fenti célkitűzéseket a következő kutatási program keretében valósítottuk meg:

- a/ Az elmaradottság foglamának meghatározása, a jelenség egzakt /kvantifikálható/ jellemzése.
- b/ Az elvi-módszertani problémák tisztázása után, illetve tisztázása céljából az egész országra kiterjedő vizsgálatok előtt egy kiválasztott területen - Borsod-Abaúj-Zemplén megyében - behatóbb vizsgálatokat folytattunk; az itt nyert tapasztalatok birtokában terjesztettük ki munkánkat az ország egészére.
- c/ Az elmaradott területek elhatárolása és típusokba sorolása oly módon, hogy mind az elmaradott zónák, mind pedig a fejlett téregységeken belüli kedvezőtlen helyzetű körzetek feltárhatók legyenek.
- d/ Az elhatárolt terület egységek, területi típusok elmaradottsága okainak és folyamatainak elemzése. /A természeti környezet hatásainak számbavétele, a gazdasági-társadalmi szféra egyes összetevőinek - pl. a településhálózat, közlekedési adottságok, az iparfejlettségi színvonal - hatása a társadalmi-gazdasági fejlettség színvonalára stb./ A területi típusokban rejlő fejlesztési potenciálok, lehetőségek kimutatása.

E kötetben a kutatási program b-c. pontjaiban megfogalmazott célkitűzések részeként a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében folytatott vizsgálatainkat foglaljuk össze. E vizsgálatok elsősorban módszertani jellegűek voltak. A megye területén kívántuk ugyanis feltételezéseinket, s a választott módszerek eredményeit a helyszínen ellenőrizni, mielőtt azokat országos szinten alkalmaztuk volna. Ugyanakkor e terepmunka során kívántuk megismerni és tanulmányozni a "hátrányos helyzet" helyi megnyilvánulási formáit, az azzal feltételezhetően összefüggő folyamatokat, jelenségeket. E célnak Borsod-Abaúj-Zemplén megye maradéktalanul megfelelt. A gazdasági szerkezet nagyfokú területi eltérései, a településhálózat különbségei, a lakosság életszínvonalában fellelhető differenciák stb. következtében a megye szinte az egész ország gazdasági-társadalmi térszerkezetét reprezentálja. E megyében - annak ellenére, hogy a tudományos közvélemény is a gazdaságilag fejlett, kedvező életkörülményeket nyújtó megyék közé sorolja - a "hátrányos helyzet" kialakulásában szerepet játszó tényezők többsége fellelhető. /A megye magas iparosodottsági szintje mellett iparral nem rendelkező területek - az encsi, mezőkövesdi, sátoraljaujhelyi járások -, a mezőgazdaság alacsony színvonal és alacsony mezőgazdasági jövedelmek, a településhálózat problematikus körzetei - aprófalvas településszerkezetű területek, a megye északi harmadában városhiány, a városok egy részének fejletlensége stb. -, forgalmi elzártság, részben a fentiek következtében jelentős mérvű, gyorsütemű demográfiai erózió stb./

Annak ellenére, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vizsgálataink mindanekelőtt az országos vizsgálat módszertani

előkészítését szolgálták, jelen kötetünkben mégsem a módszertani tapasztalatokról számolunk be elsősorban, hanem össze kívánjuk foglalni a megyében folytatott kutatásaink eredményeit, a lehetőségekhez képest átfogó képet adva a megye hátrányos helyzetű területeiről, az elmaradottság okairól, a kedvezőtlen helyzetért "felelős" ágazatok jelen helyzetéről, fejlesztési lehetőségeikről.

Reméljük, hogy vizsgálataink némi segítséget nyújtanak a megye területfejlesztésének tervezése és végrehajtása során a tanácsi-, párt- és társadalmi szerveknek, melyeknek munkánkat könnyítő segítségét e kiadvánnyal is köszönjük.

II. A hátrányos helyzetű területek elhatárolásának elvi- és módszertani problémái

A kötet vázolt célkitűzésének nem mond ellent, hogy a vizsgálatok során felmerült elvi-módszertani kérdések közül a legfontosabbakat a következőkben vázoljuk. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy az "elmaradottságnak", a hátrányos helyzetű területek elhatárolásának többféle megközelítése, megoldása lehetséges. A különböző megközelítések eltérő eredményeket adnak. Az eltérő eredmények nem szükségszerűen származnak egyik vagy másik módszer használhatóságából, hanem a különböző módszerek a társadalmi-gazdasági színvonal más-más oldalát ragadják meg, más összefüggésrendszerben jelölik ki az elmaradott területeket. Az általunk folytatott vizsgálatok megítélésekor és felhasználásakor tehát feltétlenül ismerni kell azon elvi- és módszertani megfontolásainkat, melyeket feladataink megoldása során követtünk.

- 1/ A területi fejlettség - véleményünk szerint - magában foglalja a bővített ujratermelés egészének területi színvonalát; a területi fejlettség körébe tehát mind a gazdaság fejlettsége, mind a lakosság életszínvonala, életkörülményeinek szintje beletartozik. A gazdasági fejlettség, ill. a lakosság életkörülményeinek szintje a területi fejlettség két oldalát képezi; közöttük szoros korrelációs kapcsolat mutatható ki. A gazdasági fejlettség és a lakosság életkörülményeinek szintje nem egyszerűen egymást kiegészítő részei a területi fejlettségnek, köztük ok-okozati összefüggés van, s egyes elemek egyaránt összetevői a gazdasági fejlettségnek, s a

lakosság életkörülményeinek /pl. az infrastruktúra egyes elemei, közlekedési hálózatok, a lakosság szak-képzettsége stb./. Épp ezért vitatható a területi fejlettségnek - a gazdasági fejlettségből és a lakosság életkörülményeinek szintjéből összegezendő - egyetlen mérőszámmal való kifejezése /ami számítástechnikailag esetleg megoldható/.

A területi fejlettséget - következésképpen az egyes területek elmaradottságát relativ színvonalként értelmezzük, s egy átlagos szinttől - országos vagy megyei "átlagos fejlettség" - való eltérés mértékeként mutatuk ki.

2/ A vizsgálat területi egységei

Hazánk egyes területeinek gazdasági színvonalára vonatkozó eddigi kutatások többnyire a megyéket, néhány esetben pedig a járásokat választották vizsgálati egységül.^{1/}

^{1/} Az OT Tervgazdasági Intézetében folytatott vizsgálatok a területi nemzeti jövedelem-számítás módszereinek kidolgozására irányultak, s a területi nemzeti jövedelmet járási szinten mind a mezőgazdaságra /Kulcsár V. 1969/, mind az iparra meghatározták /Bartke I. 1967/. Ugyancsak a területi egységek nemzeti jövedelem-előállításának szintjét kívánta meghatározni /módszertanilag eltérő uton/: Klonkai L. /1969/; számításait megyei adatokkal végezte. Klonkai L. kísérletet tett a lakosság életkörülményeiben fennálló területi különbségek meghatározására is. A VÁTI-ban folyó vizsgálatok területi egységül az Országos Településhálózatfejlesztési Konceptióban kialakított u. n. középfoku körzeteket választották. Az életszínvonal és az életkörülmények te-

Kétségtelen, s nyilvánvaló azonban, hogy a heterogén megyék átlagadataira támaszkodó számítások még a szint-differenciák makrokörzeteit is csak hozzávetőleg lokalizálják, a gazdasági színvonal területi egységeinek kijelölésére e számítások nem alkalmasak. /Az átlagosnál fejlettebb társadalmi-gazdasági színvonallal rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kiterjedt zónák tartoznak az ország "legproblematisabb" területei közé./ Hasonló fenntartásaink a járásokkal szemben is lehetnek. A járásösszevonások nyomán nagykiterjedésű, eltérő természeti adottságokkal, gazdasági szerkezettel, településhálózati sajátosságokkal stb. rendelkező járások alakultak ki.

Miután kutatásaink célkitűzése egyaránt tartalmazza a hátrányos helyzetű zónák, illetve mikrokörzetek kijelölésének feladatát, feltétlenül szükségesnek láttuk a községi szintig lemenő vizsgálatokat is.

A vizsgálat területi egységeinek megválasztása azonban koránt sem csak a vizsgálat pontosságát, a különböző fejlettségű terület egységek határvonalainak "cizelláltságát" befolyásolja, hanem a nyert eredményeket is messzemenően meghatározza.

1/ /folyt./ területi színvonalának mérése is - a rendelkezésre álló adatok adta lehetőségek következtében - megyei, kíséreltképpen járási szinten történt /Gerő T. - Halminé Vissi M. 1972., Sándor Á. - Szlobodnyik J. - Tóth Z. 1972. Barta B. 1973, Erdélyi E. 1973, Gáspár J. - Jessze K. 1973, Barta Gy. 1973/. A településfejlettségi vizsgálatok viszont természetesen községi-városi keretek között folytak /Erdélyi E. 1968, Kiss J. 1967, 1969, Gyarmati M. - Turáni J. 1967, Sulyok J. 1968/.

A társadalmi-gazdasági szint vizsgálata során felmerülő elvi-módszertani problémák többsége ugyanis a vizsgálati egységek megválasztásával kapcsolatos. A községi-városi részletességű vizsgálat elkerülhetetlenül felveti:

- a területfejlettség és a településfejlettség kapcsolatának, különbözőségének problémáit;
- a településfejlettségi aspektusok előtérbe kerülése esetén a településszerkezetnek a "fejlettségre" /mindenek előtt a lakosság életkörülményeire/ gyakorolt hatását, azt a módszertani kérdést, hogy e hatásokat engedjük-e érvényesülni, vagy megkiséreljük kiszűrni a vizsgálatok során;
- az előbbiekhöz szorosan kapcsolódva az egyes mutatók "lokalizálhatóságának" kérdését.

A probléma eredete nyilvánvaló: a lakosság ellátását biztosító - s az életkörülmények színvonalának megítélésekor figyelembevett - intézmények többsége "telephelyválasztáskor" messzemenően figyelembe veszi a települések lélekszámát, ill. szerepkörét, hierarchikus szintjét. Hasonló szempontok vezetnek - egyebek között - az ipar telephelyválasztását is. Az intézményhálózat differenciáltsága, mennyiségi mutatói, színvonala, egy szóval "fejlettsége" tehát a települések lélekszámának, szerepkörének, hierarchikus szintjének függvénye. A közművesítés, a műszaki infrastruktúra kiépítésének műszaki-technikai, pénzügyi stb. feltételei, s a velük szemben támasztott követelmények is merőben eltérőek egy kislélekszámú községben szemben egy nagyvárossal. Ezen egyértelmű, s nyilvánvaló összefüggésből eredő

következtetések azonban már szerteágazóak, s többirányú megközelítés lehetőségeit bizonyítják.

Végeredményben két alapkoncepció alakítható ki a településnagyság, ill. - típusok és az ellátottság összefüggésének megítéléséről:

- a/ Eltekinthetünk a településnagyság és a településtípusok figyelembevételétől a települések ellátottságának meghatározásakor. Ez esetben a településnagyság, ill. a települések szerepköre nagymértékben befolyásolja a fejlettségi szintek kialakulását. E felfogás mellett szól, hogy a települések nagysága jelenleg hazánkban - a motorizáció alacsony szintje miatt! - a valóságban is messzemenően befolyásolja a lakosság életkörülményeit, a települések fejlettségi szintjét. Kis falvakban élni tényleges hátrányt jelent, s egy oly eljárás, mely a fejlettségeket a településkategóriák saját szintjén belül mérné, e tényleges különbségek elfedéséhez vezethetne, ami szintén elfogadhatatlannak látszik. /Ugyanis még mindig előnyösebb ellátást, kedvezőbb életkörülményeket biztosít lakóinak egy "kevésbé fejlett" regionális centrum, nagyváros, mint egy - a saját szintjén - igen fejlett kisközség./ Ugyanakkor e koncepció alapján a községi szinten folytatott vizsgálat - mely elkerülhetetlenül a településfejlettség kimutatását helyezi előtérbe a területi fejlettséggel szemben - óhatatlanul kiélezi a településfejlettség és a területi fejlettség közötti különbségeket, s a településnagyságból következően torzításokra, helytelen következtetésekre vezethet. Ha ugyanis két hasonlóan

fejlett téregység településszerkezete között jelentős különbség áll fenn, akkor e téregységek települései különböző fejlettségi kategóriákba kerülhetnek.

Ha aprófalvas településszerkezetű a téregység, akkor az országos átlaghoz képest fejletlen községek tengeréből szigetszerűen emelkednek ki a városok, s a téregység összességében fejletlennek tűnik.

Ha hasonlóan fejlett másik téregység közép- vagy nagyfalvas településszerkezetű, akkor a települések túlnyomó többsége az átlagos fejlettséget eléri, a téregység - települési szinten - összességében fejlettnak mutatkozik. Hogy fejtegetéseink nem öncélú eszmefuttatások, azt a megyék fejlettségi szintjeinek összevetése bizonyítja. Az intézmény-hálózatra vonatkozó számítások /ld. bővebben Barta Gy. 1972/ szerint pl. a megye összlakosságának - a "területnek" - intézményellátottsága Baranya megyében a legkedvezőbb. Ugyanakkor a községi lakosság ellátottsága alapján a megyék rangsorában csupán a 16-17. helyet foglalja el a rendkívül elaprózott településszerkezet következtében. Hajdu-Bihar a megyei szinten mért ellátottság alapján a 10. helyet foglalja el a megyék között, viszont a községi lakosság ellátottságát véve figyelembe a 3. helyre lép elő.

- b/ A másik lehetséges alapkoncepció a fejlettségi szinteket a településnagyság, ill. településkategóriák függvényében vizsgálja. A fenn elmondottakból következik, hogy a településszerkezet különbözőségéből, a településfejlettség és a területi fejlettség különbözőségeiből eredő torzításokat ezen eljárás mérsékeli. Viszont a különböző településkategóriák között fennálló tényleges szintkülönbségeket is feloldja, s torzítása ez irányban jelentkezik.

Ugy tűnik tehát, hogy a fejlettségi szintek alapján történő területelhatárolás /tipizálás/ nem szorítkozhat csupán a területfejlettségi szintek nagyobb egységeken alapuló megállapítására, de egy települési szintű vizsgálat - lényegében településfejlettség-vizsgálat - is csak egyoldalú képet adhat.

- 3/ A társadalmi-gazdasági szint meghatározásakor felmerülő módszertani problémák másik csoportja az egyes ágazatok fejlettségi szintjeinek összegezésekor jelentkezik, különös tekintettel arra, hogy az egyes ágazatoknak a gazdaság szerkezetében elfoglalt helyzete, sulya rendszerint eltérő. Más szóval: ha egy téregység általános fejlettségi szintjét vizsgáljuk, eltekinthetünk-e az egyes ágazatoknak /tényezőcsoportoknak/ a gazdaság egészében elfoglalt sulyától vagy sem.

Ugyanis: ha az egyes ágazatok fejlettségi szintjét naturális mutatók alapján határozzuk meg, akkor az ágazatok összevetése csak az esetben lenne megnyugtató, ha ezen ágazatok egymáshoz viszonyított arányai téregységről-téregységre azonosak lennének.

A mezőgazdaság színvonala természetesen más-ként értékelendő a téregység szempontjából, ha az a terület vezető gazdasági ágazata, s más-ként ha csak másodlagos szerepet tölt be. Nyilvánvaló, hogy pl. az ipari és mezőgazdasági fejlettség alapján a gazdasági színvonalat aligha lehet úgy megállapítani, hogy e két ágazat mérőszámait súlyozás nélkül összegezzük. Ez esetben pl. egy kifejezetten ipari jellegű terület fejlett ipara, s e terület alárendelt jelentőségű, alacsony szintű mezőgazdasága csupán közepes gazdaságfejlettségi szintet eredményezne. A mezőgazdaságon belül megállapított szintek azonnal vitathatókká

válnak, - pontosabban értékelésük további megfontolásokat igényel - mihelyt e téregység általános fejlettsége szempontjából kívánjuk értékelni azokat.

/Az encsi, nyirbátori, nagykállói járások, a Kőrösvidék stb. alacsony mezőgazdasági színvonalának kihatásai merőben mások, mint pl. az ózdi vagy dorogi járás alacsony színvonalu mezőgazdaságának kihatása./

További megfontolásokat igényel, hogy a jelenlegi gyakorlat szerint egyes ágazatok színvonalát az adott ágazaton belül, más ágazatoknak viszont a gazdaság egészében elfoglalt súlyát azonosítjuk a színvonallal.

Legszembetűnőbb eltérés a mezőgazdaság és az ipar fejlettségének megítélésénél mutatkozik. Az ipari fejlettség mérésénél jobbra sűrűségi mutatókat képezzünk /pl. a 10 000 főre jutó ipari keresők száma, beépített hajtóerőkapacitás, állóeszközérték stb./ Ezen mutatók az ipari termelés tényleges színvonalára - a beruházások, eszközök, munkaerő hatékonysága, nyereségszint, a kapacitások kihasználtsága stb. - nem nyújtanak információkat, az ipar súlyát mutatják a gazdaság egészén belül. Ezzel szemben a mezőgazdasági színvonal kifejezésére általánosan használt mutatók /egységnyi mezőgazdasági földterületre, 1 mezőgazdasági keresőre stb. vonatkoztatott értékek/ a mezőgazdaság szűkebb értelemben vett fejlettségére, hatékonyságára vonatkoznak. A fejlettség merőben eltérő szempontu megítélése kérdésessé teszi a mutatók egyszerű összegezésének lehetőségét.

4/ Vizsgálataink során követett megfontolások

Mérlegelve az elmondottakat, számbavéve lehetőségeinket és célkitűzésünket, vizsgálataink során a következő megfontolásokat érvényesítettük:

- a/ Miután úgy találtuk, hogy egy téregység fejlettségét sem a települési szintű vizsgálat, sem a területi megközelítés nem mutatja ki egyértelműen, ill. különböző aspektusok, más-más összefüggések kimutatására alkalmasak, úgy véltük, hogy a kétirányú közelítés eredményeinek együttes figyelembevétele adhat megnyugtató képet a téregységek fejlettségéről. Vizsgálatunk alapvető célkitűzése továbbra is a hátrányos helyzetű területek települési szinten való elhatárolása. Azonban ennek során a városi funkciójú intézmények, szolgáltatások színvonalát, valamint az iparosodottsági színvonalat nem községi-városi keretek között határoztuk meg, hanem területegységekre vonatkoztatva mutattuk ki.
- b/ A települési szintű elhatárolás mellett szükségesnek láttuk a lakosság életkörülményeinek színvonalát téregységi szinten is kimutatni.
- c/ A településnagyságnak, ill. a különböző településkategóriáknak a "fejlettségre" gyakorolt - bizonyos megközelítésekben torzító - hatását tovább kívántuk csökkenteni azzal, hogy a városok, városias jellegű települések fejlettségi szintjét saját kategóriájukon belül is kimutattuk. Így a "fejletlen" körzetek árnyaltabb megismerése válik lehetővé /megkülönböztethető pl. a fejletlen körzet-fejlett város típusa/.
- d/ Az ágazatok összegezésével kapcsolatos nehézségeket úgy kívántuk megoldani, hogy a fejlettségi mutatókat

három csoportba soroltuk - ipar, mezőgazdaság, életkörülmények színvonala - s ezen belül képeztük az aggregált mutatókat. A három ágazat aggregált mutatóinak kvantitatív összegezésétől eltekintettünk, s elsősorban kartográfiai metódusokkal képeztük az általános fejlettségi szint területtipusait. Térképi ábrázoláskor a termelő ágazatoknak a gazdaság szerkezetében elfoglalt súlyát feltüntettük.

III. A mezőgazdaság, az ipar és a lakosság életkörülményeinek területi különbségei

A/ A mezőgazdaság

A mezőgazdaság általános helyzete

Borsod-Abaúj-Zemplén megyének az ország mezőgazdasági termelésében betöltött szerepére, jelentőségére csupán néhány összehasonlító adattal kívánunk rávilágítani.

A megyében 1972-ben 12 állami gazdaság, 1 erdőgazdaság, 192 termelőszövetkezet, 29 szakszövetkezet s 2 halászi szövetkezet mintegy fél millió ha.-nyi termőterületen gazdálkodott, ami az ország összes mezőgazdasági területének 5,2 %-át jelentette, és amelyen az ország mezőgazdasági bruttó termelési értékének 5,5 %-át termelték, ami a megyék sorrendjében a 7. helyet jelenti.

A megye mezőgazdaságának országos jelentőségét csak aláhuzza, hogy olyan speciális agrárkörzetei is vannak /Hegyalja, Taktaköz, Hernád-völgy/, amelyek termékei /bor, gyümölcs, cukorrépa, sörárpa, állati eredetű termékek stb./ az ország más területein gyengébb eredménnyel vagy rosszabb minőséggel termelhetők. A 100 ha. mezőgazdasági területre eső szarvasmarha-állomány alapján például az 5. helyen áll a megyék sorrendjében, sőt a vágóborjú értékesítés itt a legnagyobb.

Az ország mezőgazdasági értékesítésének 4,2 %-a esik Borsod-Abauj-Zemplén megyére. Más kérdés, hogy a termelés hatékonysága majdnem itt a leggyengébb az országban. Például az 1 ha. mezőgazdasági területre eső bruttó termelési érték 12041 Ft, az 1 ha. mezőgazdasági területre eső értékesítés 4792 Ft, ami 20 %-kal kisebb az országos átlagnál.

Ennek tulajdonítható, hogy a mező- és erdőgazdaságban dolgozók átlagkeresete Borsod-Abauj-Zemplén megyében 10 %-kal kisebb az országos átlagnál. Ugyanakkor a megyén belül nagy területi különbségek mutatkoznak például az 1 termelőszövetkezeti foglalkoztatottra jutó évi részesedés a mezőkövesdi járásban 21 ezer, az ózdi járásban 11 ezer Ft.

A megyei és országos összehasonlító adatok is rávilágítanak az ágazat néhány helyi problémájára /1. táblázat/;

- Mérsékelt mezőgazdasági beruházás.
- A szántóföldi növénytermelés részesedése a mezőgazdaság bruttó termelési értékéből még mindig nagyobb az országos átlagnál, holott a megye ökológiai adottságai közismerten gyengék, ami az alacsony termésátlagokban is kifejezésre jut.
- A növénytermelés nagy jelentősége ellenére, a gépésítés és műtrágya-felhasználás elmarad az országos átlagtól.
- Az élő-és holtmunka termelékenysége alacsony és ez kifejeződik a foglalkoztatottak jövedelmi viszonyaiban is.

Mindez együttesen azt eredményezte, hogy a gyorsan fejlődő miskolci ipari agglomeráció háttérében egy olyan térség is kirajzolódik, ahol a népesség életkörülményei elmaradnak a megyei átlagtól.

A mezőgazdasági termelés összehasonlító adatai
/ 1972 /

	Borsod-Abauj- Zemplén megye	Ország
A mező-, erdő- és vízgazdálkodás beruházásának aránya az összes beruházás %-ában	12,0	20,0
1 községi lakosra eső összes be- ruházás	4356	6462
A községben lakók aránya az ösz- szes lakosság %-ában	61	52
1 ha. mg. területre eső bruttó termelési érték /Ft/	12041	15556
A növénytermelés aránya a bruttó termelési érték %-ában	56	55
Az 1 ha. mg. területre jutó összes értékesítés /Ft/	4792	7966
A vágóállatok és állati eredetű termékek értékesítése az összes értékesítés %-ában	52	54
100 ha. mg. területre eső vágó- marha-értékesítés /q/100 ha./	36,9	41,9
1 foglalkoztatott átlagos havi keresete a mező-, erdő- és víz- gazdálkodásban /Ft/	2159	2279
A traktoregységre jutó szántó- terület /ha./	45	43
1 ha. szántó, kert és gyümölcs- területre felhasznált műtrágya hatóanyagban /kg/	108	183

	Borsod-Abauj- Zemplén megye	Ország
A szántó aránya az összes mező- gazdasági terület %-ában	65,2	73,2
A buza vetésterülete a szántó- terület %-ában	27,2	26,2
A buza termésátlaga /q/ha./	27,0	31,0
100 ha. mg. területre jutó számosállat	38	39
100 ha mg. területre jutó szarvasmarha /db./	32	29
100 ha mg. területre jutó sertés /db./	59	102

A mezőgazdaság fejlettségének területi különbségei

A mezőgazdasági termelés színvonalának területi különbségei a 60-as évektől fokozatosan felerősödtek. Ez kifejezésre jutott abban is, hogy az azonos közgazdasági feltételek mellett, de különböző ökológiai adottságokon gazdálkodó termelőszövetkezetek közötti gazdasági különbségek ugrásszerűen megnöttek. A termelés színvonalában mutatkozó eltérés visszatükröződött a lakosság jövedelmi viszonyaiban és fokozatosan az életkörülményekben is. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az állami támogatás a legjobb esetben is csak a lakosság jövedelmeinek kiegészítését szolgálhatja, de nem képes az üzemek gazdasági helyzetét úgy megváltoztatni, hogy azok az átlagos jövedelem biztosítása mellett a bővített újratermelésre is alkalmasak legyenek. A kedvezőtlen adottságokra tehát azért terelődött a figyelem, mert egyes térségek gazdasági lemaradását eredményezte.

Az eddigi kutatások a problémát két oldalról közelítették meg:

Mivel a gyenge termelési színvonalú körzetek a kedvezőtlen ökológiai adottságu - általában hegy- és dombvidéki - térségekkel estek egybe, ezért a kutatók egy része /Faragó T. 1969, Laczkó I. 1966, 1967/ a területi különbségek okát a kedvezőtlen természeti adottságokban látta.

Anélkül, hogy kétségbe vonnánk a természeti adottságoknak a termelési színvonalra gyakorolt hatását, hangsúlyozni szeretnénk, hogy az ökológiai feltételek hatásai

a társadalmi-gazdasági fejlődés során - azokkal összefüggésben - különböző módon érvényesülnek. /Például a "filoxéra" után a társadalom alig 20 év alatt új szőlőkultúrát teremtett az addig értéktelennek tartott Duna-Tisza-közi homokterületen parcellázással, adómentességgel, kamatmentes hitelnyújtással stb./.

A természeti tényezők hatásának bizonyos tulhangsúlyozása eredményezte, hogy az elmúlt években a hegy- és dombvidéki területek mezőgazdasági szempontból általában kedvezőtlen adottságú térségeknek minősültek és az ott gazdálkodó üzemeket "kedvezőtlen adottságúaknak" tekintették. A kérdés azonban sokakban megfogalmazódott: valóban kedvezőtlen természeti adottságú agrárterületek-e ezek, vagy a szántóföldi növénytermelést ösztönző közgazdasági szabályozóink szempontjából azok, illetve váltak azzá és a területhasznosítás más formája és módja esetén esetleg a termelés színvonala is más lehetne.

A 60-as évek közepétől ezért kikristályosodott az a másik vélemény, hogy a jelenséget közgazdasági szempontból is értékelni kell /Bernát T. 1969, Enyedi Gy. 1969, Kukovics S. 1972/.

Ezek hatására olyan területi elhatárolások születtek, amelyek a gyenge adottságú térségeket az üzemek termelési eredményei alapján határolták el /Bernát T. 1969/.

A téma vizsgálatának két megközelítési módja sokkal inkább feltételezi, mintsem kizárja egymást. Ezt igazolja, hogy a két szemléleti-vizsgálati mód közel azonos térségeket határolt el és csupán a jelenségek okát látta

természetesen más-más tényezőcsoportban. Az eddigi vizsgálatokból kettős elvi konkluziót vontunk le:

- Egy agrárterület "kedvezőtlen adottsága" bonyolult termelési szituáció, amely egy meghatározott természeti-gazdasági-történelmi-társadalmi hatás-komplexum eredményeként alakul ki és nem vezethető vissza egyetlen tényezőre. Tehát vizsgálatunkat is komplexebbé kell tenni ahhoz, hogy feltárhassuk azokat a hatástényezőket, amelyek az illető térséget időlegesen valamilyen termelési - ez esetben mezőgazdasági - szempontból kedvezőtlené teszik.
- A "kedvezőtlen adottság" térben és időben változó társadalmi kategória. A természeti tényezőknek meghatározó szerepük van abban, hogy a jelenség egy adott időszakban hol léphet fel a társadalom földrajzi környezetében, de a jelenség "intenzitása" és időbeli magatartása a gazdasági-társadalmi tényezők függvénye.

A fenti elvek megfontolásából következett, hogy vizsgálati módszerünk is mintegy egyesítette az eddigieket és kiegészült olyan módszerekkel, amelyek a különböző minőségű hatótényezők együttes értékelésére alkalmasnak látszóttak. A vizsgálatba vont tényezőket három csoportba soroltuk:

- a termelés feltételeit,
- a termelés színvonalát és a
- termelés szerkezetét jelző tényezők.

A termelés feltételei között megvizsgáltuk:

- a természeti adottságok három tényezőjét A felszín, a lejtőszög és talajminőség/,

- a mezőgazdaság történelmileg kialakult területi típusait,
- a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1962. évi termelési színvonalát,
- a művelésigiszerkezet területi típusait,
- végül a termelés feltételeinek színvonalát,
az alábbi öt tényező alapján kvantitatív módszerrel összegeztük:

- 1/ Egy termelőszövetkezeti tagra eső mezőgazdasági terület.
- 2/ A föld aranykorona értéke/ha.
- 3./ Egy ha. mezőgazdasági területre eső álló- és forgóeszköz-érték.
- 4./ 100 ha. mezőgazdasági területre eső műtrágya /hatóanyagban/.
- 5 / 100 ha. mezőgazdasági területre eső traktoregység /15 LE/.

A termelés színvonalának területi különbségeit Bernát T. /1969/ módszerével határoztuk meg, azzal a módosítással, hogy egyrészt a termelés feltételei és közgazdasági színvonala területi kölcsönkapcsolatát is megvizsgáltuk, másrészt az aggregált mutatóképzés során nem matematikai, hanem minőségi osztályközöket képeztünk az adatok szóródása alapján.

A termelés tulajdonképpeni közgazdasági színvonalát jelző öt mutató az alábbi volt:

- 1/ Egy ha. mezőgazdasági területre jutó bruttó termelési érték.
- 2/ Egy ha. mezőgazdasági területre eső összes árbevétel.
- 3/ 100 Ft. lekötött eszközértékre jutó bruttó termelési érték.

- 4/ Egy termelőszövetkezeti foglalkoztatottra jutó évi részesedés.
- 5/ Egy termelőszövetkezeti foglalkoztatottra jutó összes szövetkezeti bruttó jövedelem.

Az eddigi országos vizsgálatok a mezőgazdaság színvonalának területi különbségeit természetesen az ágazat országos színvonalához viszonyítva állapították meg. Kisebb területegység szintkülönbségeinek kimutatására az országos átlag nem volt használható, mert ez esetben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében majd az egész agrárterület gyenge színvonalúnak lett volna minősíthető. A területi különbségek megállapítására ezért a megyei átlagot vettük alapul.

Végül a mezőgazdaság termelési szerkezetét, a bruttó termelési érték %-os megoszlása alapján /növénytermelés, állattenyésztés, alaptevékenységen kívüli tevékenység/ jellemeztük.

Enyedi Gy. /1973/ módszerétől abban térünk el, hogy a szerkezeti típusokat nem egy meghatározott %-os értékhez viszonyítva jelöltük ki, hanem a demográfiában gyakorta alkalmazott háromszögdiagram segítségével határoztuk meg.

A mezőgazdasági termelésre ható főbb tényezők

- 1/ Az ökológiai adottságokat három tényező - morfológia, lejtőszög és talajminőség - alapján értékeltük. A felszín morfológiája alapján: síksági, dombosági, s hegyvidéki, a lejtés alapján: 5 % alatt, 5-15 % közötti és 15 %-nál meredekebb lejtőjű, a talajminőség alapján: gyenge, közepes és jó termőtalaju területeket határoltunk el.

a/ A 250 m tszf. magasságot meg nem haladó felszinek, ha a lejtés nem haladta meg az 5 %-ot és a talajerózió nem jelentett közvetlen veszélyt, siksági jellegű agrárterületnek minősültek.

Ez az ökológiai típus általában jó termőképességű, de kedvezőtlen talajviszonyok esetén a hasznosítási lehetőség csökken.

Gyenge termőképességű siksági terület pl. a Bodrog-köz és a Tisza-völgy. A Bodrog-köz mélyen humuszos, termékeny réti öntéstalajokkal, de magas talajvízállással rendelkezik. A talajvíz különösen a tiszalöki duzzasztó megépítésével emelkedett kritikus magasságra, ezért csapadékosabb periódus után jelentős területeket önt el a belviz. A magas talajvíz miatt a jó termőképességű gyepek egy része vizes, alig járható rétté vált, amelynek megváltozott gyepvegetációja takarmányozásra kevésbé alkalmas. A szántók egy része viszont rét-legelő területté alakult. Hatékony vízrendezés nélkül a szántó további csökkenésével lehet számolni.

Ennél kedvezőbb talajvízhelyzet van a Tisza-völgyében, ahol viszont a XIX. századi ármentesítést követő talajszikesedés jelenti a fő-problémát. Ezért a gyenge hozamu legelők jelentős területet foglalnak el, de a szántókat is kiterjedő szikfoltok tarkítják, ami a növények termésátlagát erősen rontja.

Ezzel szemben közepes termőképességű síksági terü-
leteknek minősült a Sajó- és Hernád-völgy, jó
termőképességűnek az Alföld-perem /Mezőkövesdi és
Mezőcsáti járás, Szerencsi-löszhát/.

- b/ Az a felszín-típus, amely elérte vagy meghaladta
a 150 m tszf. magasságot, völgyek tagolták és lejt-
tői 5-15 %-osak, domvidéki jellegű agrárterületek-
nek minősültek.

Közülük gyenge termőképességű dombvidéki terület
a Cserehát, Borsod-Abaúj-Zemplén megye legnagyobb
összefüggő dombsági tája, amely völgyekkel tagolt,
de közöttük vályogos lösszel fedett széles domb-
hátak terpeszkednek. Általános a közép-kötött,
mészigényes, közepes termőképességű erdőtalaj. A
lejtők a lefolyás miatt vízszegények, annak ellené-
re, hogy a tenyészidőszaknak 300-350 mm csapa-
déka van, az évi középhőmérséklet is alacsonyabb,
mint a síksági jellegű területeken. A vegetációs-
időszak viszonylag alacsony hőmérsékleti értékei
és napsütéses órái miatt a gabonafélék termésátla-
ga 15-20 %-kal alacsonyabb, mint az Alföld-peremen.

A terület dombvidéki jellege miatt nehéz a mező-
gazdasági terület ésszerű tagosítása, a gépesítés-
re alkalmas üzemi felületek kialakítása. Ez álta-
lában csak a meliorációval együtt végezhető el,
ami tetemesen növeli az egységnyi földterületre
eső beruházást. A közepes, de a lejtőkön gyenge
termőképességű talajok több műtrágyát igényelnek,
mint a síksági jó talajok. Ugyanakkor a műtrágyázás

kevésbé hatékony, mert a lejtőtalajok a hatóanyagok egy részét a kimosás során elvesztik.

A dombvidéki jelleg befolyásolja a művelési ágak térbeli elhelyezését is. A rét- és legelőterület a nedves völgytalpakon, illetve a száraz lejtőkön, míg a szántó a széles dombháton alakítható ki, ahol a klimatikus adottságok kedvezőek és a művelési lehetőségek is jobbak. A lejtők általában jól erdősíthetők.

A középhegységek hegyláb zónáit agrártermelési szempontból dombvidéki jellegű területnek minősítettük. E felszintípus hasznosíthatósága "kitettségétől", térbeli elhelyezkedésétől függ, ezért a középhegységek É-i és ÉNy-i előtere általában gyenge termőképességű. Itt a sugárzási és hőmérsékleti viszonyok a növénytermelés szempontjából kedvezőtlenek. Az évi csapadék-összeg 100 mm-rel nagyobb, a párolgás kisebb, mint a déli lejtőkön, ezért egyrészt az erdőhatár 50-100 m-rel lejjebb száll, másrészt a szőlő-gyümölcs-termelés helyét a rét-legelő foglalja el.

A Bükk északi előtere meredek lejtőkkel, völgyekkel erősen tagolt felszín, amelyen erősen erodált, gyenge termőképességű talajok találhatók. Kedvezőbb a helyzet a Zempléni-hegység Ny-ÉNy-i előterén, mert ez a hegylábvidék enyhébb lejtéssel ereszkedik le a széles Hernád-völgyre, kevésbé erodált és jobbak a klimatikus adottságok is, ezért felszínén valaha szőlőtermelés is volt, ami ma már csak

elvétve található. Szerepét itt-ott a gyümölcs-termelés vette át, közepes sikerrel.

Közepes termőképességű dombvidéki területként határoltuk el a középhegységek déli előterét./Bükk-alja, Hegyalja/, ahol a kedvező sugárzási viszonyok miatt összefüggő szőlő- és gyümölcsterület alakult ki. A 10 %-nál meredekebb lejtés viszont a gépesítési lehetőségeket korlátozza.

- c/ A hegyvidéki jellegű területek közé soroltuk a Bükk-hegység, az Észak-borsodi Karszt és a Zempléni-hegység, valamint a Cserehát északi részének 250 m-nél magasabb területeit, zárt medencéit. A völgyekkel tagolt, változatos lejtésű felszínek évi középhőmérséklete 7-8 C⁰, a tenyészidőszak rövid, a 700-800 mm átlagos évi csapadékösszeg mellett a párolgás kicsi, a napsütéses órák száma alacsony /1700-1800/. A sajátos klimatikus adottságok miatt csak a rövid tenyészidejű, nedvességtűrő, kevésbé hőigényes szántóföldi növények termelhetők.

A felszíni adottságok miatt a rendelkezésre álló mezőgazdasági terület tagosítása, táblásítása nehéz, a gépesítésre, nagyüzemi művelésre alkalmas termőterületek kialakítása költséges. Ezért nagyüzemeket ezen az ökológiai típuson alig vagy egyáltalán nem találunk.

2/ A mezőgazdasági termelés történelmileg kialakult területi sajátosságai

A mezőgazdaság történelmi fejlődése során kialakult területi sajátosságokat az 1935-ös birtokviszonyok megoszlása alapján vázoltuk. A "történelmi hatások" közül itt csak példaként említjük, hogy:

- A két világháború közötti birtokmegoszlás és gazdálkodási mód hatása kifejezésre jutott - még a nagyüzemi gazdálkodás keretei között is - például
 - a tradicionális termelési irányhoz, művelési módhoz való ragaszkodásban.
- A korábbi birtokmegoszlás területi különbségeinek volt és van olyan következménye is, hogy mivel az Alföld-perem parasztgazdaságai nagyobb háztelekkel, tágasabb gazdasági épületekkel rendelkeztek, azok a 60-as évektől kedvező feltételt jelentettek a háztáji jellegű gazdálkodás szélesítésére. A háztáji állattenyésztés és a termelészövetkezeti takarmánytermelés összekapcsolása a női munkaerő és az örökölt kisparaszti gazdasági-infrastruktúra hatékony kihasználását jelentette és jelenti ma is. Ez a lehetőség a hegy- és dombvidéki területeken korlátozott mértékben állt rendelkezésre. A kis- és törpebirtokok tagosítása tehát bizonyos hátrányt jelentett az itt megalakuló termelészövetkezetek számára.

3/-A mezőgazdasági termelés üzemi viszonyai

Borsod-Abaúj-Zemplén megye 12 állami gazdasága 1972-ben a mezőgazdasági terület 9,8 %-át művelte és az

erdőterület 5,7 %-ával rendelkezett. Az állami gazdaságok itt is - mint országosan - elsősorban a korábbi nagybirtokokból alakultak, ezért a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel szemben viszonylag jó üzemi infrastruktúrát /pl. épületek/ örökölték. Kezdetől jól szervezett és eredményes gazdálkodást folytattak. Ennek következtében egy állami gazdaság átlagosan tízszer nagyobb közös vagyonnal rendelkezett, mint egy termelőszövetkezet.

E nagyobb beruházás eredményeként a termelés közgazdasági színvonala gyorsabban emelkedett és magasabb szintet ért el, mint a termelőszövetkezetekben. Ezt jelzi a termeléstechika eltérő ütemű fejlődése is, pl. az egységnyi földterületre eső műtrágyázás 1962-1972 52 %-kal nőtt az állami gazdaságokban, míg a termelőszövetkezetekben csak 40 %-kal. Mindez a szántóföldi növények termésátlagaiban is megmutatkozik. Pl.: a buza és kukorica termésátlaga 15-20 %-kal magasabb, mint a termelőszövetkezetekben. A termelés magasabb színvonala részben az üzemek növénytermelő jellegéből, kiépítettebb termelési vertikumból és az alaptevékenységen kívüli árbevétel magasabb arányából /20 % felett/ adódik.

Az állami gazdaságok dolgozóinak átlagkeresete ezért eléri, esetenként meghaladja az országos átlagot, de az életkörülmények gyakran átlag alattiak, különösen ott, ahol a lakóhely aprófalvas területen van.

Emellett az állami gazdaságok dolgozóinak közel negyede ingázik, ami tovább rontja a helyzetüket. A megye

erdőterületének 69 %-a állami erdőgazdaság kezelésében van. A mezőgazdasági földterület 63,5 %-át 192 termelőszövetkezet műveli /1972/ Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. 10 évvel korábban még 324 üzem volt. A közgazdasági feltételek megváltozása az üzemek gyors koncentrációját eredményezte, ami a környezeti adottságokhoz jobban igazodó termelésszerkezet kialakítását teszi lehetővé. A megfelelő termelési specializáció és vertikum kiépítése ennek ellenére lassú, ami a szerény felhalmozás következménye. A termelőszövetkezetek nagyobb hányadában a termelés közgazdasági színvonala nem éri el az országos átlagot, ezért a dolgozók megfelelő jövedelmének biztosítása csak állami támogatással érhető el. A kedvezőtlen természeti és ökonómiai feltételek miatt kialakult alacsony termelési színvonal nem teszi lehetővé, hogy a termelőszövetkezetek a kapcsolódó települések ellátásába, az ott élő dolgozók életkörülményeinek javításába hatékonyan bekapcsolódhassanak. Ennek ellenére a termelőszövetkezet az az üzemforma, amely megfelelő termelésfejlesztés mellett, olyan gazdasági erő lehet, mely az ott élő, illetve ott maradó népesség életkörülményeit lényegesen javítani képes.

Az egyéni gazdaságok az edelényi és az encsi járások néhány községében jelentik a fő üzemformát, amelyek sok esetben a szakszövetkezetek formális keretei között működnek. A gazdaságok a tradicionális szarvasmarhatenyésztést folytatják. A rendelkezésre álló földbirtok mellett jelentős földterületet bérelnek és takarmányt vásárolnak a gazdaság fenntartására.

Szakmai körökben többször felvetődött, hogy a gyenge természeti adottságu térségeken az egyéni gazdaságok "ujraélesztése a földterületet művelés alatt tarthatná. Ebben van igazság, de figyelembe kell venni, hogy e térségekben ma már átlagosan 20-30 ha. mezőgazdasági terület lenne képes egy 4-5 tagú családnak az átlagos életkörülményeket biztosítani. Tehát a mezőgazdaság a korábbi népességszámot ez esetben sem lenne képes megtartani. A birtokkoncentrációnak pedig egyébként sincsenek meg a reális feltételei. Másrészt az egyéni gazdaság elsősorban a még munkaképes idősebb generációnak jelent "perspektívát". A tapasztalatok szerint az egyéni gazdálkodás felélesztése a "kétlaki családok" számát növelte az elmúlt években és a fiatal munkaerőt nem tudta lekötöni, mert a rendelkezésre álló 5-7 kh. földterület nem jelent biztos egzisztenciát.

Megítélésünk szerint a mezőgazdaság jelenlegi üzemi viszonyai eltérő hatással vannak a népesség életkörülményeire, mert az állami gazdaságok ugyan fejlett nagyüzemek, de szinte "függetlenek" az elmaradott területek problémáitól, a gyenge termelőszövetkezetek pedig ma még nem lehetnek e térségek gazdasági-társadalmi fejlődésének mozgatói.

4/ A földhasznosítási szerkezet kedvezőtlen sajátosságai az elmaradott területeken

A mezőgazdasági termelés szempontjából a meglévő, a történelmileg kialakult művelésági szerkezet tartósan befolyásolhatja az üzemek termelési szerkezetét és így

szinvonlát is. Természetesen a kialakult művelésági szerkezet a társadalmi szükségletnek megfelelően változik és változtatható. Racionális földhasználatról akkor beszélhetünk, ha a kor termelési színvonalán megvalósult mezőgazdasági hasznosítás megfelel a természeti-földrajzi /környezeti/ adottságoknak is. Az összhang hiánya kedvezőtlenül hat a gazdálkodás színvonalára. Ezért megvizsgáltuk a mezőgazdasági földhasznosítás szerkezte alapján homogénnek minősített földrajzi térségek /tájak/ és az ott gazdálkodó üzemek művelésági szerkezte, valamint termelési színvonala közötti összefüggést.

Az összefüggések alapján az alábbi tipusterületeket határoltuk el:

- 1/ A Bodroghözben és a Tisza-völgyi községekben a szántó aránya /62 % ill. 35 %/ még mindig magas, mert a megemelkedett talajviz miatt csökkent termékeessége és ezért 15-18 %-a évente vetetlen marad. Kiszélesedett a szántóföldi takarmánytermelés, ugyanakkor a növekvő rét- és legelőterület alig hasznosított.
- 2/ A Csereháton és a Borsodi medencében /ózdai járás és részben a miskolci járás/ már az erdészetnek és a gyephasznosításnak jut jelentős gazdasági szerep. A művelésági szerkezet változás az erdő- és gyepterület növekedésének irányába hat.

A Cserehát területének 50-55 %-a a szántó és 20 %-a erdő. Ezzel szemben a Borsodi medence szántóaránya csupán 25-35 %, míg az erdő 40 % felett részesül az összes földterületből.

A kert- és gyümölcssterület mindkét tipusterületen megduplázódott, ami a kéttős foglalkozású családok számának emelkedésével hozható összefüggésbe.

A leírt hasznosítási területtípus - különösen a Cse-rehát - egyik fő problémája, hogy a szántóföldi növénytermelést ösztönző ökonómiai hatástényezők a gazdaságokat az indokoltnál nagyobb szántóterület művelés alatt tartására ösztönözték, ezért a szántó aránya ma is túlzottan magas. Bár az állattenyésztés takarmánybázisa erre a szántóföldi növénytermelésre épül, mégis indokolatlannak látszik a gyepterületek hasznosítás-intenzitásának visszaesése. A gazdaságok olyan szemes-takarmányok /például kukorica/ termesztését is erőltetik, amelyek az Alföldön gazdaságosabban termelhetők. A szükségesnél nagyobb szántóterületre utal az is, hogy az un. vetetlen szántó aránya évről-évre nő és átlagosan eléri a 10 %-ot.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulásuk idején mintegy a szántókra szorultak, holott e térségek mezőgazdasági üzei sohasem szorítkoztak csupán a gyenge termőképességű szántók hasznosítására, hanem az erdő- és gyepterületekkel együtt tudták csak biztosítani a megfelelő hasznosítási szerkezetet. A termelőszövetkezetek "kedvezőtlen helyzetének" kialakulása ezért részben ennek az egyoldalú földhasznosításnak is tulajdonítható.

- 3/ A hegységek belső területén lévő, erdőirtással keletkezett, zárt agrárterületű települések száma kevés;
a Bükkben Répáshuta; az Aggteleki-karszton Aggtelek,

Jósvafő stv. és a Zempléni-hegységben lévő községek agrárterülete sorolható e típusba. E területeken a mezőgazdaság sohasem jelentette a lakosság fő megélhetési forrását. A meglehetősen zárt közösségek létalapja az erdő /- a fa, fafeldolgozás, faszénégetés, vadállomány stb. -/ volt, mely a Bükk 80-85 %-át, az Aggteleki-karszt 62-64 %-át, a Zempléni-hegység 70-75 %-át fedi, annak ellenére, hogy aránya 1935-1970 között átlagosan 10-15 %-kal csökkent.

Az erdészet mellett a kézművesség /fém, üveg, kerámia stb./ és bányászkodás /kő, mészégetés/ is fontos szerepet játszott a népesség jövedelmében. A termékcseréje alapján kialakult földrajzi munkamegosztás a hegységperem és az Alföld területeivel biztosította e zárt települések életfeltételét. A hegyvidéki falvak e kapcsolata az utóbbi évtizedekben meglazult, gazdasági tevékenységük lehetőségei lecsökkentek, ezért a népesség elvándorol, előregedése meggyorsult.

- 4/ A középhegységekre jellemző földhasznosítási szerkezet található a Bükk É-i és a Zempléni-hegység ÉNy-i előterében, ahol a települések határa úgy alakult ki, hogy a gazdaságok az erdő, szántó és gyepterületből egyaránt részesülhessenek. Így a hegylábi községek területének 50-60 %-át erdő, 20-25 %-át a szántó és 10-15 %-át a rét-legelő teszi ki. A kert, szőlő és gyümölcs aránya is eléri a 2-3 %-ot.

A mezőgazdasági termelés színvonalának területi különbségei

- A. Gyenge termelési színvonalu mezőgazdasági körzet a megye É-i övezete, mely az ózdi járást, az Észak-borsodi Karszt, a Cserehát és a Zempléni-hegység területét foglalja magában. Hasonló színvonalu mezőgazdaság jellemzi a mezőcsáti járás tiszamenti falvait, valamint a Bükk-hegység néhány községét.

A gyenge színvonalu agrártérségek legnagyobb összefüggő területe az észak-borsodi-körzet, mely Ózd környékétől a Hernád-völgyéig húzódó területet foglalja magában. A terület színvonalának homogenitását csupán a Sajó-völgy néhány községének /Putnok, Edelény/ átlagosnál magasabb termelési színvonala "zavarja", nem téve kétséggé a terület egységes jellegét.

1. Az észak-borsodi alacsony termelési színvonalu körzet három alkörzetre bontható:

- a/ Az Ózd-környéki alkörzet a megye mezőgazdasági területének 7,8 %-át jelenti. A felszín tagoltsága, a lejtésviszonyok és a gyenge termőképességi talajok /4 aranykorona/ha. és erős erodáltság/ kedvezőtlenül befolyásolják a művelhető terület nagyságát és termőképességét. Emellett az éghajlati adottságok is leszűkítik a gazdaságosan termelhető haszonnövények számát. A századfordulótól megerősödött ipar pedig a mezőgazdasági munkaerőt kötötte magához. Így érthető, hogy a mezőgazdaság termelési feltételei és a termelés közgazdasági szín-

vonala egyformán kb. 50-55 %-kal alacsonyabb a megyei átlagnál. Az alacsony szintnél mind az egységnyi földterületre eső halmozott termelési értékekben, mint az árbevételben kifejezésre jut. Ebből következik, hogy az 1 termelőszövetkezeti dolgozóra jutó évi részesedés csak fele a megyei átlagnak és 1/3-a az ipari béreknek. Ennek ellenére a családok átlagjövedelme alig marad el a megyei átlagtól, mert ezek többsége kettős foglalkozású. Az erős elvándorlás következtében a termelőszövetkezeti foglalkoztatottak átlagos életkora itt a legmagasabb a megyében.

- b/ Az Észak-borsodi Karszt-Bódva völgy mezőgazdaságának átlagos szintje kb. 20 %-kal jobb az előző alkörzetnél, de sem a termelés feltételei, sem mezőgazdasági színvonala alapján nem tekinthető homogén területnek. Az Észak-borsodi Karszt helyenként olyan gyenge termelési adottságokkal rendelkezik, hogy a nagyüzemek létrehozása sem volt racionális. A háztartások 60-70 %-a kettős foglalkozású. A mezőgazdasági terület egyharmadán gyenge termelési színvonalu gazdaságok vannak.

A Bódva-völgy északi része is ehhez a szintvonal-típushoz tartozik, bár a talajadottságok kedvezőbbek, mint a Borsodi-medencében, sőt a gépesítés és műtrágya-felhasználás is nagyobb, mivel a völgyfenéken összefüggőbb, nagyüzemi művelésre alkalmasabb haszonterület állt rendelkezésre és élvezi az ipari agglomeráció közelségét, mely könnyebb

A mezőgazdasági termelés színvonalát jelző mutatók
/A termelőszövetkezetek 1972. évi adatai alapján/

A termelés közgazdasági színvonala				
	1 ha mezőg. eső bruttó term. érték Ft/ha	területre eső árbevé- tel Ft/ha	1 mgtsz tagra eső részesedés Ft/fő	eső btto jövedelem Ft/fő
Ózd környéke	2000-3000	2000-3000	6000-8000	15-20000
Észak-borsodi Karszt-Bódva- völgye	2000-3000	2000-3000	8000-10000	15-20000
Cserehát	3000-4000	2000-3000	12000-14000	20-22000
Zemplén- hegység	3000-4000	4000-5000	12000-14000	20-22000
I. Típus	2500-3500	2500-3500	9500-11500	17500-21000
Hernád- völgye	5000-6000	4000-5000	15000-17000	22000-25000
Taktaköz és Bodrogköz	5000-6000	5000-6000	14000-15000	22000-25000
II. típus	5000-6000	4500-5500	14500-16000	22000-25000
Sajó-völgy	7000-8000	6000-7000	15000-17000	25000-28000
Alföld- perem	8000-10000	8000-10000	15000-17000	31000-33000
III. Típus	7500-9000	7000-9500	15000-17000	28000-30000
Megye	5500	4500	13000	23500

100 Ft esz- közér- tékre ju- tó bttó term.ért.	A termelési feltételek színvonala					
	1 mgtsz tagra ju- tó mg. terület	1 ha mg. terület- re eső aranyko- rona ért.	1 ha mg. terület- re eső állóesz- közért.	100 ha mg. terület- re eső műtrá- gyafel- haszn. /ható- anyagban/	100 ha mg.terü- letre eső traktor- egység	

Ózd kör- nyéke	100-120	13 - 14	4,0	2000- 4000	10-20	0,6-07
Észak- borsodi Karszt - Bódva- völgye	140-160	13 - 14	7,1-8,0	2000- 4000	20-30	0,8
Cserehát	120-140	11 - 12	5,1-6,0	4000- 5000	40-50	0,8
Zemplén- hegység	100-120	11 - 12	5,1-6,0	4000- 5000	20-30	0,8
I. típus	115-135	12 - 13	5,6-6,5	3000- 4500	25-35	0,8
Hernád- völgy	90-100	11 - 12	7,1-8,0	5000- 6000	30-40	1,0
Taktaköz és Bod- rogköz	90-100	8 - 11	8,1-9,0	5000- 6000	20-30	1,0
II. típus	90-100	9,5 -11,5	7,5-8,5	5000- 6000	25-35	1,0
Sajó- völgy	100-120	12 - 13	9,1-11	6000- 7000	40-50	1,0
Alföld perem	100-120	11 - 12	11-13	11000-15000	60-70	1,2-1,3
III. típus	100-120	11,5-12,5	10-12	8500-11000	50-60	1,1
Megye	110	9,5	7,5	5500	45	0,9

termékértékesítést és egyenletesebb foglalkoztatást biztosít. Mindez a mezőgazdasági üzemek közgazdasági színvonalában is kifejezésre jut. Ennek ellenére a termelés közgazdasági színvonala a megyei átlag alatt van.

c/ Az alacsony termelési színvonalu észak-borsodi agrárkörzetekben a Cserehát viszonylag jobb átlagszínvonnallal rendelkezik. A termőterület - mely a megye mezőgazdasági területének 10 %-a - művelhetőségét a dombvidéki jelleg és a talajok erodáltsága itt is korlátozza. A jobb talajadottságok, kedvezőbb munkaerőellátottság és a nagyobb műtrágyafelhasználás miatt az üzemek kedvezőbb adottságokkal rendelkeznek, mint az Észak-borsodi Karszton vagy az ózdi járásban. A termelés közgazdasági színvonala 5-6 %-kal magasabb a termelés feltételeinek átlagszintjénél, tehát a termelési potenciál elméletileg kihasználnak mondható. A foglalkoztatottak átlagos évi részesedése /12000-14000 Ft/ eléri a megyei átlagot. A rendkívül alacsony eszköz-ellátottságból következik, hogy a 100 Ft lekötött eszközértékre jutó bruttó termelési érték magasabb a megyei átlagnál. Az itt élő népesség életkörülményeinek alakulását a mezőgazdaság határozza meg, mert a rossz közlekedési lehetőségek, a települések elzártsága alig teszi lehetővé az ingázást.

2. A Zempléni-hegyvidék az Észak-borsodi-Karszt-Bódvavölgye alkörzethez hasonló termelési színvonnallal rendelkezik, azzal a különbséggel, hogy itt az üzemek gyengébb adottságaik ellenére is magasabb közgazdasági

szinvisonlon gszdálkódnak. A terület mezőgazdaságát ugyan-
is szerencsésen egészíti ki az erdőgazdaság és a kisebb
ipari központok /Mád, Encs, Pálháza, Hollóháza, Telki-
bánya, Sátoraljaujhely, Sárospatak/, melyek munkaalkal-
mat biztosítanak. Az alkörzetben a Zempléni-hegység bel-
ső medencéinek üzemei gszdálkódnak a leggyengébb fel-
tétélek között, mert a föld rossz termőképességével ala-
acsony színvonalu eszközellátottság is párosul.

Ennél kedvezőbb helyzetben vannak a hegység peremközsé-
gei - Komlóska, Erdőhorváti, Erdőbénye stb. -, ahol a
hegylábi területen a szőlő- és gyümölcs is megterem.

Összegezve megállapítható:

- az észak-borsodi és a zempléni mezőgazdasági üzemek
átlagos termelési szintje - különösen eszközellátott-
sága - olyan alacsony, hogy az esetek többségében a
rendelkezésre álló gyenge termelési potenciált sem
képesek kihasználni.
- A termelőszövetkezetekben a foglalkoztatottak átlag-
jövedelme nem éri el az iparban foglalkoztatottak
átlagjövedelmének 50 %-át.
- A terület mezőgazdasága a termelési feltételek adott
szintjén, a termelés jelenlegi közgazdasági színvo-
nalán nem jelenti azt a gazdasági potenciált, amely
a terület gazdasági-társadalmi fejlődését az orszá-
gos átlagon biztosítani tudná.

B. Közepes színvonal-típusba azokat a mezőgazdasági üzeme-
ket soroltuk, amelyek termelési színvonala a megyei át-
lag körül van, attól legfeljebb ± 5 %-kal tér el.

Az így elhatárolt három alkörzet: Hernád-völgy, Taktaköz és a Bodrogeköz. A termelés feltételeinek színvonala általában 10 %-kal alacsonyabb a közgazdasági szintnél. Meglepő, hogy a közepes színvonalu üzemek 56,6 %-ában magasabb a termelés feltételeinek szintje. Ezek az üzemtipusok főleg a Hernád-völgyében helyezkednek el, ahol a kihasználatlan termelési potenciált az erős munkaerőelváándorlás is előidézhette. Erre utal, hogy egy termelőszövetkezeti tagra 20 %-kal nagyobb földterület jut, mint a Bodrogeközben vagy Taktaközben. A gépesítés színvonala ugyan hasonló, de a műtrágyafelhasználás 30 %-kal magasabb a hernád-völgyi üzemekben.

Az egységnyi földterületre eső halmozott termelési érték és árbevétel 30 %-kal marad el a jó színvonalu agrárkörzetekétől. Ennek ellenére a személyi jövedelem alig alacsonyabb.

A három alkörzet közül a Bodrogeköz termelőszövetkezetei vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben, mert a jövedelem évenkénti ingadozása eléri a 20-24 %-ot. A személyi jövedelmek is alacsonyabbak itt, a nagyobb népsűrűség miatt.

C. Átlag feletti termelési színvonalu körzetek

A Sajó-völgy és az Alföld-perem / a mezőkövesdi és mezőcsáti járások/, ahol a mezőgazdaság termelési színvonala 30 %-kal haladja meg a megyei átlagot.

1. A sajó-völgyi üzemek az ipari-városi agglomerációhoz alkalmazkodva jó termelési strukturát alakítottak ki.

Az alaptevékenységen kívüli árbevétel segítségével pedig a főbb agrárágazatok termelését is korszerűsíteni tudták /állattenyésztés, zöldségtermelés/. Sajátos földrajzi helyzetüknek köszönhető, hogy bár termőterületük ökológiai feltételei semmivel sem jobbak, mint a Hernád-völgyében, vagy a Taktaközben lévő üzemeké, mégis a termelési feltételek jó átlagszintjét tudták kialakítani. Az üzemek termelésének kertészeti és állattenyésztő jellegére, ezzel összefüggésben a nagy élőmunka felhasználásra utal, hogy az 1 ha mezőgazdasági területre eső bruttó termelési érték 30 %-kal magasabb a megyei átlagnál, ugyanakkor az egy főre eső évi részesedés 20 %-kal kisebb. A körzet a borsodi iparvidék ellátóterületének fogható fel.

2. Az Alföld-perem mezőgazdasága a megye legjobb termelési feltétellel és színvonallal rendelkező területe. A föld aranykorona értéke, az üzemek 1 ha területére jutó álló- és fogyóeszköz értéke duplája a megyei átlagnak. Ennek megfelelő az üzemek árbevétele és a tagok 1 főre eső évi részesedése.

Mindkét alkörzet jó átlagszínvonalú és mégis az üzemek 33,3 %-ában a termelési feltételei jobbak a közigazdasági színvonalnál, tehát kihasználatlan termelési potenciál mutatkozik.

A mezőgazdasági termelés szerkezete

A mezőgazdasági termelés szerkezetének területi típusait az árbevétel %-os megoszlása alapján határoztuk meg /lo. old./.

- 1/ A legnagyobb összefüggő területet azok az üzemek alkotják, amelyekben a növénytermelés árbevétele 55-65 % és ehhez 25-35 %-os állattenyésztési árbevétel kapcsolódik. E két ágazatot átlagosan 10 % alatti alaptevékenységen kívüli bevétel egészíti ki. A Cserhát, Bodroghöz és Taktához üzemének 90 %-a tartozik e típusba, holott közülük csupán a Szerencsi-lösszháton és az Alföld-peremen vannak egyértelműen kedvező adottságok a növénytermelés számára.
- 2/ Erősen növénytermelő jellegűeknek minősültek azok a gazdaságok, amelyekben az ágazat árbevétele meghaladja a 60 %-ot. Ezek az üzemek csak részben alkotnak összefüggő területet a Hernád-völgyben és a Bodroghözben. Különösen kedvezőtlen jelenség, hogy a Hegyhözben lévő üzemek egy része is ebbe a típusba sorolható, holott a terület növénytermelési szempontból gyenge ökológiai adottságú. Az alacsony hozamok és magas ráfordítási költségek szükségszerűen előidéznek a kedvezőtlen ökonómiai helyzetet.
- 3/ Állattenyésztő jellegű üzemek - az állattenyésztés árbevétele 50 % felett - csak a Cserhátban fordulnak elő nagyobb gyakorisággal, bár nem oly mértékben, mint az az adottságok alapján várható volna. Az állattenyésztést, takarmánytermelő jellegű növénytermelés egészíti ki.

A termelési szerkezet vizsgálata alapján megállapítható volt:

- Az elhatárolt ökológiai egységekhez nem mindig kapcsolódik egy sajátos összetételű termelési szerkezet. A leggyengébb adottságu Borsodi-medencében pl. éppugy a növénytermelés a vezető ágazat, mint a Szerencsi-lösztablán.
- A termelés ökonómiai színvonala és a termelés szerkezete között olyan módon van területi kapcsolat, hogy ahol az alaptevékenységen kívüli árbevétel magas, ott a termelés ökonómiai színvonala átlag feletti.
- Az is tény, hogy ahol a termelési szerkezet nem igazodik az ökológiai adottságokhoz, ott a termelési színvonal átlagos vagy átlag alatti /Cserehát, Bodroghöz, Borsodi-medence/.

A mezőgazdasági termelés és a népesség életkörülményei összefüggésének kérdése

A gazdasági-társadalmi tényezők bonyolult területi összefüggésből következik, hogy az általunk elhatárolt különböző termelési színvonalu agrártérségekhez nem kapcsolódik szükségszerűen a népesség életkörülményeinek ugyanaz a színvonala. Ezért a mezőgazdasági termelés és az életkörülmények területi összefüggését a külön-külön elhatárolt 3-3 színvonaltípus /jó, közepes, gyenge/ kombinációjával próbáltuk meghatározni. Eszerint elméletileg kilenc területi típus volt elhatárolható, amelyek természetesen nem alkottak minden esetben összefüggő területet, ezért az áttekinthetőség és a gyakorlati használhatóság érdekében egyszerűsíteniünk kellett.

Az alábbiakban csupán arról a területtípusról ejtünk szót, amelyek a mezőgazdasági termelés alacsony színvonala és a lakosság életkörülményeinek megyei átlag alatti szintje egybeesik. Ez jellemzi az edelényi és encsi járások északi részét, a Zempléni-hegység aprófalvait és a Bodroghözt. Kisebb izolált területek találhatók még az ózdi járás határmenti sávjában, a Bükk-hegység peremén és a Tisza-völgyében.

E zónában a mezőgazdaság nem jelent olyan gazdasági erőt, amely az ott élő népesség számára az átlagos életkörülményeket biztosítani tudná. A szűkös erőforrások miatt az ágazat ugyanis nem volt érdekelt a termelés hatékony fejlesztésében, ami a térség lemaradását erősítette.

Természetesen a mezőgazdasági termelés alacsony színvonala csak az egyik - bár döntő - tényező, mely a kedvezőtlen életkörülmények kialakulásában szerepet játszott. Az elmaradott területek problémáját, az elmaradottság okát nem csupán a mezőgazdasági termelés alacsony színvonalában látjuk, hanem más rendelkezésre álló gazdasági erőforrások kihasználatlanságában /pl. erdőgazdaság és ehhez kapcsolódó feldolgozóipar, idegenforgalom, jó közlekedéssel az ingázás biztosítása, háziipar stb./. A mezőgazdasági termelés intenzitásának csökkenése ugyanis szükségszerű folyamat a kedvezőtlen adottságú térségekben, de a terület gazdasági-társadalmi fejlődését biztosító egyéb tényezők hatékonyabb felhasználásának elmaradása kevésbé az. De az igazsághoz tartozik, hogy azok valamennyi európai országban csak késve és részben tudták vagy tudják helyettesíteni a mezőgazdaság csökkenő szerepét.

Az alábbiakban csak felsoroljuk a fenti összefüggés alapján elhatárolt további típusterületeket;

- A mezőgazdaság alacsony termelési színvonalra és a népesség kedvező életkörülményei /az ózdi járás középső része/.
- Közepes színvonalu mezőgazdasági termelés és az életkörülmények átlagos szintje jellemzi a Hernád-völgy, Taktaköz és Hegyalja területét.
- Magas színvonalu mezőgazdasági termelés és az átlagosnál jobb életkörülmények jellemzik az Alföld-peremét. /A mezőkövesdi-, mezőcsáti- és szerencsi járások és részben a Sajó-völgy/.

Az agrártermelés fejlesztésének lehetőségei az elmaradott területeken

Az alábbiakban csupán utalni kívánunk néhány olyan területfejlesztési lehetőségre, amely a megye kedvezőtlen adottságu agrártérsegeinek területi sajátosságaiból következik.

- 1/ Területfejlesztési szempontból a folyóvölgyek - Sajó, Bódva és Hernád - sajátos agrártérseggnek tekinthetők; a Sajó-völgy szinte egész vonala a terjeszkedő borsodi iparvidék övezetébe esik, ezért ésszerű, ha az itt lévő mezőgazdasági üzemek termelés szerkezete alkalmazkodik ehhez a gazdaságföldrajzi szituációhoz. Egyrészt azzal, hogy figyelembe veszi a városi piac igényeit, másrészt azzal, hogy bizonyos ipari tevékenységet vállalva - főleg a szolgáltatás területén - növelik a foglalkoztatást.

Hasonló termelési szerkezetváltozás a Bódva- és Hernád-völgyében lévő üzemekben is elképzelhető. Az itt lévő termelőszövetkezetek különösen fontos szerepet vállalhatnak a lakosság általános ellátásában, hiszen a völgyben lévő szövetkezeti központok települései a környező hegy- és dombvidék belső területeiről is könnyen elérhetők /Encs, Forró, Szendrő, stb./.

- 2/ Fentiekből következik, hogy Cserehát belső területének fejlesztése csak a térséget határoló Bódva- és Hernád-völgygel összehangolva képzelhető el.

E térségek /Cserehát és a folyóvölgyek/ eltérő és önmagukban egyoldalú, szűkös adottságaik nem jelentenek hátrányt, ha az üzeim között megfelelő gazdasági-termelési kapcsolat van. A különböző adottságú térségek mezőgazdasági üzeimeinek összevonása az elmúlt években azzal a hátránnyal járt, hogy a legkedvezőtlenebb adottságú területek hasznosítása visszaesett, a népesség a kívánnál gyorsabban csökkent.

A Cserehát belső területein lévő üzemek tevékenységét kívánatos lenne tovább szélesíteni, különösen, ha az a népesség általános ellátásának javítását célozná. Ha ugyanis elfogadjuk azt az alternatívát, hogy a belső térségeknek egyetlen gazdasági erőforrása a mezőgazdaság marad, akkor az itt élő népesség életkörülményeinek javítása csak úgy képzelhető el, ha az itt lévő üzemek nem egyszerű nyersanyagtermelők, nem a tradicionális értelemben vett mezőgazdasági üzemek lesznek.

Összegezve a Cserehát esetében a termelőszövetkezetek közötti gazdasági együttműködésben, melynek alapja a különböző termőterületek jellegéből adódó termelési munkamegosztás, és a tevékenységi kör szélesítésében ilyen gazdasági erőforrást vélünk felismerni, amely gyorsíthatja a területfejlesztési tervek megvalósítását.

- 3/ Annak ellenére, hogy a hegyvidéki jellegű területek és azok települései - a Bükk, az Észak-borsodi-Karszt és a Zempléni-hegységben - agrártermelési szempontból kisebb jelentőségűek és az ott élő népesség sem számottevő, területfejlesztési szempontból mégis külön figyelmet érdemel.

Az iparfejlett európai országok hasonlóan zárt, kies fekvésű agrárfalvai viszonylagos elszigeteltségük ellenére vagy éppen azért, a pihenést keresők uticéljává vált. A korábbi agrárfalvak idegenforgalmi jellegű funkciót is kaptak és ma már ez adja a családi jövedelmek 30-40 %-át. Az agrártevékenység pedig részben az üdülők szükségleteihez igazodott; tej, tejtermék, hústermelés.

Az említett hegyvidékeinkben lévő apró falvaknak - Répáshuta, Ómassa, Regéc, Óhuta, Füzér stb. - nincs olyan idegenforgalmi ereje, hogy nagy állami beruházás indokolt lenne. Ilyen esetben a szervezett fizetővendégszolgálat kiépítése /hitelnyújtás a lakások átépítésére/ és az eredeti agrártevékenység fenntartása biztosíthatná a települések létezését, sőt esetenként fejlődését is, ugyanakkor szélesítené a belső idegenforgalmat.

4/ Az agrártermelés szempontjából is vannak természetesen olyan területek, amelyek fejlesztési szempontból nem jöhetnek számításba. Ilyen területként foghatók fel a határmenti övezet forgalmilag elzárt részei, az erősen lejtős területek, és azok a települések, amelyekben a népesség erősen megcsappant.

Ezek a művelésből kieső területek nem alkotnak összefüggő körzetet, de egyes térségekben eléri a korábbi mezőgazdasági terület 35-40 %-át.

A művelésből kieső területek - parlagterületek - hasznosítása /ujrahasznosítás, védelem, erdősités/ a területfejlesztés környezetvédelmi problémái közé tartozik.

B. Borsod-Abaúj-Zemplén megye iparilag elmaradott területei

A mezőgazdaság térbeli kiterjedése, azaz a terület és a mezőgazdasági termelés helyének teljes egybeesése miatt, a fejlett vagy elmaradott mezőgazdaság fogalmán egyértelműen a vizsgált területen folyó mezőgazdasági termelés magas vagy alacsony színvonalát értjük.

Egy terület ipari fejlettségét - éppen az ipar pontszerű és esetleges elhelyezkedése miatt - nem tudjuk a mezőgazdasági elemzéshez hasonló módon megközelíteni.

A területi-ipari fejlettséget értelmezhetjük az ipari termelés minőségi jellemzőivel: a dinamikus iparágak arányával, a termelékenység szintjével, a termelés hatékonyságának alakulásával, az eszközállomány korszerűségével, a szakképzett munkaerő hiányával stb. Kétségtelen, hogy nem közömbös a terület gazdasági-társadalmi fejlődésében az a tény, hogy ott magas színvonalu, korszerű ipari üzemek telepedtek-e meg, vagy elavult felszereléssel, alacsony termelékenységgel termelő gyárak. Mégis, a terület gazdasági fejlettségét, a lakosság életkörülményeit jobban befolyásolja napjainkban az ipar jelenlétének vagy hiányának ténye, mint az ipar termelési színvonala. Ez a magyarázata annak, hogy amikor egy terület gazdasági-társadalmi helyzetének, fejlődésének elemzésekor az ipar szerepét vizsgáljuk, elsősorban az ipari üzemek elhelyezkedését, valamint mennyiségi /állóeszköz-állomány, munkaerőlétszám/ jellemzőit vesszük számba.

A fejlett ipar strukturális aránytalanságai

Első pillantásra meghökkentőnek látszik az a feladat, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az ipari elmaradottságot kutassuk. Hiszen ez a megye Budapest után a legnagyobb hányaddal járul hozzá az ország ipari nemzeti jövedelméhez /1970-ben az ipari korrigált nemzeti jövedelem 10,5 %-át termelte/. De a megye iparosodottságának magas fokát mutatja az is, hogy az 1000 főre jutó ipari nemzeti jövedelem termelésben Budapest és Komárom megye után következett 1970-ben, mintegy 40 %-kal haladva meg az 1000 főre jutó országos átlagot. Az ipari termelékenységet jelző 1000 ipari foglalkoztatottra jutó ipari nemzeti

jövedelem mutatója alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megye megelőzi Budapestet is, és Komárom megye után a második helyet foglalja el a megyék, ill. a főváros rangsorában.

A megye iparára, iparának szerkezetére, területi elhelyezkedésére azonban ugyanugy jellemző az aránytalanság, mint egész gazdasági életére, vagy a lakosság életkörülményeire. Joggal állíthatjuk azt is, hogy az ipari fejlődés egyoldalúsága volt az egyik legjelentősebb oka a megye gazdasági, társadalmi, területi differenciálódásának.

A foglalkoztatottak megoszlása alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyét a nehézipar túlsúlya jellemzi, a megyében az ipari keresők közel 80 %-a ebben az iparágban dolgozik /ugyanaz az arány országosan 58 %/. A nehéziparon belül a legjelentősebb ágazat a kohászat, az ipari foglalkoztatottak 28 %-ával, valamint a bányászat és a gépipar. A könnyűiparban, ill. az élelmiszeriparban dolgozók aránya /12 %-7 %/ viszont jelentősen elmarad az országos átlagtól /27 %-10 %/. A könnyűiparon belül kiemelkedő jelentőségű iparág nincs.

Az iparági struktúra aránytalanságainak negatív következménye - többek között - a női munkaerőfelesleg kialakulása. Az ipari keresőkből a nők aránya Magyarország összes megyéje közül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legalacsonyabb, alig éri el a 30 %-ot /az országos átlag 43,6 %, 5 megyében 30-40 % között, 10 megyében és Budapesten 40 és 50 % között van, és további 4 megyében az iparban foglalkoztatott nők aránya meghaladja az 50 %-ot/.

Az állóeszközállomány iparági megoszlása még nagyobb aránytalanságokat mutat. Az ipari állóeszközállomány közel 93 %-át a megye nehéziparában tartják számon, a legnagyobb jelentőségű és értékű beruházásokat a kohászat és a vegyipar kapta. Az állóeszközállomány értéke alapján a könnyűipar méginkább háttérbe szorult - a könnyűiparban foglalkoztatottak arányához képest - mivel állóeszközeink bruttó értéke az összes ipari állóeszközállomány 2 %-át sem éri el. Az élelmiszeripar mintegy 5 %kal részesül a megye eszközállományából.

Az országostól eltérő iparági arányok kapcsolatosak az üzemméretekben tapasztalt különbségekkel, mivel a nehéziparban a technológiai követelmények miatt általánosabb a nagyüzemi termelés, mint az ipar más ágazataiban. Borsod-Abauj-Zemplén megyében az 1 ipartelepen dolgozók száma közel 40 %-kal haladja meg az országos átlagot. A 2000 főnél több munkást foglalkoztató nagyüzemekben Borsod-Abauj-Zemplén megyében az összes ipari keresők 43,8 %-át foglalkoztatják, az országos átlag alig haladja meg a 25 %-ot.

Az ipar elhelyezkedésének területi aránytalanságát mutatja, hogy a megye nyugati, kb. egyharmadnyi területén /az ózdi járás, a miskolci járás, az edelényi járás DNY-i része, a mezőcsáti és a mezőkövesdi járás É-i része/ koncentrálódik az összes ipari munkahelyeinek közel 90 %-a, ugyanezen a területen fekvő 4 városban /Miskolc, Kazincbarcika, Ózd és Leninváros/ az összes ipari munkahelyek 62 %-a.

Az ipari munkahelyek arányát tekintve Miskolc a megyében hasonló szerepet tölt be, mint Budapest az ország iparában /Miskolcon a megye ipari munkahelyeinek 34,7 %-a, Budapesten pedig az ország ipari munkahelyeinek 34,3 %-a volt található 1970-ben/.

Végeredményben tehát a termelési, területi koncentráció egy sor, egymással összefüggő tényezőre vezethető vissza. A megyében főleg a természeti, de a társadalmi, gazdasági potenciális adottságok is lehetőséget nyújtottak az ipar kialakulásához. Ezek a feltételek elsősorban a nehézipar számára voltak kedvezőek. Így egyrészt a természeti kincsek területi koncentrálódása, másrészt a nehézipar jellegéből adódó termelési koncentráció, ezenkívül pedig az ipari bázison ugrásszerűen megnövekedő városoknak az újabb iparokat vonzó képessége vezett általában az ipari termelés területi elhelyezkedésének mai aránytalanságaihoz.

Ipari vonzáskörzetek - az ingázó munkaerő

Az ipari termelés erős területi koncentrációja szükségszerűen maga után vonja az ingázás kialakulását. Mivel a termelőerők két eleme a munkaerő és a termelőeszközök, ezért egy terület ipari fejlettségének vizsgálata nem szűkülhet le az ipari telephelyek számbavételére, hanem feltétlenül figyelembe kell venni az ipari centrumok vonzáskörét, azaz az ingázási körzetet is.

Ipari körzetnek a munkahely-lakóhely komplexumát tekintjük. ^x

x

Az ipari vonzáskörzetek elhatárolásához szükséges ingázási adatok hiánya miatt egy közelítő módszert alkalmaztunk. Első lépésként meghatároztuk az ipari munkaerő - vonzásközpontokat. E vonzásközpontokat két csoportba soroltuk:

- pozitív ingázási mérleggel rendelkező települések;
- negatív ingázási mérleggel rendelkező települések.

Második lépésként határoztuk meg a munkaerővonzáskörzeteket. Küszöbértékként a keresők 20 %-át érintő ingázást tekintettük. 20,1-40 % közötti kiingázás esetén gyengén, 40,1-60 % közötti kiingázás esetén közepes, 60,1 % feletti kiingázás esetén erősen vonzott településekről beszélünk.

A harmadik lépésben a települések fekvése, a közlekedési hálózat, a tömegközlekedési eszközök járatai, egyes esetekben az 1960. évi ingavándor-forgalmi adatok alapján alakítottuk ki az egyes ipari központok körzeteit /az 1970. évi népszámlálás adatait ezidáig nem tették közzé/.

A munka negyedik szakaszában - ellenőrzésként - egyenleget vontunk a körzet ipari munkahelyeinek és ipari keresőinek száma, valamint az ipari vonzásközpontok munkaerőszükséglete és a beingázók száma között.

A megye iparát 5 körzetbe soroltuk:

- 1/ az Ózdi ipari körzet az ózdi járásra terjed ki. A megye lakosságának 11,6 %-át, keresőinek 11 %-át, ipari keresőinek 17,2 %-át, és a megye ipari állóeszköz állományának 15,4 %-át koncentrálja.

Ipari vonzáscentrumai Ózd, Borsodnádásd, Királd, Sajóvelezd; jelentős ipari létesítmény található még Hódoscsépány, Putnok, Sajónémeti és Arló településekben. Az ipari munkahelyek 71 %-a Ózdon van; a 4 ipari vonzásközpontba ingázók kiteszik a körzet összes ipari keresőinek 35 %-át, számuk közel 9000 fő. Ózdnak a körzetében elfoglalt kiemelkedő szerepére mutat, hogy a körzet ipari keresőinek 67 %-a ingázó /Ózd ipari keresői nélkül/.

Ózd és a másik három ipari központ ipari vonzáskörzetébe 31 település tartozik, amelyek közül 13 településből az ingázók aránya az összes keresők 60-80 %-át is eléri.

- 2/ A Kazincbarcikai ipari körzet területének legnagyobb része az edelényi járásra esik, de átnyulik az encsi, az ózdi és a miskolci járás területére is. Ebben a körzetben lakik a megye lakosságának 14,7 %-a, összes keresőinek 13,7 %-a, ipari keresőinek 18,6 %-a, és itt található a megye ipari állóeszköz állományának 23,9 %-a.

Ipari vonzásközpontjai: Kazincbarcika, Mucsony, Felsőnyárád, Szuhakálló, Izsófalva, Edelény, Rudabánya és Tornaszentandrás; számottevő ipari létesítmény található még Perkupa, Kurityán, Szendrő, Szalonna és Sajószentpéter településekben. Az ipari munkahelyek 43 %-a koncentrálódik Kazincbarcikán. A körzet ipari keresőinek 32 %-a ingázó, Kazincbarcika ipari keresői nélkül az összes ipari keresők 45 %-a. A 8 pozitív ingázási egyenlegű ipari település mintegy 9600 főnyi munkaerőszükségletének 89 %-át a körzetből fedezi. A kazincbarcikai ipari körzethez 70 település sorolható, a körzet központjai és vonzáskörzete közötti kapcsolat azonban lazább, mint az Ózdi ipari körzetben. Mindössze 9 községből ingázik a keresők 60-80 %-a, további 13 községben ez az arány 40-60 %-os.

3/ A harmadik ipari körzet Miskolc és Leninváros körzete.

A körzet meglehetősen nehezen határolható el a Kazincbarcikai körzettől; ugyanakkor Leninváros kapcsolatai ma még lazák a körzet központi övezetével. Az 5 körzet közül ez a legnagyobb, kiterjed a miskolci, az encsi, a mezőcsáti, a mezőkövesdi, a szerencsi és az edelényi járásra. A körzet összes településének száma 95, azaz Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek 26 %-a, népességének 45,5 %-a ide tartozik. Itt lakik az összes keresők 37,5 %-a, a megye ipari keresőinek 49,4 %-a, és itt összpontosul a megye ipari állóeszköz állományának 55 %-a.

Ipari vonzáscentrumai: Miskolc, Leninváros, Sajókeresztur, Sajóbábony, Onga, Alsózsolca és Encs; és közel 6000 főnek nyújtanak munkalehetőséget Mezőcsát, Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Felsődobsza, Gibárt, Mályi, Nyékládháza, Kesznyéten, Felsőzsolca és Szikszó ipari üzei. Miskolc a maga 51 162 ipari munkahelyével országos méretekben is az egyik legjelentősebb ipari központunk, körzetében a munkahelyek /ipari/ 73 %-át foglalja magában; a körzet ipari munkahelyeinek további 9 %-a Leninvárosban van. A körzet mintegy 73 000 ipari keresőjének 25 %-a ingázó, Miskolc és Leninváros adatai nélkül az összes ipari keresők 66 %-a. Az ingázási körzetbe 88 település tartozik, a központokhoz való vonzódásuk intenzitása azonban elég gyenge, mindössze 2 településből ingázik az összes keresők 60-80 %-a, és 16 községből a keresők 40-60%-a.

- 4/ A további két ipari körzet szerény méretű az előbbiekhöz képest. A Szerencsi ipari körzet kizárólag a szerencsi járás területének egy részére terjed ki, és a megye lakosságának 5 %-a lakik itt. A megye keresőinek 5 %-a, az ipari keresőinek 4,9 %-a, az ipari állóeszköz állományának pedig csak 3,2 %-a van ebben a körzetben.

Ipari vonzásközpontjai: Szerencs, Bodrogkeresztur és Tarcal; és 1650 ipari munkahely található Mádön, Tállyán, Bodrogszezin és Tokajban. Az ipari munkahelyek 59 %-a Szerencsen van. A körzet ipari keresőinek 9 %-a a körzeten kívül talált csak munkát.

A környék vonzódása a központhoz gyenge intenzitású, mindössze 5 községből jár el a keresők 40-60 %-a rendszeresen a központok ipari üzemibe dolgozni.

- 5/ A Sátoraljaujhelyi ipari körzet valamivel nagyobb kiterjedésű és népességszáma is meghaladja a Szerencsi körzet méreteit. A körzet a sátoraljaujhelyi járás észak-nyugati részét foglalja magában, de átnyulik a szerencsi járás néhány községének területére is. Ebben a körzetben él a megye lakosságának 7 %-a, és a körzet településeinek száma 31. A Sátoraljaujhelyi ipari körzet keresői a megye keresőinek 6,9 %-át, az ipari keresőinek 5,1 %-át teszi ki, az ipari állóeszköz állományának azonban csak mindössze 2,5 %-a van itt.

Ipari vonzásközpontjai: Sátoraljaujhely, Sárospatak, Hollóháza és Pálháza; alig 500 főt foglalkoztatnak még Vámosujfalu, Tolcsva, Tiszakarád, Nagyrozvágy és Erdőbénye ipari üzei. Az ipari munkahelyek 56 %-a Sátoraljaujhelyen, további 26 %-a Sárospatakon épült fel. A körzet ipari keresőinek 14 %-a ingázó, a két város nélkül 51 %-uk. A körzethez tartozó ingázó települések közül mindössze 4 községből ingázik a keresők 40-60 %-a.

Borsod-Abauj-Zemplén megye 5 ipari körzetének népességszáma felöleli a megye lakosságának 84,1 %-át, keresőinek 74,4 %-át, ipari keresőinek 95,6 %-át, és az ipari állóeszköz állomány 99,9 %-át. Az ipari munkahelyek 68 %-a a hat városban van, további 31,8 %-a 48 településben.

Az 5 körzet ipari keresőinek több mint a fele városlakó. Az ipari keresők közel $1/3$ -a ingázó. A megye mintegy 40 000 ipari keresője 245 településből jár be dolgozni a megye ipari üzeméibe, ami azt jelenti, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye községeinek $2/3$ -a elég intenzíven kapcsolódik az 5 körzet iparához.

Ipari fejlődés az iparilag elmaradott területeken

A gyors ütemű ipari fejlesztés és az ipar belső aránytalanságainak megváltoztatására tett erőfeszítések kedvezően hatottak a megye iparilag elmaradott területeire is.

A beruházások döntő részét ugyan az elmúlt években is a nehézipar kapta /1960 és 1970 között a nehézipari beruházások 1967-ben tetőztek és 1965-ben képezték a beruházások legnagyobb tételét - az összes ipari beruházás közel 97 %-ával/, 1965 óta kis mértékben csökkent a nehézipari beruházások részaránya, s ez némi teret nyitott a könnyűipar, de főleg az élelmiszeripar fejlesztésére. Mivel a nehézipari beruházások még 1970-ben is meghaladták a megyében a 90 %-ot, alapvető struktúraváltozás a 70-es években sem várható.

A nagy volumenű beruházások /1960 és 1970 között beruházott összeg meghaladja bármelyik más megye 1970 évi állóeszköz állományának teljes értékét/ egy részét új munkahelyek létesítésére fordították. A kb. 42 000 ipari munkahely /1960-70/ betöltésével az iparban foglalkoztatottak száma 85 %-kal nőtt /az ipari foglalkozta-

tottak számának növekedése meghaladta az új munkahelyek számának növekedését/, és így az összes foglalkoztatottak közül az ipar aránya 29 %-ról 41 %-ra emelkedett. A nehéziparban foglalkoztatottak száma 20 %-kal nőtt, a könnyűiparban dolgozók létszáma megötszöröződött. Az ipar szerkezeti változása nagy mértékben hozzájárult a női munkaerő elhelyezkedési gondjainak megoldásához /1960-ban az ipari keresőknek csak 16 %-a volt nő, ez az arány 1970-ben 30 %-ra emelkedett/.

Az új munkahelyek létesítése a területi aránytalanságok csökkenéséhez vezetett. Igaz, hogy a városi ipar részaránya emelkedett, ez azonban nem jelentette a termelés koncentrálódásának fokozódását, hiszen ebben a 10 évben a megye városainak száma is kettővel - Leninvárossal és Sárospatakkal - gyarapodott. /1960-tól az 1000 városi lakosra jutó 304,4 munkahely 314,3 munkahely/1000 városi lakos volt 1970-ben; a falusi lakosság 1000 főjére jutó munkahelyek száma viszont 69,3-ról 99,1-re nőtt/. Valamelyest csökkent Miskolc súlya is a megye iparában.

Az ingázási körzetek területe a 10 év alatt jelentősen megnövekedett. Különösen a Kazincbarcikai és Miskolci körzet vonzásterülete bővült ki. A Kazincbarcikai körzet kelet felé terjeszkedett, az edelényi járás keleti és az encsi járás nyugati részére. A körzeten belül az iparral rendelkező települések száma változatlan maradt, az új munkahelyek száma azonban meghaladta a 6000-et.

A Miskolci körzet területe rendkívül megnőtt, a körzetbe tartozó községek száma a 10 év folyamán közel megnégyszereződött. A körzet elsősorban ÉK és K felé bővült, az

encsi és a szerencsi járások felé, de számottevővé vált az ingázók száma a mezőkövesdi ill. a mezőcsáti járásban is. A Miskolci körzet területének kibővülését az ugrás-szerű ipari fejlődésnek köszönhette. Az ipari munkahelyek száma 26 000-rel szaporodott /ekkor indult meg Leninváros termelése is/, a keresők száma 39 ezer fővel gyarapodott. Az ipari létesítménnyel rendelkező települések száma is megkétszereződött.

A 60-as években formálódott ipari körzet a sátoraljaújhelyi és a szerencsi ipar köré. E két körzet ipara már nemcsak a helybéli lakosság foglalkoztatási gondjait enyhítette, hanem munkalehetőségeket biztosított a környéken lakók számára is / a két körzet ipari ingázóinak száma meghaladta 1970-ben a 2 000 főt/.

Az iparfejlesztés eredménye nemcsak a vonzáskörzetek terjeszkedésében nyilvánult meg, hanem megerősödött az ipari központok és vonzáskörzetük kapcsolata is. Míg az Ózdi vonzáskörzet területe szinte változatlan maradt, az ingázók száma itt másfélszeresére emelkedett /a vonzáskörzet községeinek feléből az összes kereső 60-80 %-a ingázóvá vált/. Lényegesen gyengébb a vonzás intenzitása a Kazincbarcikai és a Miskolci ipari körzetben, ahol az ingázók számának gyors növekedése inkább a vonzásterület kibővüléséből fakadt. A 10 év folyamán összességében az ingázók száma több mint kétszeresére emelkedett, és az ipari vonzásterület a megye 1/3-nyi területéről a 2/3-ára terjedt ki.

Azonban a Cserehát, a Zempléni hegyvidék, a Bodroghöz és a határmenti sáv ma is teljes mértékben nélkülözi az ipart. Az ipari vonzás is csak a Cserehát és a Zempléni hegység peremvidékét érinti. A Bükkaljára és az alföldi peremvidékre Heves megye /Eger, Füzesabony/ ipari üzemai jelentenek némi szivóhatást, azonban az iparilag sokkal elmaradottabb Hajdu-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye munkaerőfeleslege inkább Borsod-Abaúj-Zemplén megye iparában keres munkát, s ez tovább nehezíti a borsodi munkaerő gondokat.

Az ipartól teljesen elzárt területen jóval kisebb a népsűrűség a megye többi részéhez képest - a zordabb természeti viszonyok és a munkalehetőségek hiánya miatt, és ezzel függ össze az elvándorlás felgyorsuló folyamata is. Az iparilag elmaradott területen él a lakosság nem egészen 16 %-a, kb. 125 ezer ember. Számukra csak a szűkös megélhetést nyújtó mezőgazdaság marad, vagy az olyan távoli ipari /vagy a terciér ágazatban/ munkavállalás, amely kizárja a napi hazajárás lehetőségét. A munkásszállásra vagy albérletbe kényszerülők száma azonban csekély, a mezőgazdasági keresők teszik ki e vidéken az összes keresők 55-60 %-át.

A megye - nagy mértékű iparosodottsága ellenére is - még jelentős munkaerő forrással rendelkezik. Az Ózdi körzetet leszámítva, megfelelő ipari bővítés esetén valamennyi körzetben még növekedhet az ingázás. Különösen vonatkozik ez az ujonnan formálódó Szerencsi vagy a Sátorlajaujhelyi körzetre, ahol jelenleg az összes keresőknek csak 30-40 %-a dolgozik az iparban /ez az Ózdi körzetben 70 %, a Miskolci és a Kazincbarcikai körzetekben 55-60 %/.

Az ingázási távolságok természetesen behatárolják a vonzáskörzetek terjeszkedését. A két legnagyobb kiterjedésű vonzáskörzetben jelenleg a maximális ingázási távolság eléri a 45-50 km-t, ami napi kétszeri 1-1,5 óra utazást jelent. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a körzeteknek további bővülésével nem lehet számolni, még a közlekedési viszonyok gyökeres javulása mellett sem. A fejlődő szerencsi és a sátoraljaujhelyi ipar bőven találna munkaerőt Taktaköz, a Zempléni hegység és a Bodrogköz térségében. A Cserehát munkaerő feleslegének lekötésére új ipari üzemek letelepítésére lenne szükség.

Végeredményben az ipari körzetek terjeszkedésével, a vonzás intenzitásának fokozódásával, az ipari körzeteken kívül eső iparilag elmaradott területek munkaerőfeleslegével, valamint a jelenleg ritkább időközönként ingázó, többnyire a megye határain túl munkát vállalókkal együtt a munkaerőkinálat eléri a 30-35 ezer főt a megyében.

Az ötödik 5 éves terv célkitűzéseiben az erőforrások jobb kihasználására, a meglévő ipari üzemek fejlesztésére, bővítésére helyezik a hangsúlyt. Ennek alapján a területi gazdaságpolitikában az ipar decentralizált fejlesztése lelassul.

Az iparilag elmaradott, jobbára az ipart nélkülöző területek ipari fejlesztését azonban nem vették le a napirendről. Az ország elmaradott térségeiben 12 iparilag fejlesztendő települést jelöltek ki, amelyek közül Encs és Szerencs esik Borsod-Abauj-Zemplén megye területére. E két településben a koncentrált ipari fejlesztés, az

új ipari üzemek létrehozása idővel megoldhatja az aprófalvas Cserehát, ill. a Szerencsi körzet munkaerőfeleslegének felszívását. Azonban továbbra is kérdéses marad a Zempléni hegységben és a Bodrogházban, valamint a határmenti sávban élők helyzete.

C. A fejlettségi színvonal megállapítása a lakosság életkörülményei alapján

A lakosság életszínvonalának mérésére szolgáló közvetlen adatokkal /jövedelmi viszonyok, fogyasztás/ községi- városi szinten nem rendelkezünk. Az életkörülmények fogalma egyébként is bővebb, mintsem annak szintjét a jövedelmi viszonyokkal vagy a fogyasztással mérni lehetne. A lehetőségek mérlegelése után úgy döntöttünk, hogy viszonylag nagyszámu naturális mutatóval kíséreljük meg átfogni az életkörülmények megnyilvánulási formáit, s e naturális mutatókból képezünk aggregált mutatót.

Mutatórendszerünk kiválasztásakor a következő megfontolásokból indultunk ki: mutatórendszerünk feladata nem az "élméradottság" különböző megnyilvánulási formáinak leltározása, hanem olyan szintjelző rendszer biztosítása, amely megbízhatóan utal a gazdasági-társadalmi színvonalra. /Kizárólag a mutatórendszer alapján tehát nem lehet behatóan analizálni a fejlettségi típusok struktúráját, de megbízható indikátora a társadalmi-gazdasági színvonalnak, a "lakmuszpapír" szerepét tölti be./ Nem kívánjuk tehát átfogni a fejlettségi szint megnyilvánulási formáinak egészét, viszont bekerülhettek olyan tényezők

is mutatórendszerünkbe, amelyek önmagukban nem jelentenek hátrányos helyzetet, de azzal kapcsolatban állnak, tehát mérik az "elmaradottság" fokát /mint pl. a települések vándorlási egyenlege/.

Az életkörülmények színvonalának települési szintű mérésére felhasznált mutatók a következők voltak:

Lakásfelszereltségi mutatók, a települések műszaki infrastruktúrájának szintje, életszínvonal

1. Az 1945 óta épült lakások aránya az összes lakásból.
2. Az 1960 óta épült lakások aránya az összes lakásból.
3. A fürdőszobával, mosdófülkével ellátott lakások aránya az összes lakásból.
4. A 100 lakószobára jutó lakók száma.
5. Az egyszobás lakások aránya az összes lakásból...
6. Villannyal ellátott lakások aránya az összes lakásból.
7. A gázzal, gázpalackkal ellátott lakások aránya az összes lakásból.
8. Az 1 főre jutó lakossági villamosenergia-fogyasztás.
9. A kiépített utak aránya a belterületi uthosszból.
10. A kiépített járdák aránya a teljes járdahosszból.
11. A 100 lakásra jutó TV-előfizetők száma.

Az intézményi ellátottság mutatói

12. A 100 főre jutó bolti összes terület.

13. A loo főre jutó vendéglátóhelyi alapterület.
14. Az 1 főre jutó bolti élelmiszervásárlás, Ft.
15. Az 1 főre jutó bolti kiskereskedelem összes forgalma, Ft.
16. loo óvodáskorúra jutó óvodai férőhely.
17. loo bölcsődéskorúra jutó bölcsődei férőhely.
18. A települések könyvtáraiban 1 főre jutó kölcsönzött könyvtári egység.
19. loo lakosra jutó önálló magánkisiparosok száma.

A közlekedésföldrajzi helyzet mutatói

A közlekedésföldrajzi helyzet megítélésénél mindennek előtt a városok felkeresésének lehetőségét mérlegeltük.

20. A járási székhely-szintű központtól való időtávolság.
21. A megyeszékhely-szintű központtól való időtávolság.
22. A járási székhely-szintű központtól való költség-távolság.
23. A megyeszékhely-szintű központtól való költség-távolság.

A demográfiai helyzet mutatói

A települések /körzetek/ demográfiai viszonyainak és fejlettségi szintjének kapcsolata többirányú. A népesség egyes demográfiai jellemzői a gazdasági-társadalmi színvonal következményei, egyben részei /építőelemei/ is annak. Pl. a népesség iskolázottsági szintje a vizsgált egység fejlettségétől befolyásolva alakul, ugyanakkor maga is hozzájárul a fejlettségi szint alakulásához.

23. A 15-x éves népességből az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya.

24. A 18-x éves népességből az érettségi bizonyítványt szerzettek aránya.
25. A 14-x éves népesség aktív keresőinek aránya.
26. 100 aktív keresőre jutó eltartott.
27. 100 aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott együtt.
28. A 60-x évesek aránya az összlakosságból.
29. Öregségi hányados: $\frac{60 - x \text{ évesek}}{x - 14 \text{ évesek}}$
30. A mezőgazdasági keresők aránya az aktív keresőkből.
31. A kereskedelmi + egyéb keresők aránya az aktív keresőkből.
32. A lakónépesség természetes szaporodása, ill. fogyása, 1960-1969.
33. A települések lakosságának tényleges szaporodása, ill. fogyása, 1960-1969.
34. A települések lakosságának tényleges szaporodása, ill. fogyása, 1949-1969.
35. A települések népessége 1970-ben.

A felsorolt mutatók összegezését három eljárással végeztük:

- faktoranalízis segítségével,
- pontozásos módszerrel,
- és Bennett módszerrel.

A faktoranalízis vizsgálata mindazon esetekben felmerül, amikor egy-egy "jelenség" - mint pl. a gazdasági-társadalmi fejlettség - mennyiségi meghatározása csak sok, egymással különösen összefüggő mutatóval lehetséges.

A faktoranalízis módszerének többlete az "egyszerűbb" összegezési eljárásokkal szemben, hogy fontossági sorrend szerint állapít meg olyan ismerv-csoportokat, ill. ismérveket /faktorokat/, melyek alapján közel azonos jellemzőkkel rendelkező csoportok alakíthatók ki. Megállapítható továbbá, hogy az egyes ismerv-csoportoknak mekkora százalékos szerepe van az osztályozás kialakításában.

Vizsgálatainkat az MTA CDC-3300 típusú számítógépen az ún. főkomponens-módszerrel végeztük. A számítások menetére, a számítástechnikai tapasztalatokra nem térünk ki részletesen, annál is inkább, mert a faktoranalízis ma már mindennapos a területi kutatások gyakorlatában.

A főbb eredmények:

A nyert faktorok a csoportok homogenitását viszonylag csekély arányban magyarázzák:

Az F₁ faktor három változóval van szignifikáns kapcsolatban, éspedig

- a 34. változóval /a lakónépesség természetes szaporodása, ill. fogyása 1960-1969 között/ a faktorsúly 0,939,
- a 37. változóval /a települések népessége 1970-ben/ a faktorsúly 0,909, és
- a 35. változóval /a települések lakosságának tényleges szaporodása, ill. fogyása 1949-1969/, a faktorsúly 0,839.

Faktorok	Saját- értékek	A csoportok homogenitását magyarázzák egyenként kumulative %-ban	
----------	-------------------	---	--

1.	10,441	26,77	26,77
2.	3,289	8,44	35,21
3.	3,075	7,88	43,09
4.	2,395	6,14	49,23
5.	1,917	4,92	54,15
6.	1,592	4,08	58,23
7.	1,453	3,73	60,96
8.	1,338	3,43	65,39
9.	1,132	2,90	68,29
10.	1,155	2,60	70,89

Az F_1 faktor tehát a települések népességszám és népesség-dinamikai faktora; az összes változó szórásnégyzetét 26,77 százalékban magyarázza. A többi faktorhoz képest kiemelkedő fontosságu; az F_2 faktor csupán 8,44 %-át magyarázza a változók szóródásának.

Az F_2 faktor szintén három változót von össze, és pedig a 29. változót /a loo aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott együtt/, a factorsúly 0,980,

- a 28. változót /a 100 aktív keresőre jutó eltartott/
a faktorsúly 0,937, és
a 27. változót /a 14-x éves népesség közül az aktív
keresők aránya/, a faktorsúly 0,927.

Az F_2 faktor tehát a lakosság gazdasági aktivitásának faktora; az összes változó szórását 8,44 %-ban magyarázza /az F_1 és az F_2 faktort együtt 35,21 %-ban/.

Az F_3 faktor az intézményellátottság faktora; a 17. változóval áll szignifikáns kapcsolatban /a faktorsúly 0,954/.

Az F_4 faktor a települések közlekedésföldrajzi helyzetének faktora /szoros kapcsolatban áll a megyeszékhely idő-távolságának mutatójával/; az összes változó szórását 6,14 %-ban magyarázza. Az F_5 faktor az 1. változóval /az 1945 óta épült lakások aránya sz. összes lakásból/ van szoros kapcsolatban; a faktorsúly 0,869. Az első 5 faktor együttesen 54 %-ban magyarázza az összes változó szórásnégyzetét. A következő 5 faktor csupán mintegy 15 %-kal emelné az összes változó szóródásának "magyarázatát".

A faktoranalízis során nyert releváns faktorok a tulajdonképpeni csoportosításban /tipusalkotásban/ különbözőképpen használhatók fel. A "legföldrajzibb" eljárástól - a csoporton belüli minimális varianca elve - számításigényes volta miatt a kísérleti szakaszban eltekintettünk. Eljárásunk a következő volt:

a/ Kiválasztottuk az egyes faktorokat képviselő mutatókat. Az F_1 faktor esetében a települések lakosságának 1949-1969 közötti tényleges változásával helyettesítettük a faktort.

A második faktor esetében a 100 aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott számát vettük figyelembe az osztályozásnál.

b/ A mutatókat a faktorok sajátértékei alapján súlyoztuk.

c/ Az így súlyozott mutatók összegezését a Bennett-eljárás szerint végeztük.

A mutatóknak a Bennett-eljárással /a faktoranalízis eredményeinek felhasználása nélkül/ történt összegezése és az egyszerű "pontozásos" módszer eredményei között nagyfokú hasonlóság mutatkozott. Ugyancsak közel azonos eredményt adott a faktoranalízis és a pontozás módszer is. A pontértékek alapján történő összegezésnél az egyes mutatók értékeit rangsorba állítottuk, hét osztályközre osztottuk, s az osztályközöket pontértékkel /1-7 pont/ láttuk el. Ezen pontértékek összege fejezte ki az életkörülmények "fejlettségi szintjét". Ezen módszer előnyei közé sorolható, hogy a mutatók tetszőleges körére külön is megadható a pontérték /pl. a demográfiai mutatók, a közlekedésföldrajzi helyzet mutatói stb./, s így a fejlettségi színvonal belső struktúrájába nyerhetünk bepillantást. A mutatók gondos megválasztása a módszer szubjektivitását is csökkenti; a faktoranalízis eredményeinek figyelembe vételével -

mely módszer automatikusan kiküszöböli az "alkalmatlan" mutatókat - lehetőségünk nyílt a mutatórendszer korrigálására.

Vizsgálataink során egyértelműen kirajzolódott egy összefüggő, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó zóna a megye É-i harmadában, a Putnok-Rudabánya-Szendrő-Edelény-Szikszo-Abaujszántó-Tolcsva-Tisza vonaltól É-ra /1. ábra/. E zónában csak a Hernád mentén nyomult be egy keskeny, kedvezőbb életkörülményeket biztosító folyosó, valamint Sátoraljaujhely és Sárospatak ékelődik a Bodroghöz és a Zempléni-hegység elmaradott területei közé; a zóna területi egységét azonban nem szakítják meg. A zóna 192 településében mintegy 170 ezren élnek /a Hernád és Bodroghoz településeit nem számítva 175 település alkotja az elmaradott zónát/. Az elmaradott zóna 175 községe közül csupán 19 nem sorolható a kifejezetten kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó települések közé.

Az elmaradottság mértékében és okaiban mutatkozó hasonlóság ellenére négy alkörzetre bontható a zóna: a Bodroghözre, a Zempléni-hegységre, a Cserehát-Észak-borsodi Karszt területére és a Hernádvölgyre. Az életkörülmények kedvezőtlen alakulását számos - egyenként is súlyos problémát okozó - tényező idézte elő; kumulatív hatásuk kivételesen problémát okozó körzeteket alakított ki a megya északi részében; a körzetek társadalmi-gazdasági színvonalának emelése csak igen sokirányú erőfeszítések révén oldható meg, ill. egyes mikrokörzetek, falvak esetében a "tervszerű visszavonulás" lehetősége is felmerülhet. Az elmaradott zóna területének nagy

részén nincs olyan tényező, ágazat, melynek fejlesztése önmagában - multiplikátor hatása következtében - fel-emelhetné e területet alacsony fejlettségi színvonaláról. A zóna város- és forgalmi árnyékban fekszik. A megyeszékhely időtávolsága 2-4 óra, költségtávolsága általában 50 Ft felett van, de 84 Ft-os költségtávolság is előfordul. A helyi központok többsége is a zónán kívül helyezkedik el /Putnok, Kazincbarcika, Edelény, Szikszó, Szerencs/, csupán - a ma még szerény városi funkciókkal rendelkező - Encs, valamint a Bodroghöz és a Zempléni-hegység elmaradott körzete közt Sátoraljaujhely és Sárospatak tekinthető egyértelműen az "elmaradott zóna városának". A településszerkezet elaprózott; a Csereháton a falvak átlagos lélekszáma 500 fő alatt marad, csupán a Bodroghöz lakosság él közepes nagyságú falvakban. Az aprófalvas településszerkezet minden következménye fellelhető a megye északi sávjában: a lokális funkciájú intézményhálózat kiépítetlensége, a tömegközlekedési eszközök alacsony járatsűrűsége, a műszaki jellegű infrastruktúra elégtelensége, a szűk munkaerőpiac, ennek következtében a nagyfokú elvándorlás, az okozatból okká váló demográfiai erózió és így tovább. A demográfiai erózió a zóna belső magjában már annyira előrehaladt, hogy megfordíthatatlan folyamatnak kell tartanunk. A zóna területének háromnegyedén a mezőgazdaság termelési színvonala alacsony /csupán a Hernád-völgy, s a Bodroghöz mezőgazdaságának közgazdasági színvonala átlagos/, a mezőgazdaságból származó jövedelmek az országos átlag mintegy 60 %-át teszik ki. Az övezet déli határa mentán - mindenekelőtt annak nyugati szárnyán - ipari agglomeráció alakult ki. Néhány ipari

központ - Rudabánya, Izsófalva, Kurityán, Edlén stb. - közvetlenül az elmaradott zóna határán található. Ezért az Észak-borsodi Karszt falvaiból, a Cserehát déli harmadából, a Hernádvölgy községeiből számottevő munkaerő áramlik - napi ingázás révén - az ipari agglomeráció üzemeibe. A zóna kétharmadából azonban az ipar teljesen hiányzik.

Az alacsony fejlettségi színvonalu, összefüggő határmenti zónán kívül a Tisza mentén / a mezőcsáti és mezőkövesdi járás déli peremén, néhány taktaközi községben/ és a Bükk déli lejtőjén alkotnak kisebb szigeteket a kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó községek. E területen mintegy 29-30 ezren élnek. Végeredményben összesen 218-220 település alkotja a kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó területeket. Lakosságszámuk közel 200 ezer fő; a megye népességének 25,5 %-a /Miskolcot nem számítva 33,2 %-a/ él az "elmaradott" területeken.

88 település 158 ezer lakója alkotja a közepesen fejlett körzeteket, mindenekelőtt Szerencs és Ózd környékén. A kedvező életkörülményeket biztosító területek összefüggő zónát alkotnak az Ózd-Kazincbarcika-Miskolc tengely mentén, amely zónából Mezőkövesd, Leninváros, valamint Szerencs felé ágaznak ki keskeny, kedvező életkörülményeket biztosító folyosók. E területen él a megye lakosságának 55 %-a, 420 ezer fő /Miskolc adatai nélkül 240 ezer fő, a megye lakosságának 40,2 %-a/.

Mint fenn említettük, a társadalmi-gazdasági színvonal területi különbségeinek meghatározásakor figyelembe

vettük a lakosság életkörülményeinek járási keretek között mért színvonalát is /beleértve a városi funkciók fejlettségét is/.

A járási szintű vizsgálatok mutatórendszere természetesen bővebb, mint a községi vizsgálatoké. A számításba bevont 66 mutató a következő:

Lakás és közműellátottság

1. Az 1945 óta épült lakások aránya, %.
2. Az 1960-1969 között épült lakások aránya, %.
3. A 100 lakásra jutó háztartások száma, db.
4. A 100 szobára jutó lakosok száma, fő.
5. Az 1 szobás lakások aránya, %.
6. Az alapozás nélküli vályogépületek aránya, %.
7. A villannyal ellátott lakások aránya, %.
8. A vízvezetékkel ellátott lakások aránya, %.
9. A fürdőszobával /mosdófülkével/ ellátott lakások aránya, %.
10. A gázzal /gázpalackkal/ ellátott lakások aránya, %.
11. Az 1 háztartási fogyasztóra jutó villamosenergia-felhasználás, KWó/fogyasztó.

Az alapellátás intézményhálózata, színvonala

12. A 100 bölcsődés korúra jutó bölcsődei férőhelyek száma.
13. A 10 000 lakosra jutó bölcsődei férőhelyek száma.
14. A bölcsődével rendelkező települések lakóinak aránya a járás összlakosságából.

15. Az 1 körzeti orvosra jutó lakosok száma.
16. 1000 élveszületettre jutó 1 éven alul meghaltak száma, %.
17. A nyilvántartott TBC-s betegek aránya az összlakosságból, %.
18. A 100 óvodás korúra jutó óvodai férőhelyek száma.
19. Az óvodával rendelkező települések lakóinak aránya, %.
20. Az összevont tanulócsoportok aránya, %.
21. A képesítés nélküli tanerők aránya, %.
22. A körzeti iskola székhelyén alkotó tanulók aránya az összes tanulóból, %.
23. Általános iskolai diákotthonban elhelyezettek aránya a nem székhelyen lakókból, %.
24. A közkönyvtárak 1 főre jutó kölcsönzött könyveinek száma.
25. A 100 lakosra jutó bolti alapterület.
26. A 100 lakosra jutó vendéglátóipari alapterület.
27. Az 1 főre jutó kiskereskedelmi élelmiszerforgalom.
28. A tanácsi székhelyen lakók aránya, %.

Városi funkciók

29. A 10 000 lakosra jutó szakrendelési óraszám.
30. A 10 000 lakosra jutó kórházi ágyszám.
31. A 10 000 középiskolás korúra jutó középiskolás tanulók száma.
32. A 10 000 középiskolás korúra jutó középiskolai tantermek száma.
33. Az 1 főre jutó iparcikkforgalom, Ft.

34. Az 1 főre jutó presszókávé-fogyasztás, Ft.
35. Az áruházak, ruházati és műszaki boltok 100 lakosra jutó alapterülete.
36. Cukrászdák, eszpresszók, kávéházak 100 lakosra jutó alapterülete.
37. Áruházak, ruházati és műszaki boltok 1 főre jutó forgalma, Ft.
38. Cukrászdák, eszpresszók, kávéházak 1 főre jutó forgalma, Ft.
39. A 10 000 lakosra jutó szállodai férőhelyek száma.
40. A 10 000 lakosra jutó önálló kisiparosok száma.
41. A városi lakosság aránya, %.

Jövedelmek, életszínvonal

42. Az 1 főre jutó OTP betétállomány, Ft.
43. A munkások átlagos havi jövedelme.
44. Az 1 TSz-tagra jutó évi részesedés, Ft.
45. Az 1000 lakosra jutó rádióelőfizetők száma.
46. Az 1000 lakosra jutó TV előfizetők száma.
47. A sportszakosztályi tagok száma az összlakosságból, %.

Demográfiai potenciál, foglalkoztatottság

48. Tényleges népességszám-változás, 1960-1969, %.
49. Vándorlási különbözet, 1960-1969, %.
50. Természetes szaporodás, 1960-1969, %.
51. A lakosság kormegoszlása.
52. Az általános iskola 8 osztályát elvégzők aránya a 15-x évesek között, %.

53. A középiskolát elvégzők aránya a 20-x évesek között, %.
54. Az egyetemet, főiskolát elvégzők aránya a 25-x évesek között, %.
55. A 100 aktív keresőre jutó eltartott, fő.
56. Az aktív keresők aránya az össznépeségből, %.
57. Az ipari + építőipari keresők aránya a keresőkből, %.
58. A tertiér ágazat aránya a keresőkből, %.
59. Az aktív kereső férfiak aránya a 15-60 éves férfilakosságból, %.
60. Az aktív kereső nők aránya 15-55 éves női lakosságból, %.
61. A nyugdíjasok aránya a 60-x éves lakosságból, %.
62. A külterületi népesség aránya, %.

Közlekedés

63. A 100 km²-re jutó vasúthossz, km/100 km².
64. A 100 km²-re jutó vasuti fővonal-hossz, km/100 km².
65. Belterület megközelítési lehetősége, utas km.
66. Az alsófoku központ megközelítési-lehetősége, utas km.

A mutatókat a járásek egészére /községek, városok együtt/ számítottuk. Kazincbarcikát a miskolci, Leninvárost a mezőcsáti járáshoz soroltuk. Ezen eljárás hátránya, hogy a városok, városias jellegű települések súlya eltérő a járásekön belül; egy nagyváros kiugró értékei elfedhetik a járás községeinek tényleges helyzetét. Viszont a járási vizsgálataink egyik célja épp az volt, hogy a községi szintű felmérés során szükségszerűen

mellőzött városi funkciókat is figyelembe tudjuk venni. Ugyanakkor egy közép- vagy nagyváros közelsége tényleges előny a lakosság részére.

A vizsgálatokat az ország valamennyi járására elvégeztük; viszonyítási alapunk a járások átlagos értékei voltak.

A mutatók összegezése, a járások életkörülmény-típusainak megállapítására faktor- és cluster-analizist alkalmaztunk. Ennek eredményeiből megállapítható - többek között -, hogy a lakosság életkörülményeinek alakításában vezető szerepe van a városi intézmények fejlettségének, a városok elérhetőségének, hierarchikus szintjének.

Ugyancsak jelentős szerepet játszik az alapellátást biztosító intézményhálózat is az életkörülmények alakításában. A jövedelmi viszonyok pontos mérése járási szinten az adatbázis szűkös volta miatt sem lehetséges, ám a közvetett mutatók tanúsága szerint a szűkebb értelemben vett életszínvonal, a jövedelmi viszonyok területi kiegyenlítődése oly mérvű, hogy az életkörülmények differenciálásában meghatározó szerepet nem játszik.

/Természetesen kisebb területegységek helyzetének alakulását nagymértékben befolyásolhatja./ Ebből következik, hogy jelenleg elsősorban a megszerzett jövedelem felhasználásának lehetőségei, tehát az intézményhálózat /a városi és falusi jellegű egyaránt/ kiépítettsége, színvonala, a tágabb értelemben vett ellátó-szolgáltató tevékenység differenciái alakítják a lakosság életkörülményeinek színvonalát, területi különbségeit.

Továbblépve: miután az intézményhálózat kiépítettsége, igénybevételeének lehetősége hazánkban s ma messzemenően függ a településhálózati sajátosságoktól; a lakosság életkörülményeit nagymértékben befolyásolja lakóhelyének nagysága, jellege, helye a településhálózatban. A településhálózat-fejlesztés még csak kezdeti lépéseket tudott tenni e különbségek felszámolására; a megoldandó feladatok még rendkívül nagyok. Az iparosodottsági színvonal ma már kevsébé alakítja közvetlenül az életkörülmények színvonalát; közvetett szerepe épp a településfejlesztő hatásán keresztül érződik. A műszaki infrastruktúra, a lakásmód, a művi környezet differenciáló szerepe is kisebb a vártnál, ami elsősorban a falusi lakosság önerőből végzett "korszerűsítésének" /a lakásállomány a falvakban is jórészt kicserélődött, a technikai lehetőségek bővülése sok szempontból lehetővé teszi a "városi színvonal" elérését, a háztartások gépesítése stb./ köszönhető.

Vizsgálataink egyértelműen kimutatták, hogy már járási szinten is erősen differenciáltak az életkörülmények; csupán a miskolci járás ért el valamennyi faktorban átlagos vagy átlag-feletti szintet s bizonyult az életkörülmények összességét vizsgálva magas szintű ellátást nyújtó terület-egységnek. Két járás - az enosi és az edelényi - viszont szinte minden szempontból mélyen átlag alatti életkörülményeket tud csak nyújtani lakóinak, míg a többi öt járás egy-két komponens terén átlagos szintet ér el, de az életkörülmények összességükben kedvezőtlennek minősülnek.

Országos viszonylatban is igen kedvezőtlen kép alakult ki az edelényi és encsi járásról. Kétségtelen ugyan, hogy az edelényi járás helyzetét rontja, hogy a kijelölt középfoku központja, Kazincbarcika, nem nyert besorolást a járásba, noha a városi funkciók ellátása terén már ma is szerepet vállal ott. E két járás az Ország 16, mélyen átlag alatti életkörülményeket nyújtó területegysége közül is a 6 legfejletlenebb járás által alkotott alcsoportba került. Az életkörülmények valamennyi komponense - lokális ellátó-szolgáltató funkciók, városi intézmények, infrastruktúra, demográfiai viszonyok - mélyen átlag alatti színvonalu.

Igy a járási vizsgálat csak megerősíti a községi szintű számítások eredményét, s nincs okunk arra, hogy a nyert képet korrigáljuk. Sőt a Hernád-völgy néhány községének átlagos életkörülményei nem indokolják az elmaradott zóna egységének megszakítását; Szikszótól északra a Hernád-völgy is a hátrányos helyzetű települések közé sorolható.

A megye többi járása - a miskolci nem számítva - az átlag alatti életkörülmények ellenére egyik vagy másik "szektorban" kedvezőbb helyzetben van, eléri az átlagos szintet. A városi funkciók az ózdi járásban közepesen fejlettek; a sátoraljaujhelyiben már átlag alattiak. A szerencsi és mezőcsáti járásban - annak ellenére, hogy az utóbbihoz soroltuk Leninvárost is - már átlag alatti a városi szerepkör volumene és minősége egyaránt. Viszont az alapellátást biztosító intézményhálózat az alföld-peremi járásokban - a közép- és nagyfalvas

településszerkezet következtében - átlagos fejlettségű. A művi környezet - lakás és közműellátás - **szinvonala** ugyancsak erősen differenciált; az encsi és az edelényi járásban mélyen átlag alatti, a sátoraljaujhelyi, szerencsi, mezőcsáti és mezőkövesdi járásokban átlag alatti, az ózdiban közepes és a miskolciban átlag feletti színvonalu. A községi és a járási szintű vizsgálat végül is közel azonos eredményt adott. A szerencsi járás területének zöme községi szinten átlagos fejlettségűnek bizonyult, a járás egésze azonban átlag alatti életkörülményeket nyújt lakóinak számításaink szerint. Ennek oka azonban mindenek előtt a városi funkciók fejlettsége, így a járás egészét - összhangban a községi vizsgálat eredményeivel - közepesen fejlett területnek tekinthetjük. Végeredményben a megye elmaradott területeinek hatását a községi szinten folytatott vizsgálat eredményei adják. A miskolci és az ózdi járás néhány, községi szinten kedvezőtlen helyzetűnek bizonyult településének az elmaradott területekhez való besorolásától eltekintetünk /kivéve az ózdi járásnak néhány, az edelényi járás határa mentén fekvő községét/. E községek összefüggő, nagyobb területi egységet nem képeznek, kedvezőtlen helyzetük mindenekelőtt alacsony lélekszámuk, ebből következően alapfoku ellátásuk kiépítetlenségéből fakad; azt azonban az alapfoku központok közelsége, a kielégítő forgalmi helyzet, az átlagos elérő - meghaladó jövedelmi viszonyok kiegyenlítik. A téregységi szinten mért igen alacsony színvonal miatt a megye északi harmadában az elmaradott községek közé ékelődő néhány közepes színvonalu község - a Hernád-völgyben, a Bódva-völgyben - is a kedvezőtlen helyzetű területek

közé sorolandó, épp úgy, mint a kis elemi központok - Encs, Szendrő, Gönc, sőt Szikszó - is. Hasonló a helyzet a mezőcsáti járásban is; a községi szintű vizsgálat a tiszamenti falvakat találta hátrányos helyzetűnek, ám szinte a járás egésze hasonló helyzetű, noha a nagyobb lélekszámú falvak a lokális intézményhálózat kiépítésének kedveznek. Maga Mezőcsát - igen hiányos és alacsony szintű városi funkciói ellenére - is az elmaradt terület részének tekinthető. A mezőcsáti járás hátrányos helyzetét fokozza, hogy Leninváros máig nem épült bele szervesen a járás településhálózatába, nem vált a járás integráns részévé; "kisugárzása" mindenekelőtt a munkaerővonzásra korlátozódik, az ellátó-szolgáltató funkciók terén csekély mérvű. Megfontolandó hogy Sátoraljaujhely és Sárospatak közvetlen környékének falvait - itt a városok határáig húzódnak a községi szinten elhatárolt kedvezőtlen helyzetű területek - kiemeljük-e az "elmaradott területek" keretei közül /Alsó- és Felsőberek, Károlyfalva, Széphalom stb./.

A társadalmi-gazdasági színvonal alapján kijelölhető területegységek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Az előzőekben említett és elemzett tényezők együttes mérlegelésével végeredményben kartográfiai módszerekkel határoltuk el a társadalmi-gazdasági fejlettség területi egységeit a megyében. Az összegezés alaptérképei a következők voltak

1. A mezőgazdaság színvonalának területi különbségei, figyelembe véve a mezőgazdaság súlyát a terület gazdaságában /a mezőgazdaságból élő lakosság aránya alapján súlyozva az alacsony színvonalu mezőgazdasági területeket/.
2. Az iparosodottsági szint területi különbségei, figyelembe véve az ipar súlyát a terület gazdaságában.
3. A lakosság életkörülményeinek területi különbségei.
/Községi-városi egységek színvonala alapján a kedvezőtlen helyzetű területek kijelölése, esetenként területi interpoláció igénybevételével./
4. A lakosság életkörülményeinek járási színvonalu és városi funkciójának járásonkénti fejlettsége.
5. A megye "városellátottsága".

E térképeket egy térképen összesítettük, s ezen térkép alapján jelöltük ki a megye társadalmi-gazdasági színvonalának területi egységeit. A nyert eredményeket az 5. ábra és a mellékelt táblázat tartalmazza.

I.	II.	III.
Területi	A területegység	Főbb jellemzők
egységek	településeinnek száma	
	lakosság- száma	

Alacsony szín-
vonalu terüle-
tek

A. Észak-borsodi

elmaradott övezet

1. Bodrogköz 24 34000

Az ipar színvonala - alacsony.

A mezőgazdaság színvonala
- közepes.

Az életkörülmények színvo-
nala - alacsony.

Az életkörülmények járási
szinten mért színvonala -
alacsony.

A városi funkciók közepes-
sen fejlettek.

A terület peremén saját kö-
zép- és kisváros /Sátoralja-
ujhely és Sárospatak/; ál-
talános fejlettségük átlag
alatti.

Elzárt fekvés.

Alacsony demográfiai po-
tenciál.

2. Zempléni hegység

- Hegyköz

/a Hegyalja kivé-
telével/

Az ipar színvonala - ala-
csony

A mezőgazdaság színvonala
- közepes

Az életkörülmények szín-
vonala - alacsony.

Az életkörülmények járási
szinten mért színvonala
- alacsony.

I.

II.

III.

A városi funkciók közepesen fejlettek

Kisfalvas településszerkezet

A terület peremén saját közép- és kisváros /Sátomajauhely és Sárospatak/; átlagos fejlettségük átlag alatti.

Félreeső fekvés.

Demográfiai erózió.

3. Hernádvölgy

Az ipar színvonala - alacsony

A mezőgazd. színvonala - közepes

Az életkörülmények színvonala alacsony-közepes.

Az életkörülmények járási színvonala - igen alacsony

A városi funkciók fejletlenek.
Városhiány

4. Cserehát-Észak-borsodi Karszt

Mirokörzetek: a. Észak-Cserehát

b. Dél-

Cserehát

c. Észak-

borsodi

Karszt

Az életkörülmények színvonala - alacsony

Az ipar színvonala - a. alacsony

b. közepes

c. közepes

A mezőgazd. szinv. a. alacsony

b. közepes

c. alacsony

Az életkörülmények járási színvonala a. igen alacsony

b. igen alacsony

c. közepes

I.

II.

III.

A városi központok a területen kívül, meglehetősen távol /Edelény, Putnok, Kazincbarcika/.

Nagymérvű demográfiai erózió!

B. Elmaradott mikrokörzetek

1. Tiszamente /a mezőcsáti, mezőkövesdi járások déli harmada/

Az életkörülmények színvonala alacsony.

Az ipar színvonala alacsony.

A mezőgazdaság színvonala közepes.

2. A Bükk déli előtere

Az életkörülmények színvonala alacsony.

Az ipar színvonala átlagos.

A mezőgazdaság színvonala alacsony.

IV. A településhálózat szerepe

a kedvezőtlen helyzetű területek kialakulásában

A lakosság életkörülményeit meghatározó tényezők többsége kapcsolatban áll a településhálózati sajátosságokkal /a városi- és az alapellátás intézményhálózata, a közösségi infrastruktúra fejlettsége, bizonyos mértékig a forgalmi helyzet, de még a munkalehetőségek volumene és választéka, ezen keresztül a jövedelmi viszonyok stb. is/. Ezért a településhálózatnak az életkörülményekkel kapcsolatban álló elemeivel külön is foglalkoztunk.

A megye településhálózatával kapcsolatos vizsgálataink arra szorítkoztak, hogy:

- kimutassuk a településszerkezeti, -hálózati tényezők befolyását a területi fejlettség alakulására;
- számba vegyük a településhálózatnak a fejlettségi színvonal részét képező elemeit;
- felhárjuk a lakosság életkörülményeinek a településhálózat-fejlesztés eszközeivel elérhető javítási lehetőségeit.

A megye gazdaságát és településhálózatának funkcionális-szerkezeti tagolódását az erős polarizáció jellemzi. A településhálózati egységek jellegét, elhelyezkedését a sajóvölgyi ipari koncentráció határozza meg. A megye ipara településileg meglehetősen szórt, területileg viszont erősen koncentrált. A sajóvölgyi iparvidék a megye területének egyhatedét foglalja el, ám itt koncentrálódtott a lakosság fele, az ipari munkahelyek 76 %-a, a városi funkciók 85-86 %-a, a szocialista ipar állóeszközeinek kilenc-tizede. A Borsodnádásd-Ózd-Kazincbarcika-Rudabánya-Miskolc tengely mentén 22 településben haladja meg az ipari telephelyeken dolgozók száma az 500 főt. A városok s további 15 község uralkodó funkciója az ipar /többek között Izsó-

falva, Rudabánya, Mucsony, Sajóbábony, Kurityán, stb./.

Ezen ipari tengelyt a lakófunkcióju települések igen széles övezete fogja közre; egyesekben a foglalkozási át-rétegeződés több évtizede megindult, s ma már a keresők többsége a közeli ipartelepek, városok nem mezőgazdasági munkahelyein dolgozik; arculatuk, lakosságuk foglalkozási szerkezete, életmódja, életritmusa, forgalmi kapcsolataik alapján az agglomeráció magterületét alkotják az ipari funkcióju településekkel együtt. A belső lakóövezet falvai mezőgazdasági jellegüket már elvesztették, keresőik többsége már ingázó, s ma már az ingázás szociológiai következményei is szembetűnőek. A külső lakóövezetben a keresők jelentékeny hányada - legalább negyede - ingázó, ám e falvak még megőrizték vegyes vagy mezőgazdasági jellegüket. Kifejezetten mezőgazdasági jellegű települések ma már csupán a Cserehát területén, a Zempléni-hegységben, a Bodrogközben, valamint a Tisza mentén találhatók. E települési övezetek s a kedvezőtlen helyzetű területek közötti térbeli összefüggést vizsgálva feltűnő, hogy a mezőgazdasági jellegű települések övezete - néhány községtől eltekintve - az elmaradott területek sorába tartozik. S ha a kedvezőbb adottságu területek színvonalasabb mezőgazdasága hozzá is járult a társadalmi-gazdasági színvonal kedvező alakulásához /Hegyalja, szerencsi járás, Alföld-perem, stb./, de e területeket is csak a helyi iparral, ingázási lehetőségekkel, egyéb foglalkozási lehetőségekkel s számos egyéb kedvező tényezővel /forgalmi feltártság, megfelelő településszerkezet, stb./ karöltve emelhetette a mezőgazdaság az átlagos szintre. Noha a mezőgazdasági jelleg s az

"elmaradottság" összefüggése eléggé egyértelműnek látszik, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a mezőgazdasági jellegű területek más szempontból is hátrányos helyzetben vannak /rossz forgalmi fekvés, kedvezőtlen településszerkezet, stb./. Ugyanakkor a lakótelepülések övezete több helyütt - az Észad-borsodi Karszton, a Bódva-völgyében, a Hernád-völgyben - mélyen benyomul a kedvezőtlen helyzetű területekre.

Egyértelmű, határozott összefüggés mutatkozik a település-szerkezet és a lakosság életkörülményei, sőt ezen túlmenően általában az elmaradottság között. A megye összefüggő, aprófalvas körzetei kivétel nélkül az elmaradott területek közé tartoznak; a kedvezőtlen helyzetű terület viszont csak a Bodrogközben lépi át az aprófalvas településszerkezetű terület határát. A Sajóvölgytől az országhatár mentén a Bodrogig huzódó terület aprófalvas településszerkezetű; a települések átlagos lélekszáma alig haladja meg a 600 főt; Gagyapátinak 71, Simának 78, Kisbózsvának 97, Debrétének 105 lakója volt 1970-ben. Az alacsony átlagos lélekszámon és a törpefalvak jelenlétén túl e településszerkezet súlyos következményekkel járó jellegzetessége, hogy hiányoznak azok a népesebb települések, melyek a lokális funkciók megtelepedését könnyítették, e funkciók koncentrációját elősegítették volna. A településeknek csupán 10 %-a népesebb ezer főnél, ezek is a Hernád és a Bódva völgyében huzódnak. E 90 km hosszú, 20-30 km széles övezetben egyetlen település, Szendrő lélekszáma haladja meg a 3000 főt. Még a terület "városa", Encs is csak harmadfélezer lakosu település. Így nagy kiterjedésű területeken - a Csereháton, a Zempléni hegységben, a Hegyközben -

még az 1-3 ezer lakosú települések is hiányoznak, amelyek lehetővé tennék a falvak "hierarchikus tagolódását", "hálózati egységek" kialakulását. A Csereháton 75, a Zempléni hegység-Hegyköz területén mintegy 50, az Észak-borsodi Karszton 25 ezer főnél nem népesebb település alkot megszakítatlan tömböt. 2-300 lakosú falu határos 2-3-400 lakosú falvakkal, s még a negyedik-hatodik falu sem népesebb 5-6000 léleknél. Így a kisleltelepülésszerkezet problémái halmozva és tisztán jelentkeznek.

Az aprófalvas településszerkezet a kisleltelepülésszerkezet /ennekelőtte a jobbágy-/ gazdálkodás, a gyalogos-szeker közlekedés és az önellátás keretei között alakult ki és funkcionált. Ma a mezőgazdasági nagyüzemek túllépték a kisleltelepülésszerkezet kereteit. Aprófalvas körzetekben három-öt, olykor még több falu alkot egy-egy termelőszövetkezetet. A nagyüzemek üzemszervezése sem igényli a munkaerőnek azt a szórtságát, a megművelendő terület közvetlen közelében való elhelyezkedését, ami az aprófalvas településszerkezetű körzetekben fennáll. A kisleltelepülésszerkezet gyors elnéptelenedését, ~~vál~~ságukat mégsem kizárólag, sőt napjainkban gyakran nem elsősorban a mezőgazdasági termelés megváltozott igényei idézik elő /eltekintve attól, hogy a mezőgazdaság munkaerőigénye csökken; ez ugyanis a településnagyságtól függetlenül jelentkezik, a kisleltelepülésszerkezetektől a mezővárosokig hasonló gondot okoz/, hanem a lakosság ellátásának problémái. A kis, néhány száz lakosú falvakban az alapfokú, a lakosság mindennapi szükségleteit biztosító intézményhálózat sem hozható létre, s nem tartható fenn gazdaságosan.

A lokális funkciókkal való ellátottság felmérésére alkalmazott követelménylistánk szerint /amelybe csak a leg-alapvetőbb lokális funkcióju intézményeket soroltuk, mint kulturház-terem, bolt, osztott vagy részben osztott általános iskola, óvoda, stb./ a megye aprófalvas s egyben elmaradott területeinek közel 200 falvának 92 %-a a leg-alapvetőbb lokális szolgáltatásokat sem képes nyújtani lakosságának. A funkciók szükségszerű koncentrálódása nyomán a kistalvak nem hogy lépést nem tudnak tartani az alapvető ellátást biztosító intézményhálózat iránt megnyilvánuló fokozott igényekkel, hanem ezen funkciók, intézményeik fokozatosan felszámolódnak /iskolák körzetesítése, a kistalvak alsótagozatos iskoláinak fokozatos megszüntetése, tanácsi székhelyek számának csökkenése, stb./. Az alapfokú ellátás megoldatlansága mellett a kistalvakban legnyomasztóbb a munkahelyek rendkívül szűk választéka, itt a leggyorsabb a munkaerőigény csökkenése /a termelőszövetkezeti központok a "centrumfalvakba" kerültek át/, itt a legmostohábbak a viszonyok az életkörülményeket formáló egyéb tényezők terén. Érthető, hogy a településszerkezet messzemenően megszabja a vándormozgalmat, a települések infrastrukturális ellátottságát, a lakosság életkörülményeit.

A megye 500 lakosnál kisebb községeiből 1960-1969 között a népesség 21,9 %-a, az 500-1000 lakosúakból 14,7 %-a vándorolt el. A elmaradott területek kis falvaiban ez az arány jóval magasabb, az alsó kategóriában eléri a 30 %-ot; esetenként szélsőségesebb értékeket is találunk /a 105 lakosú Debréte 48,7 %-os, a 174 lakosú Perecse 47,5 %-os, a 236 lakosú Kány 45,7 %-os, a 78 /!/ lakosú Sima 42,7 %-os

vándorlási veszteséggel zárta az 1960-1969 közötti dekád-
dot/. A kiskisfalvak elnéptelenedése az 1970. évi népszám-
lálás óta is tart, sőt - nem teljes körű adataink szerint -
felgyorsult. A hetvenes évek elején Pamlény lakossága é-
vente kb. 13, Szászfaé 6, Keresztétéé 8 %-kal csökkent.
Az elmaradott területeken tapasztalható demográfiai erózió
a kiskisfalvakban a legelőrehaladottabb, szinte valamennyi
ismérve fellelhető. Még az 1949. évi népszámlálás szerint
is a kiskisfalvak korstrukturája - a magas természetes sza-
porodás következtében - fiatalosabb volt, mint a megyéé.
A szelektív elvándorlás következtében máig a kiskisfalvak el-
öregedése előrehaladt; a 60 éven felüliek aránya a megyé-
ben 14,5 %, az 500 főnél kisebb falvakban 19 %, az 500-
1000 lakos közöttiekben 16,7 %, ám Hejcsén 29 %, Gagyapá-
tiban 28 %, Szászfaén 27,3 %. A szülőképes korosztály ará-
nyának csökkenése miatt a természetes szaporodás is visz-
szaesett a kiskisfalvakban, sőt legtöbbször ma már természe-
tes fogyás tapasztalható. A kiskisfalvak többségében a de-
mográfiai erózió visszafordíthatatlan folyamattá vált; a
torz népességstruktúra következtében még az elvándorlás
teljes leállítását esetén is folytatódna elnéptelenedésük.
Az intézményhálózat kiépítetlensége, a kommunális беру-
házások magasabb fajlagos költségei, az előregedő népes-
ség, a szelektív elvándorlás kihatásai, az alacsonyabb
gazdasági aktivitás, életszínvonal, stb. következtében az
"ellátottság" és az életkörülmények bármely mutatója egy-
értelműen tükrözi a kiskisfalvak hátrányos helyzetét.

Mutatók	-499	Területnagyság, fő					
		500- 999	1000- 1499	1500- 1999	2000- 2999	3000- 3999	4000- 4999
1. Érettségi- zettek ará- nya, %	4,7	5,8	6,2	6,1	6,9	9,0	8,3
2. 60 éven fe- lüliek ará- nya, %	19,0	16,7	15,3	16,1	15,2	13,6	13,3
3. 1945 után épült laká- sok aránya, %	33,9	40,6	49,6	46,1	46,7	48,1	50,0
4. Gázzal el- látott la- kások az összes la- kások %- ában	6,1	10,5	11,9	15,8	18,3	24,0	17,6
5. A háztartás- ra jutó vill. energia-fel- használás, kWó/év	192,0	236,4	247,9	272,7	281,1	330,1	322,8
6. 100 háztar- tásra jutó tv-készülé- kek száma	35,8	44,8	47,0	50,3	52,5	56,1	55,5

7. 1 főre jutó iparcikk- forgalom, Ft	566,5	1280,2	1332,5	1852,5	3866,2	2748,2	4494,0
8. A bolthá- lózati átl. alapterü- lete, m ²	64,7	129,3	214,6	331,6	553,0	817,6	986,2
9. Ált. isk. tanerők átlagos száma	1,3	4,0	9,5	12,4	18,1	25,7	30,0

A kisfalvak ellátatlanságára, funkcionális elszegényedésére, egykor zárt, önálló közösségük felbomlására, fokozódó elnéptelenedésükre hivatkozva alakult ki a felfogás, miszerint "Településhálózatunk alapvető problémája, hogy adottságai /szerkezete, színvonala/ kevésbé teszi lehetővé a társadalmi gazdasági és ellátási igényeinek maradéktalan és egyre fokozódó színvonalon való kielégítését. A falusi településhálózat mai strukturája szétszórtsággal már nemigen képes kielégíteni a szocialista társadalom által nyújtott és a korábbiaktól összehasonlíthatatlanul magasabb életszínvonal és életkörülmények követelményeit." /Balogh B. 1973/ Megoldásként a falukörzetek kialakítását, a fejlesztési eszközöknek az alsófoku központokba való koncentrálását, a "mellékfalvak" lakóinak

a központi falvakba való fokozatos betelepítését javasolják. Borsod-Abaúj-Zemplén megye aprófalvas területeinek helyzetével foglalkozó tervtanulmány a hátrányos helyzetű, aprófalvas területen több mint félszáz település "felszámolását" tervezte.

Véleményünk szerint ez a koncepció nem számol azzal, hogy a közlekedés mai technikai lehetőségeinek birtokában a településhálózat sokkal rugalmasabban alkalmazkodhat a változó igényekhez. Ugyanis: ha a kisközségek lakóinak nem jelentene különösebb gondot a 4-6-8 km távolságra fekvő alsófoku központok rendszeres, mindennapos felkeresése, akkor az "alapfoku ellátottság" problémája s legtöbb következménye megszűnne. Világosabban: ha a kistalvák s "alsófoku központjuk" között megfelelő úthálózat s megfelelő sűrűségű tömegközlekedés, vagy ami még kézenfekvőbb, a lakosság többségének rendelkezésére álló személygépkocsi teremtene szoros kapcsolatot, akkor a kisközségek hiányzó intézményhálózata nem jelentene ellensúlyozhatatlan hátrányt e talvák lakóinak. A "lakásmód" korszerűsítésére, a falusi szintű műszaki infrastruktúra - villamosítás, háztartás gépesítése, közvilágítás, gázellátás, vezetékes víz stb. - kiépítésére a néhány száz lakosu talvákban is van lehetőség. A világ tekintélyes részén, Finnországtól Kanadáig, Irországtól Ausztráliáig apró talvákban, szórványtelepülésekben, farmokon él a mezőgazdasági lakosság zöme, ellátásuk mégis megoldott.

Összegezve állításunkat: a közlekedés nagyarányu fejlődése /fejlesztése/ esetén településhálózatunk rugalmasabban oldhatná meg a különböző igények kielégítését. Fejlett

közlekedést feltételezve nem látunk olyan tényezőt, mely parancsolóan, mereven megszabná a településszerkezet "optimális egységeinek" nagyságát, vagyis nincsen olyan tényező, mely kategórikusan tagadná a kisközségek létét, életképességét.

A munkahelyek és a lokális funkciók koncentrálódása, a kisközségek települési-társadalmi önállóságának, zártságának megszűnte nyomán a lakosság napi "mozgástere" kiszélesedik; a centrumközségek és a "melléközségek" integrációs folyamata megindul.

Ez a folyamat lehetőséget nyújthat a kisközségek ellátásának megoldására. Csakhogy ezen "modell" - tehát koncentrált alsófokú funkciók, szótan, kisközségekben élő lakosság - funkcionálásának két alapfeltétele a megfelelő színvonalú alsófokú központok kiépítése s a forgalmi kapcsolatok biztosítása. Ma a megye apróközségi és kedvezőtlen helyzetű körzetében e két alapfeltétel csak kivételes esetekben található meg.

Az alsófokú funkciók koncentrálódása eddig nem hozott létre a falusi szintből kiemelkedő, minőségileg eltérő, színvonalasabb centrumokat az apróközségi területen. A kedvezőtlen helyzetű területeken, azok közelében található néhány, az alsófokú központok követelményeinek megfelelni tudó község régi, hagyományos elemi centrum vagy éppen hanyatló kisváros /Szendrő, Gönc, Encs, Szikszó, Abaújszántó, Bódvaszilas, Tolcsva stb./. Az elmaradott s egyben apróközségi körzetben mindössze 6 település látja el közel hiánytalanul az alapvető szolgáltatásokat. Közülük négy

egymás közelében helyezkedik el a Hernád-völgyben - Hidasnémeti, Gönc, Novajidrány, Encs -; a Bódva völgyében Bódvaszilas és a Hegyközben Pálháza tekinthető már ma is kiépülőben lévő alsófoku centrumnak. Az alsófoku funkciókat részben ellátó települések - a figyelembevett alapfoku intézményeknek legalább felével rendelkeznek - köre is szűk; ismét csak a hernád-völgy települései vannak előnyben, mert a 6 részleges alsófoku központ - Vilmány, Vizsoly, Boldogkőváralja, Méra, Forró, Felsődobsza - lehetővé teszi, hogy a kisfalvak többsége valamely már kialakuló alsófoku központtal rendszeres kapcsolatot tartson fenn. A Zempléni-hegységben azonban egyetlen részleges alsófoku központ sincs, s a Cseréháton, az Észak-borsodi Karszton is csak néhány /Hidvégyardó, Perkupa, Krasznokvajda, Rakaca, Homorogd, Ragály/. A közös tanácsok székhelyközségeinek többsége - melyek pillanatnyilag az "alsófoku központok" szerepét töltik be - jelenleg még a minimális alapellátást sem tudja biztosítani körzetének /Erdőhorváti, Mikóháza, Abaujár, Lak, Felsőgagy, Selyeb, Fulókércs, Szőlősardó stb./. Néhány alsófoku központtól eltekintve - Pálháza, Bódvaszilas, Forró, Hidasnémeti - hiányoznak egyelőre azok a "kiegészítő jegyek", az urbanizáció azon eredményei is, melyek támogatnák a településhálózat-fejlesztés elképzeléseit, vonzóvá tennék az alsófoku központokat, hozzájárulnának a környező, még kisebb és ellátatlanabb falvak életkörülményeinek javításához. A munkaalkalmak válaszáka szűk; néhány településtől eltekintve - Pálháza, Hidasnémeti - tulajdonképpen a mezőgazdaság nyújt egyedül munkalehetőségeket, s korlátozott mértékben a "centrumfalu" intézményei. A mezőgazdaság csökkenő munkaerőszükséglete következtében az

alsófoku központok lélekszáma is csökken. A leendő alsófoku központokban sem volt számottevő állami lakásépítés - hely-lyel-közzel néhány szolgálati lakás épült. Hiányoznak a szinvonalasabb kulturális, kereskedelmi, vendéglátó intéz-mények, a falusi szintet meghaladó közművesítés, nincs számottevő "közélet", a falukép, az életmód, életritmus a-lig különbözik a környező stagnáló, halódó aprófalvakétól. A tanácsi székhelyek általános társadalmi-gazdasági szinvo-nala Ragályban, Bódvaszilason, Pálházán, Göncön, Hidasné-metiben s néhány további, Hernád menti településben átlagos, nem egy esetben azonban mélyen átlag alatti - Selyeb, Lak, Erdőhorváti, Felsőgagy -. A jelenlegi közlekedési lehetőségek mellett viszont még a kiépülő alsófoku központ-há-lózat sem oldhatja meg a falukörzetek ellátását. Az alsó-foku központok s körzetük falvai közötti, egyébként nem nagy távolság - átlagos 5 km, szélső esetben 12 km - olykor valóságos gyeprü, mely gátja a szükséges és remélt integrá-ciós folyamatnak. A megye valamennyi községe rendelkezik bekötőúttal; a forgalmasabb utszakaszok felujítása folya-matban van, egyes utak minősége - mint pl. a Rakaca-Tor-naszentjakab, Krasznokvajda-Kány, Krasznokvajda-Perecse, Gagyvendégi-Gagybátor, stb. - viszont szinte lehetetlenné teszi a személygépkocsi-közlekedést. Ma már tömegközleke-dési kapcsolata is van minden községnek, s az alsófoku köz-pontok felkeresésének idő- és költségtávolsága nem je-lentős, az alsófoku központok s a falukörzetük kö-zötti átlagos időtávolság 14 perc, s a székhelyközség fél órás izokrónján kívül csak kivételes esetben találunk kör-zetéhez tartozó községet. /Mogyoróska és Regéc csak átszál-lással érheti el tanácsi székhelyét, Vilmányt; Tornabarakony és Bódvaszilás között 40 perc az időtávolság./ Az átlagos

"költiségtávolság" 5 Ft 10, de néhány esetben meghaladja a 10 Ft-ot, s ez már gátja lehet az alapfoku központok s falvaik közötti szorosabb kapcsolatoknak. A tömegközlekedés alapvető hiányossága azonban nem ez, hanem az igen alacsony járatszám, s az a járatszervezési koncepció, amely a tömegközlekedés elsődleges feladatának a falvak s a városok vagy a vasutállomások közti kapcsolatok kiépítését tekinti. Csupán az általános iskolák körzetesítése után szervezett iskolai járatok változtatták meg némileg a képet.

A kedvezőtlen helyzetű területek községeit hetente átlagosan 38, tehát naponta 5-6 járatpár érinti. Ezen átlagot azonban néhány nagy átmenőforgalommal rendelkező szakasz értékei is alakítják. Az uthálózat vagy az autóbuszjáratok utvonnalkijelölése miatt zsákutcába került kiskisfalvak - számuk az aprófalvas övezetben több, mint 60 - átmenő forgalommal nem rendelkeznek, s már csak átlagosan heti 19,4 járatpár kapcsolja őket a centrumfalvakhoz /tehát napi 2-3 járatpár/. Jónéhány település természetesen még mostohább forgalmi kapcsolatokkal rendelkezik. /Nagyhuta heti 6, Hejce, Mogyoróska, Litka, Fáj heti 7, Sima, Baskó 8, Vágáshuta, Felsőregmec, Füzérkajátka, Keresztéte, Tornakápolna 12 járatpárral rendelkezik./ Naponta tehát 1-2 alkalommal közelíthető meg a székhely-község, többnyire a kora reggeli órákban, s a központi falvakból késő délután - este lehet visszatérni; az "alsófoku központ" felkeresése tömegközlekedési eszközzel akár egy egész napot is igényel/ne/.

A székhely-község és a kiskisfalvak közötti tömegközlekedési kapcsolatok tehát megoldatlanok /s a jelenlegi szervezési

formák között megoldhatatlanok/; az alsófoku központhálózat jósszerivel kiépítetlen. E tényezők hatására Borsod-Abauj-Zemplén megye aprófalvai fokozódó ütemben sorvadnak, s Zemplén megye aprófalvai fokozódó agóniája. Az elmondottak után a kérdés nyilvánvaló: megoldható-e a lakosság életkörülményeinek számottevő javítása az aprófalvas településszerkezett mellett is, vagy az elmaradottság felszámolása megköveteli a kistalvak felszámolását, a település-szerkezet gyökeres megváltoztatását is?

A kérdésre adandó válasz nem tisztázódott egyértelműen a megyében sem. A megye településhálózat-fejlesztési koncepciója az alsófoku központ-hálózat kiépítését szorgalmazza, kijelölte a leendő központokat, körzetüket, s lehetségesnek tarotta több-kevesebb kistalu felszámolását. Számukat s körüket azonban nem határozta meg.

A Megyei Tanács V. B. kistalvakkal foglalkozó munkaközössége vállalkozott a megszűnő falvak kijelölésére is /B.-A.- Z. Megyei Tanács V. B. Tervosztálya, 1972./ 2o alsófoku központ kiépítésével egyidőben 53 talu megszűnésével számoltak - többségük felszámolódását az 1985-2000 közötti időszakban várják -, további 10-11 áttelepítés, összevonás révén szűnne meg. A "megyével" szemben a helyi érdekek képviselői sérelmesnek találták a falvak megszüntetésével számoló terveket, s elérték ezen kategórizálás megszüntetését. A beszámoló irásakor tehát érvényes, átfogó koncepció nem volt a megye aprófalvas területének fejlesztésére.

Az aprófalvas területek helyzetének, jövőjének alakulásakor figyelembe kell vennünk, hogy:

- a települések jövőjét korántsem egyedül lélekszámuk s ezzel összefüggésben a lokális szerepkörű intézmények üzemeltetésének lehetőségei döntik el, hanem - többek között - közlekedésföldrajzi helyzetük, az ingázási lehetőségek, az "alsófoku központok" színvonala, a helyi munkaalkalmak mennyisége, jelenlegi gazdasági, demográfiai, társadalmi helyzetük, speciális /pl. idegenforgalmi/ adottságaik, és így tovább. Még a megye egyébként meg lehetőszen egyveretűnek tűnő aprófalvas település-szerkezetű területén sem alakul hasonlóan valamennyi kisfalu jövője.
- Néhány aprófaluban a demográfiai erózió, a társadalmi-gazdasági élet sorvadása már ma is olymértű, hogy mégoly jelentős mértű fejlesztés - pl. a közlekedési lehetőségek javítása, az alsófoku központok intézményhálózatának kiépítése, stb. - sem állíthatja meg további elnéptelenedésüket, végül megszűnésüket. El kell tehát fogadnunk a "tervszerű visszavonulás" lehetőségét is, több-kevesebb aprófalu fokozatos elsorvadását.
- A kisfalvak jövőjének tervezésekor meghatározó jelentőségű a fejlesztés időbeli ütemezése; az alsófoku központok kiépítésének elhúzódása azzal az eredménnyel járhat, hogy a falukörzetekben gyökeresen megváltoznak a viszonyok a tervezés időpontjához képest, s így az alsófoku központok nem fejthetik ki kívánt hatásukat.
- Amint az előzőekben kifejtettük, megfelelően kiépült alsófoku központok s megfelelő közlekedési lehetőségek esetén a lakosság átlagos életkörülményeinek biztosítása az aprófalvas településszerkezetű területeken is lehetséges.

- Az alsófoku központokban koncentrálódó népességgel, a településszerkezet ilyen irányu átrendeződésével nem számolhatunk, ha csak igen hathatós intézkedések nem történnek e folyamat felgyorsítására.

A megye aprófalvas és elmaradott területei közül a Hernád-völgy adottságai a legkedvezőbbek. A mezőgazdaság intenzív fejlesztésére, átlagos színvonalra való emelésére lehetőség van; megfelelő ingázási lehetőséggel rendelkezik Miskolc felé; Encs iparosítása nyomán újabb munkaalkalmak teremődnek, így nagyobb arányú népességcsökkenés nem várható. Az alsófoku központok szerepkörében alkalmas népesebb települések egyenletesen oszlanak meg a Hernád mentén; a közlekedési lehetőségek is megfelelőek.

A Hernád-völgyben alakítható ki legkönnyebben az alsófoku központok - mellékfalvak körzeteiből álló településhálózat, s itt várható a jelenlegi településszerkezet fennmaradása. A kisfalvak felszámolódása nem valószínű, nem is helyeselhető. Az alsófoku központokba való lassú áttelepedés azonban valószínűleg jelentkezni fog.

Az Észak-borsodi Karszt, a Bódva-völgy és a Zempléni-hegység aprófalvainak helyzete sok szempontból hasonló egymáshoz. E területeken már ma sem a mezőgazdaság a vezető gazdasági ágazat. Az Észak-borsodi Karszt és a Bódva-völgy falvai a sajóvölgyi agglomeráció külső lakóövezetét alkotják, de a Zempléni-hegység peremén kialakult ipar - Sátoraljaújhely, Szerencs, Mád stb. - is elérhető a hegység jó néhány községéből. Az erdőgazdálkodás, de mindenekelőtt

az idegenforgalom, pontosabban a rekreációs feladatok megoldása lehetővé és szükségessé tenné e körzetek lakosságának megtartását. Ugyancsak kívánatosnak látszik a jelenlegi településállomány fenntartása is, hiszen a kistelepülések lehetnének bázisai a rekreációs szerepkörnek. A Hernád-völgyhöz hasonlóan e területeken is a lokális funkciók koncentrációja, megfelelő színvonalú alsófokú központok kiépítése a feladat, a "melléktelepülésekben" pedig a "telken belüli urbanizáció" lehetőségeinek megteremtése és segítése /hitelakciók, megfelelő berendezések, pl. házi vízvezeték biztosítása, stb./, a lakásmód korszerűsítése s a kielégítő közlekedés biztosítása a legsürgetőbb feladat. A Hernád-völgygel szemben azonban a kistelepülés-szerkezet fenntartásának nehézségei nem lebecsülendők.

E körzetekben néhány kisközség sorvadása már annyira előrehaladt, hogy "önfejlődésük" a lassu elnéptelenedéshez vezet /Égerszög, Teresztenye, Szőlőszárd, Sima, Baskó, Vilyvitány, Felsőregmec, Korlát, Regéc, Mogyoróska, Hejce, Pányok stb./.

Az említett "gyógyfürdő" - alsófokú központok kiépítése; a közlekedési lehetőségek javítása, stb. - e községek esetében valószínűleg már elkészik, ha csak azonnali hatású kezeléssel nem kísérletezünk. Ezekre még részletesebben vizsgálatunk; itt csak a mozgó szolgáltatások bevezetését, a községi kezelésbe kerülő, az igényekhez rugalmasan alkalmazkodni tudó közlekedést, területi pótlékot, a lakáskorszerűsítés támogatását stb. említjük.

Község	Lakó népesség		Term. szá- porodás		Vándorlási egyenleg		Tényleges né- pességszám- változás	
	1960	1970	1960-1969		1960-1969		1960-1969	
			fő	%	fő	%	fő	%
Pányok	471	291	6	1,3	-186	-39,5	-180	-38,2
Sima	150	78	-8	-5,3	-64	-42,7	-72	-48,0
Korlát	630	415	-6	-0,9	-209	-33,2	-215	-34,1
Regéc	410	278	19	4,6	-151	-36,8	-132	-32,2
Mogyo- róska	335	239	8	2,3	-104	-31,0	-96	-28,7
Baskó	628	447	25	4,0	-206	-32,8	-181	-28,8

Természetesen mindezek előtt felmérendő, hogy valóban szükség van-e mindezen községekre az említett feladatok ellátásához, s hogy a tervbevett intézkedések valóban biztosíthatják-e ezen falvak fennmaradását.

További nehézség, hogy az alsófoku központ-hálózat kiépíthetősége is kérdéses egyes mikrokörzetekben. A Hegyköz, a Bódva-völgy, a terület pereme rendelkezik ugyan alsófoku központtá fejleszthető településekkel /Pálháza, Bódvaszilas, Szendrő, Szalonna, Gönc/, ám a hegyvidéki jellegű terület belseje nem. Így egyes községek s alsófoku központjuk közti távolság oly nagy lehet, ami a teljes integrációt nehezítheti.

Ismét másként alakulhat az aprófalvak helyzete a Cserehát-
ton. Itt a települések gazdasági alapját szinte kizárólag
a mezőgazdaság jelenti. Az ingázók többsége - különösen a
hetente, kéthetente hazajárók - várhatóan áttelepül az i-
parvidékekre, azok közelébe. A Cserehát mezőgazdaságának
fejlesztési iránya extenzív; a szántógazdálkodás vissza-
szorulásával, a rét- és legelőgazdálkodás, az extenzív
irányú állattenyésztés térhódításával, erdősítéssel szá-
molhatunk. Mindez egyértelműen a munkaerőszükséglet továb-
bi csökkenését eredményezheti.

A mezőgazdasági területek csökkenése, az egy mezőgazdasági
kereső által megművelt földterület növekedése következté-
ben a mezőgazdaság munkaerőszükséglete felére-kétötödére
csökkenhet. /A helyzet ellentmondásossága, hogy helyel-
közzel már ma is munkaerőhiánnyal küzdenek a termelőszo-
vetkezetek: ennek oka az agrárkeresők kedvezőtlen korstruk-
turája, szakmai összetétele, az újonnan munkába lépők el-
vándorlása./

A mezőgazdaság munkaerőigényének csökkenése, a jelenlegi
ingázók elköltözése, a kedvezőtlen korstruktúra nyomán
jelentkező természetes fogyás következtében a Cserehát né-
pessége a következő évtizedben is tovább csökken. Noha a
Cserehát települései között számottevő nagyságrendi és
szinvonalbeli különbség nincs, mégis a jelenlegi különbsé-
gek is befolyásolják az elköltözés mértékét: leggyorsabb
a törpefalvak elnéptelenedése. Ezen folyamat megállítására
nem törekedhetünk, annál is inkább, mert jó néhány telepü-
lés tuljutott azon a ponton, ahol még stabilizálni lehetett
volna helyzetét. Nyilvánvaló, ha egy falukörzet lakossága

felére-harmadára csökken, akkor a csökkenés legyen differenciált; azon falvakban, ahol már ma is csak 100-120 lakos él, legyen gyorsabb ütemű. 50-100 lakosu falvakat fenn tartani nagy számban akkor sem célszerű, ha elvileg megoldható lenne ellátásuk /nem beszélve a már többször említett jelenségről: a falvak már a "természetes fogyás" állapotában vannak./ A Cserhát területén tehát számolnunk kell a falvak egy részének megszüntetésével. Célszerű lenne a centrumfalvakba való beköltözés folyamatát is megindítani. Amíg a centrumfalvak színvonala lényegesen nem emelkedik, addig a beköltözés éppoly ritka kivétel lesz, mint ma. Ezért speciális intézkedésekkel /a centrumfalvakból elköltözők ingatlanainak tanácsi átvétele és átadása a beköltözőknek az ingatlanvásárlási illeték mérséklése, a lakásépítés, felújítás ösztönzése a centrumfalvakban stb./ kell támogatni a kívánatos településhálózati változásokat.

További gond, hogy a jelenlegi falukörzetekben - a közös tanácsok községei - már ma sem élnek annyian, hogy egy színvonalas elsőfoku központ intézményhálózatát fenn tudnák tartani. Egy termelészövetkezet munkaerőszükséglete általában 120-200-250 fő lesz. Vagyis a kiszolgáló népességgel, nyugdíjasokkal, eltartottakkal együtt is csak 500-1000 fő között van a mai körzetek eltartóképesége.

Ezért a településtervezés a falukörzetek - alsófoku körzetek - további növelésével kívánja a problémát megoldani, 2-4 jelenlegi tanácsi körzetet kívánnak összevonni; a Cserhát területén mindössze 8 alsófoku körzet osztozna. Természetesen ez esetben már nem várható a körzet teljes népességének az alsófoku központban való koncentrálódása.

V. A megye kedvezőtlen helyzetű körzetei

1. A Cserehát-Észak-borsodi Karszt kedvezőtlen helyzetű területe

a/ A Kelemér-Jákfalva- Szalonna-Ziliz-Alsóvadász-Fancsal-Hernádszurdok vonal és az országhatár között alakult ki a megye legnagyobb összefüggő területű kedvezőtlen helyzetű körzete. A mintegy 1120 km² kiterjedésű terület 95 községében 1970-ben kerekén 50 ezren éltek. Kelet felé a Hernádvölgy határolja a körzetet; a Hernád mentén néhány település társadalmi-gazdasági színvonala átlagos /Halma, Csobád, Forró, Méra, Novajidrány, Hidasnémeti/, s a völgy területfejlesztési adottságai is kedvezőek, ám fejlettsége jelenleg még a közepes szintet sem éri el, s nem rendelkezik oly "kisugárzó erővel", mely kedvezően befolyásolná a Cserehát helyzetét /városi központ, munkaerő-feltevőhely hiánya/. Az elmaradott zóna tehát tulajdonképpen megszakítatlan, a Cserehát kelet felé ugyancsak elmaradott területekkel szomszédos.

A terület déli, délnyugati közelében húzódik a sajó-völgyi ipari koncentráció, az általa kialakított agglomeráció. Jellemző és feltűnő, hogy a községi szinten végrehajtott elhatárolás eredményei szerint az "aktív", iparilag fejlett, lakóinak átlagos, vagy annál jobb életkörülményeket biztosító ipari agglomeráció közvetlen szomszédságában már átlag alatti életkörülmények - fejletlen kommunális szolgáltatás

és művi környezet, kiépítetlen alapfoku intézményhálózat, leromló mezőgazdaság, kedvezőtlené váló demográfiai struktúra, az átlagostól elmaradó jövedelemszint, stb. - között él a lakosság.

Mindez az ipari agglomeráció fiatalságának, a kíváncsú - és "elvárt" - "kisugárzó hatás" tervszerű érvényrejuttatása hiányának tudható be. Ugyanakkor a foglalkoztatás terén kedvező lehetőségeket biztosít az agglomeráció közelsége: a lakosság jelentékeny hányada, esetenként a keresők több mint fele ingázó. /Felsőtelekesről és Jákfalváról a keresőknek kb. 70, Alsótelekesről és Szuhogyról 65, Trizsből 60, Felsőkelecsényből 55, Ragályból és Dövényből 50 %-a az ipari agglomeráció üzemeiben dolgozik./ Tehát a saját völgyi agglomeráció külső lakóövezete kiterjed a Cserehát-Karszt elmaradott területére is; a Karszt majd egésze az agglomeráció lakóövezetéhez sorolható; természetesen a lakófunkció eltérő mértékben jutott uralomra az egyes településekben; míg a Szuha és a Csörgős patak völgyében, a Rudabányával határos falvakban a "lakófunkció" vált vezetővé - s majdnem egyedüli - szerepkörre, addig a Karszt belsőjében vegyes profilu falvakat találunk; ingázóik egy része csak a hétvégeken tér haza lakóhelyére, így annak funkcionális szerkezetét kevésbé alakítja. A Cserehát területén csak néhány Edelény környéki falu sorolható az agglomerációs övezetbe /Balajt, Szendrőlád, Ládbesnyő, Ziliz/, noha a kényszerítő körülmények következtében a lakosság jelentékeny hányada Felsővadász-

Baktakék magasságáig ingázó. Ennek ellenére a Cserehát kifejezetten mezőgazdasági jellegű terület, annál is inkább, mert az iparvidék hatásai - a foglalkozási szerkezetváltozás - máig még oly mértékben sem "integrálódtak" a terület társadalmi-gazdasági struktúrájába, mint a Karszt területén.

A Cserehát-Karszt elmaradt területe - néhány szuhavölgyi településtől eltekintve - az encsi és edelényi járáshoz tartozik. A járáshatárok elég nagy pontossággal igazodnak a terület "természetes" vonzaskörzeteihez; a Cserehát keleti felét az ittni. kis központok, s a Hernádvölgy közlekedési folyosóján keresztül Miskóc vonzza, míg a Karsztot s a Cserehát nyugati felét a Bódva völgyéből induló utak tárják fel, s juttatják el a forgalmat Edelénybe, Kazincbarcikára. Az encsi járás a megye legelmaradottabb, s egyben az ország egyik legkevésbé fejlett járása; ez mind a gazdasági színvonalban /a járásban él a megye lakosságának 8,3 %-a, s itt foglalkoztatják az ipari keresők 0,6 %-át; az ipari állóeszközökből viszont csupán 0,3 %-kal részesedik/, mind pedig a lakosság életkörülményeinek minden területén - városi- és alapfunkciók, infrastruktúra, jövedelemszint stb. - megmutatkozik. Az edelényi járás mutatói kedvezőbbnek tűnnek - pl. a 10 000 főre jutó ipari keresők száma 1866; a lakónépesség 1960 és 1970 között 3,5 %-kal nőtt -, ám a "kedvező értékek" a sajóvölgyi agglomerációhoz tartozó néhány népes településben - Edelény, Izsófalva, Rudabánya, Mucsony stb. - jelentkeznek.

A körzet a 350-600 m-es tetőszintű, a kőzetminőség, a morfológiai kép következtében középhegység jellegű Észak-borsodi Karszt területére, s a Cserehát 250-300 m-es tetőmagasságu, jellegzetesen dombsági tájára terjed ki. A természeti adottságok a mezőgazdasági termelésnek, pontosabban a szántógazdálkodásnak nem kedveznek: termőtalaja kifejezetten gyenge, aranykoronaértéke 2-5 között változik. A termelőszövetkezeti tagok egy ledolgozott munkaórára jutó átlagos jövedelme 4-7 Ft volt 1972-ben, szemben az ugyancsak alacsony - 7,89 Ft-os megyei átlaggal. A Cserehát-Karszt peremén termelt ásványkincsek már nem az "elmaradott területekre" esnek /ill. a kitermelőipar megtelepedése véget vetett az "elmaradottságnak"/. A körzet ásványkincsei közül csak a perkipai gipsz és anhidrit, valamint építőkö említhető; e tény, s a közlekedési feltáratlanság, az ipartelepítésre alkalmas települések hiánya stb. meggátolta, hogy a körzetben számottevő ipar alakuljon ki.

Közlekedésföldrajzilag a terület feltáratlan; különösen a Cserehát elzártsága kirívó; ez mindenekelőtt a tömegközlekedési eszközök igen alacsony járatsűrűségében nyilvánul meg.

A településhálózat kifejezetten gátolja a lakosság életkörülményeinek javítását, az általánosan elfogadott ellátási "normák" elérését, s a gazdasági tevékenységre is fékezően hat. A településszerkezett elaprózott, ennek következtében a lokális funkcióju intézményhálózat kiépítetlen, a közművesítés, a művi

környezet, a "lakásmód" alacsony szintű, a munkaal-
kalmak választéka igen szűk. A Cserehát-Karszt "sa-
ját" városi központokkal nem rendelkezik. A pereme-
ken lévő kis központok - Edelény, Putnok - elsősor-
ban az agglomerációba integrálódnak. Tulajdonképpen
csak a hernádvölgyi Encs és Szikszó, valamint a még
ezeknél is szerényebb központi szerepkörrel rendelke-
ző Szendrő számítható a terület központjai közé.
Mindezek következtében az elvándorlás nagyfoku; a de-
mográfiai erózió, s következményei az "elmaradottság"
okozatából okká léptek elő. A demográfiai erózió a
Cserehát-Karszt magjában már oly foku, hogy megfor-
dithatatlan folyamatnak tűnik. Az említett tényezők
összegeződése, kölcsönhatásaik a megye legproglema-
tikusabb területévé teszik az Észak-borsodi Karszt
és a Cserehát területét.

- b/ A kedvezőtlen helyzet legszembevetőbb jele /következ-
ménye/ a demográfiai jelenségek alakulása. /A fej-
lettségi szint meghatározására alkalmazott faktor-
analízis-vizsgálat is a vezető faktorokba a különböző
demográfiai mutatókat sorolta!/

A mezőgazdaság alacsony eltartóképesége miatt a
Cserehát és a Karszt területéről már évtizedek óta
tart a nagymérvű elvándorlás; a magas természetes
szaporodás ellenére a lakosság száma 1870, az első
hivatalos magyarországi népszámlálás óta gyakorlati-
lag nem változott. Közben 1870 és 1880 között szá-
mottevő csökkenés következett be; mintegy három és
félezer fővel, 7,2 %-kal csökkent a lakosság száma.
A nagyarányú népességcsökkenés elsősorban az utolsó
tömeges halálozással járó kolerajárványnak tudható
be, de már ekkor elérte a terület agráreltartó-
képesége a telítettséget, s megindult a vándorlás

a kialakuló iparvidékre, illetve a tengerentúlra. Számos község többé nem is érte el az 1870. évi népességszámot /Bódvarákó, Komjáti, Tornabarakony, Damak, Kány, Keresztéte, Perecse stb./. A községek népességszám-alakulását számos tényező befolyásolta: forgalmi fekvésük mellett elsősorban a birtokviszonyok, bizonyos hagyományok, illetve közösségi reagálás /egyes községek férfilakossága tömegesen vállalkozott vándoriparra/ és így tovább. 1880 után lassu népességszám gyarapodás indult meg; 1910-re éri el a Cserehát és a Karszt az 1870-es szintet, s a II. világháboru előtti években a népesedési csucst.

A II. világháboru után gyökeres fordulat következett be a terület népesedési folyamataiban:

- mig a negyvenes évek végéig a magas természetes szaporodás ellensúlyozta az elvándorlást, addig az ötvenes évek óta gyors a népességszám-csökkenés;
- mig a II. világháboruig az egyenletes elvándorlás nem okozott súlyosabb strukturális változásokat, addig ma már erősen torzul a népesség kor-, iskolázottsági-, szakmai stb. összetétele;
- mig a 60-as évekig a magas népességszaporulat volt jellemző a területre, ma már bizonyos "demográfiai inverzió" tapasztalható; az ipari agglomeráció területén, a fiatal városokban a természetes szaporodás magasabb, mint az elmarádot területeken.

1949 és 1960 között a Cserehát-Karszt területéről 7469 fő vándorolt el, az 1949. évi lakosság szám 14,2 %-a. A jelentős elvándorlást azonban a magas természetes szaporodás - 14,7 % - épp ellensúlyozni tudta.

A stagnáló népességszám tehát már az ötvenes években is fokozódó elvándorlást, kezdődő demográfiai eróziót takart. Az ötvenes évek népmozgalmát messzemenően befolyásolta, hogy a sajtómenti iparvidék munkaerő-szükséglete ugrásszerűen megnőtt, ugyanakkor a beköltözés lehetősége még igen korlátozott volt /az igényektől elmaradó állami lakásépítés, a magánépítetetés nehézségei/, így lakóhelyváltoztatás nélkül változtatott foglalkozást és munkahelyet a lakosság. Ezt az ingázási lehetőségek /a munkaerőigény biztosítása érdekében a sajtóvölgyi vállalatok maguk szervezték meg munkavállalóik szállítását, "bányászbuszok"/ is lehetővé tették, s a szövetkezeti gazdálkodás megszilárdulása előtt a "kétlaki" életformához való ragaszkodás is mérsékelte az elvándorlást. Ugyancsak lassította az elvándorlás folyamatát, hogy a lakóhelyükön kívül munkát vállalók zöme nem az először munkát vállalókból került ki, s így jobban kötődtek eredeti lakóhelyükhöz. Így az Északborsodi Karszt területén még valamelyest - 2,5 %-kal - növekedett is a lakosságszám. A demográfiai erózió jellegzetes vonásai - előregedés, csökkent értékű munkaerő stb. - csak néhány községben szembetűnőek. 1949 és 1960 között a körzet 95 településéből 53-ban csökkent a lakosságszám, némelyikben /Debrétén 31,4 %-os, Tornaszentjakabon 16,4 %-os, Felsőgagyon 12,9 %-os, Gagyapátiban 16,9 %-os, Pamlényben 20,2 %-os, Szászfán 16,6 %-os, Gömörszöllősen 26,6 %-os, Monajon 16,7 %-os, Tomorban 14,6 %-os, Felsővadászon 14,3 %-os csökkenés/ igen jelentősen. Valamennyi elzárt fekvésű község, az ötvenes években még autóbussz-közlekedéssel sem rendelkeztek. Természetesen a vándorlási veszteség még számottevőbb egyes községekben /Debréte 34,6 %, Monaj 31,8 %, Felsővadász 31,1 %, Gömörszöllős 28,0 %/. Ugyanakkor néhány, a lakófaluvá váló alakulás útjára lépő község népességszáma jelentékenyen növekedett /Felsőtelekes 20,7 %, Szuhogy 12,0 %, Perkupa 21,6 %, Felsőkelecsény 18,7 %-os növekedés/.

Az a demográfiai helyzet, amely jelenleg a térség legsúlyosabb problémájának bizonyul, az utóbbi másfél évtizedben vált általánossá. 1960 és 1970 között a

lakónépesség már csak 14 községben növekedett vagy stagnált, s a községek 70 %-ában egyértelmű - 5,1 %-nál nagyobb - a népességcsökkenés.

1960 és 1970 között közel 10 és félezer ember vándorolt el a területről /a lakónépesség 19,2 %-a/, s ezt az erősen csökkenő arányu, 9,1 %-os, mintegy 5000 főnyi természetes szaporodás sem tudta ellensúlyozni; a lakónépesség 10,1 %-kal, 5 és félezer fővel csökkent. A vándormozgalomban bizonyos eltérés figyelhető meg a Cserehát és a Karszt között; az előbbinél még kifejezettebb az elnéptelenedés; egy évtized alatt a népesség egynegyede vándorolt el, s 16,5 %-kal csökkent a népesség. Itt a természetes szaporodás is alacsonyabb, kb. 8 %. A Cserehát területén mindössze az állami gazdasági üzemközpottal rendelkező Gagyvendégi, a Hernádvölgy közelében fekvő Léh és Meszes - ahol a cigánylakosság aránya magas - lakossága gyarapodott.

Lakónépesség 1960	54121
Lakónépesség 1970	48667
Természetes szaporodás 1960-1969	4922 /9,1 %/
Vándorlási különbözet 1960-1969	-10376 /19,2 %/
Tényleges népességszám- változás 1960-1964	- 5454 /10,1 %/

Ugyanakkor jónéhány községben az elnéptelenedés igen gyors ütemű.

Község	Lakó- népesség		Természe- tes szapo- rodás		Vándorlá- si külön- bőzet		Tényleges népes- ségszám-változás	
	1960	1970	fő	%	fő	%	fő	%
1. Pere- cse	303	174	15	5,0	-144	-47,5	-129	-42,5
2. Deb- réte	191	105	7	3,7	-93	-48,7	-86	-54,0
3. Visz- lő	330	225	8	2,4	-113	-34,2	-105	-31,8
4. Irota	520	290	23	4,5	-253	-48,7	-230	-44,2
5. Abauj- szol- nok	536	314	7	1,3	-229	-42,7	-222	-41,4
6. Felső- gagy	718	318	4	0,1	-404	-56,3	-400	-56,2
7. Alsó- gagy	388	272	16	4,1	-132	-34,0	-116	-29,9
8. Litka	281	191	22	7,8	-112	-39,8	-90	-32,0
9. Kány	363	236	39	10,7	-166	-45,7	-127	-35,0
10. Keresz- tété	186	120	7	3,8	-73	-39,3	-66	-35,5
11. Pam- lény	333	234	4	1,2	-103	-30,9	-99	-29,7

A felgyorsult elvándorlás részben a bevándorlási övezetek fogadóképességének növekedésével, az áttelepülés anyagi lehetőségeinek bővülésével magyarázható. A kereseti lehetőségek javulása, a "felhalmozás" lehetősége többnyire serkenti az elvándorlást, módot nyújtva az áttelepedésre, vagy a családok gyermekeinek elköltöztetésére. Másrészt a termelőszövetkezeti gazdálkodás térhódításával magyarázható, amely felszínre hozta a terület agrár népességét /a hatvanas évek elején érzelmi motivációval is serkentette a foglalkozási átrétegződést/. Ugyanakkor a kedvezőtlen életkörülmények taszító hatása is egyre erősebb, s különösen a fiatalabb korosztály elvándorlását gyorsítja. A helyi megítélés szerint is ma már az életkörülmények taszító hatása provokálja elsősorban az elvándorlást, s csak másodsorban a szűkös munkalehetőségek. /Természetesen a munkahelyek szűkös választéka ma is rendkívül korlátozza a népesség megtartásának lehetőségét./ A rossz életkörülmények akkor is kiválthatják - s kiváltják - az elvándorlást, ha a munkaalkalmak kontingense ezt nem tenné szükségessé. Az elvándorlás épp azon közösségekből magas, amelyek már az előző dekádöt is jelentős vándorlási veszteséggel zárták /az 1949-1959 és az 1960-1969 közötti vándormozgalom közötti korrelációs együttható +0,784/. Így a demográfiai erózióval sújtott övezet magterületeinek népsűrűsége - a több évtizedes elvándorlás következtében - alacsony.

Községek	Népsűrűség		Agrárnépsűrűség /keresők/ 1 km ² -re	
	1960	1970	1960	1970
Debréte	15,7	11,8	7,9	6,5
Irota	15,0	13,0	8,7	7,2
Perecse	20,5	14,8	8,8	4,3
Pamlény	27,0	20,8	12,6	6,6

A Cserehát-Karszt népsűrűsége 1970-ben 38,9 fő/km² volt, a mezőgazdasági keresők sűrűsége 7,93 fő/km² /tehát egy mezőgazdasági keresőre hozzávetőleg 12 ha mezőgazdasági terület jutott/. A megye községeinek népsűrűsége ugyanakkor 74,8 fő/km² volt, a mezőgazdasági kereső-sűrűség 10,5 fő/km². /A jó adottságu szerencsi járásban 13,2./ Igy - különösen a kvalifikáltabb munkaerő esetében - már a munkaerőhiány is jelentkezik a Cserehát-Karszt területén.

A népmozgalmi folyamatokat együttesen figyelembe véve elkülöníthető a régtől tartó, nagyfoku népességkibocsátással, s ennek következtében alacsony természetes szaporodással jellemezhető községek csoportja /főképp a Cserehát magjában, keleti lejtőin/, s a mérsékeltebb elvándorlással, közepes vagy átlagosnál magasabb természetes szaporodással jellemezhető falvak csoportja. Ezek

többségében is a vándorlás felülmúlja a természetes szaporodást; a népesség csökken. Csak néhány község lakossága növekedett az agglomeráció peremén. Egyedül Bódvaszilás lassu népességgyarapodása támogatja a településfejlesztés célkitűzéseit.

Az elvándorlás mértéke esetleg önmagában nem járna hátránnyal a kibocsátó területen. Ám az elvándorlás szelektív; ehhez járulnak az "elmaradottságból" fakadó egyéb, a demográfiai képre hatást gyakorló okok - az iskolahálózat alacsonyabb színvonala, a továbbképzési lehetőségek szűkös volta stb. - s mindezek következtében a helyben maradó népesség struktúrája torzult, értéke csökkent. Így válik a demográfiai erózió megfordíthatatlan folyamattá, s az "elmaradottság" következményéből annak okává.

A csökkenő természetes szaporodásról szoltunk. Ennek aránya az utolsó népszámlálási dekádban 9,1 %-ra esett vissza, úgy, hogy e tíz év alatt is csökkenő tendenciájú volt. A hetvenes években ez a folyamat tovább tart, elsősorban a szülőképes koruak arányának nagyfoku csökkenése miatt. A hetvenes években már számos községben indult meg a lakosság természetes fogyása; a mérséklődő ütemű elvándorlás ellenére, ezért a népességcsökkenés tovább tart, s még az elvándorlás teljes leállítása esetén is folytatódna az elnéptelenedés.

A magas természetes szaporodási hányadu, fiatalos korstruktúrájú területen 2 évtized alatt a korösszetétel is gyökeresen módosul /még 1960-ban is megfelelt a megyei átlagnak!/: 1970-ben a 60 éven felüliek aránya 17,6 %,

szemben a megye 14,5 %-os átlagával. /Ugyanakkor a miskolci járásban csupán 12,8 % a 60 évnél idősebbek aránya/. A 15-39 év közötti korosztály viszont a megyei átlagnak 83 %-a, a miskolci járás átlagának háromnegyede. Egyes mikrokörzetekben, községekben a korösszetétel még inkább torzult. Gagyapátiban a lakosság 28,0 %-a 60 évnél idősebb, a 15-39 évesek aránya viszont csupán 23,2 %. A férfi lakónépesség korstrukturája méginkább torz. Bármely egyéb kritérium alapján vizsgáljuk a Cserehát-Karszt népességét - mint pl. a családnagyság, a családokra jutó gyermekszám stb. - az eredmény hasonló: a népesség strukturája erősen torzult.

Nem éri el a megyei átlagot a lakosság iskolázottsági színvonala sem; a 15 évnél idősebb népességből az általános iskola 8 osztályát 38,1 % végezte el /a megyei átlag 45,6 %/; az érettségivel rendelkezők aránya 4,6 %, szemben a megye 7,7 %-os községi és 9,7 %-os községi-városi átlagával. Az alacsonyabb szakmai színvonal, az idős korosztály kisebb munkavégző-képessége s alacsonyabb keresete, a nyugdíjasok kisebb aránya, illetve az alacsony nyugdíjjal rendelkezők viszonylag nagy száma a jövedelmi szintvonalat is kedvezőtlenül befolyásolja, s így a kedvezőtlen életkörülmények egyik okozója.

A népesség általános "leromlása" szemmel látható tény, s ehhez az adatokban nem tükröződő motivumok is hozzájárulnak /az elvándorlók általában a vállalkozó-szelleműek, a tehetősebbek, a tájékozottabbak, a testi-lelki egészségesek köréből kerülnek ki/.

- c/ A demográfiai erózióban is megnyilvánuló igen kedvezőtlen életkörülmények okai között
- a szűkös természeti adottságokat
 - részben ebből következően a mezőgazdaság és az ipar alacsony szintjét, illetve hiányát
 - a kedvezőtlen fejlődési-fejlesztési lehetőségekkel rendelkező településhálózatot
 - a forgalmi feltáratlanságot
 - a kiépítetlen infrastruktúrát
 - s ma már a fejlesztés akadályát jelentő demográfiai viszonyokat egyaránt megtaláljuk.

A Cserehát-Karszt természeti adottságai^x a mezőgazdálkodásnak, mindenekelőtt a "szántócentrikus" gazdálkodásnak nem kedveznek. A terület természeti földrajzi viszonyai nem egyveretűek; főként az eltérő geológiai felépítés következtében fellépő orográfiai és morfológiai különbségek szembetűnőek. Az Észak-borsodi Karszt és a Cserehát közötti határt a közettani felépítés alapján jelölhetjük ki. A Cserehát csaknem kizárólag laza, neogén üledékekből felépülő dombság, míg a Karszt keményebb kőzetekből épül fel /mészkö, dolomit, pala stb./; morfológiája alapján középhegységi táj, hazánk legjellegzetesebb karsztos felszínfejlődésű vidéke. A mészkőfelszíneken a legkülönbözőbb karsztformák klasszikus példái láthatók /Baradla, Béke, Vass Imre, Kossuth, Szabadság stb. barlangok, dolinamezők, viznyelők, dolinatak/. Idegen-

^x A természeti viszonyok értékelése során elsősorban Pinczés Z. /1972/ és Szabó J. /1972/ kéziratosa tanulmányaira támaszkodtunk.

forgalmi adottságaikat jelenleg csak részben aknázzuk ki. A karsztosodással létrejött formák területén a meredek lejtők a rossz vizgazdálkodás és a talajerózió következtében mezőgazdaságilag alig hasznosíthatók. A Karszt legértékesebb területei jelenleg a tetők, melyeket majd egybefüggő erdő borít. A tetők irtványain lévő szántók művelésével a közelmúltban jórészt felhagytak. A nagyobb patakokat /Jósua, Rét, Ménes-patak/ kísérő völgyek egyenes futásuak, a patakokat sík völgytalp kíséri, mely a ritmikusan megismétlődő völgytágulatokban kiszélesedik, s amelyből meredeken emelkednek ki a völgyoldalak. A reliefenergia nagy, a lejtők meredek /a 25 %-nál meredekebb lejtők aránya Tornanádaskán 36, Varbócon 30, Szinben 22 %/. A meredek lejtők, szűk völgytalpak nehezítik a szántóföldi termelést, ezért a szántók részaránya alacsony, de a művelt szántók nagyrésze is lejtős területen található, A Karszt magjában a szántók többsége 17-25 %-os lejtőn van.

A Cserehát dombsági jellegű táj; a tetőmagasság is alacsonyabb /300-320 m/, a völgyek szélesebbek, oldalaik lankásabbak, helyenként teraszok lépcsőzik. A puha felszíni képződmények következtében azonban ez a terület is erősen felszabdálódott, kiterjedtebb, lapos háta csak a Rakaca-Vadász-Vasonca patakok vizválasztóján őrzik az egykori felszín emlékét. A fővölgyek - Vadász, Vasonca, Rakaca, Sas patakok völgyei - viszonylag szélesek, a völgyközi hátságok alacsonyak, mezőgazdasági hasznosításuk könnyebb, ám jelenleg "tulhasználtak"; a szántó részaránya helyenként eléri a 70 %-ot, az erdő kevés. Ezért

a talajerózió itt is erősen pusztít. A fővölgyekbe torkoló mellékvölgyek - jobbára deráziós völgyek - szintén mezőgazdasági művelés alatt állnak, noha területük felszabdaltsága nagy, bonyolult lejtős területek alakultak ki, ami akadályozza a nagyüzemi táblák kialakítását, fokozza a felszín-pusztulást. A Cserehát déli részén az 5-12 %-os lejtők vannak túlsúlyban, a Facsal-Monaj-Tomor vonaltól északra már a 12-25 %-os lejtőkategória a jellemző. A terület tengelyében futó Bódva-völgy széles völgymedencéinek /Tornanádaska-Bódvarákó, Szalonna-Szendrő, Edelény-Boldva/ terjedelmes alluviális völgyisíkjain, helyenként teraszszintjein a talajerózió nem fenyeget. A völgytalpak még a Bódva mentén is rendezetlenek, magas a talajviz, időnként vízborítás alatt vannak, ami mezőgazdasági hasznosításukat lehetetlenné teszi.

A Cserehát-Karszt területének négyötödén barna erdőtalajok alakultak ki, a völgytalpak kivételével lényegében ez a talaj borítja be a lejtőket és a tetőket. A művelésbe vett területeken a talajok A szintje már sehol sincs meg. Vagy egy kevert szinten folyik a termelés /2 - 2,5 % humusz, kedvezőtlen vízáteresztő képesség, 50 % - uk agyagos kötöttségű, a talajerózióval szemben viszonylag nagy ellenállás/, vagy a talajok B szintjén, melynek humusztartalma elenyésző, tápanyagszolgáltató képessége kedvezőtlen, erősen kötöttek, savanyuak. A terület egyharmada erősen erodálódott. A talajok aranykorona értéke 2-6.

Az évi csapadékmennyiség mintegy 100 mm-rel meghaladja az alföldi értékeket, viszont az évi középhőmérséklet

/8 - 9,5° C/ átlagosan 2° C-al alacsonyabb az alföldi-
nél, ugyanilyen eltérés mutatkozik a nyári félév kö-
zéphőmérsékleténél is. Hazánkban itt a legfelhősebb az
égbolt, a napsütéses órák száma /1800-1920 óra/év/ ugyan-
csak a legalacsonyabbak közé tartozik az országban. A
borus, hűvös éghajlat jónéhány hasznos növény termelését
zárja ki, vagy teszi bizonytalaná.

A vízben szükölködő Borsodi Iparvidék számára a terület
- egyébként korántsem bőséges - vízkészletei igen érté-
kesek; már ma is nélkülözhetetlen szerepet játszanak a
megye vízellátásában, s szerepük a közeljövőben tovább
növekszik. Noha a patakok-folyók nem bővizűek, víztáro-
lók segítségével tetemes mennyiségű és teljesen tiszta
vizet szolgáltatnak a Borsodi Iparvidéknek. 1961 óta
működik a Rakacán épült 5,5 millió m³-es tároló, mely
még nem hasznosítja a Rakaca teljes vízkészletét. Ki-
sebb tárolók tervei mellett /a Rakacán Büttös felett,
a Bátori-, Debrétei-patakon/ elkészült egy Bódva-völ-
gyi tároló tanulmányterve is. A Perkupánál létesülő
völgygát mögött - a duzzasztási szinttől függően - 73
vagy 110-112 millió m³ víz tárolása válna lehetővé, s
ezt a Bódva évi átlagos 184 millió m³-es vízhozama bő-
ven fedezné. 3,45 m³/sec. netto vízhozam kiszolgálása
lenne biztosítható. A tároló egészen az országhatárig
megváltoztatná a Bódva-völgy képét /Bódvarákó, Bódva-
szilas, Tornaszentandrás, Komjáti, Dobódél részbeni el-
öntése, utak és vasutak áthelyezése/; a vízellátási gon-
dok enyhítése mellett hozzájárulna egy összefüggő üdü-
lő-idegenforgalmi terület /Aggtelek-Jósvafő-Jósvavölgy-
Bódva-tároló/ kialakulásához.

A mezőgazdasági termelés természeti feltételei tehát átlag alattiak, ám a termelés színvonala sokhelyütt még a szűkös adottságoktól is elmarad. A területen 3 állami gazdaság és 65 termelőszövetkezet volt 1972-ben, 12 község egyéni gazdaságai pedig szakszövetkezetekben dolgoztak. Az üzemi koncentráció ellenére az átlagos üzemenagyság az Észak-borsodi-Karszt területén csupán 955 ha, a Csereháton 1470 ha, ugyanakkor a négyszer termelékenyebb talaju mezőkövesdi járásban 2315 ha. A termelőszövetkezetek egyesítése az elmaradott területeken szerény beruházás mellett történt. Ennek tulajdonítható, hogy egy üzemre átlagosan 15,1 traktoregység jut az Észak-borsodi-Karszton, 29,4 a Csereháton, ugyanakkor 44,3 /!/ a mezőkövesdi járásban. Ez a különbség a rendelkezésre álló mezőgazdasági terület hasznosítás-intenzitásában is megmutatkozik; pl. ah Észak-borsodi-Karszton a szántó 18 %-a parlagon van és a művelt mezőgazdasági területnek is csupán 48 %-át műtrágyázzák. /A műtrágyázott terület aránya a mezőkövesdi járásban 63 %, és az egységnyi földterületre még 20 %-kal több műtrágya is jut./

A nagyarányú munkaerő-elvándorlás miatt az üzemek munkaerő-ellátottsága rossz; a termelőszövetkezeti tagság 50,1 %-a nyugdíjas és járadékos a Csereháton, 43,7 %-a az Észak-borsodi-Karszt területén, ugyanakkor ez az arány az Alföld-peremi üzemekben csupán 22,7 %. A Csereháton és az Észak-borsodi-Karszt területén lévő üzemekben az egy foglalkoztatottra jutó évi részesedés 50 %-kal kisebb, mint az alföldi üzemekben. Ez a különbség a háztájiból eredő jövedelmekben is jelentkezik.

A Cserehát-Karszt elmaradott területéről az ipar hiányzik. A szocialista ipar telephelyein 450-en dolgoznak; a 10 000 lakosra jutó ipari keresők száma tehát a 100 főt sem éri el. A helyi jelentőségű építőanyag-kitermelő üzemek a Bódva völgyében helyezkednek el /Szalonna kb. 110, Tornaszentandrás 220, Perkupa 60 keresőt foglalkoztat/. Az ipar teljes hiánya - amely a Zempléni hegységben s a Bodroghözben majd oly mérvű, mint a Cserehát-Karszton - a megye területének kétötödén azért feltűnő, mert a megye ipara 140 ezer főt foglalkoztat, s ennek bizonyos szóródása lenne feltételezhető. Az ipar azonban rendkívül koncentrált, térszerkezete merev, másrészt a kedvezőtlen helyzetű területek az ipari fogadóképesség teljes hiányával jellemezhetők. A forgalmi feltáratlanság, a rendkívül elaprózott településszerkezet, a kiépítetlen infrastruktúra, sőt ma már a megfelelő munkaerő hiánya lehetetlenné teszi az ipartelepítést. Nem is várható, hogy a terület gondjainak enyhítésében a helyben települt ipar résztvegyen. A meglévő iparvidék munkaerőfelvétele mellett Encs iparosítása, s esetleg Szendrő kisebb mérvű ipari fejlesztése gyakorolhat hatást a Cserehát-Karszt területére.

A lakosság életkörülményeit, a termelőerők színvonalát, s a terület fejlesztési lehetőségeit messzemenően befolyásolják a településhálózati sajátosságok. Mint a megye kedvezőtlen helyzetű területein majd mindenütt, itt is a településszerkezet felaprózottsága s a városhiány járult hozzá az elmaradottság kialakulásához.

A Cserehát-Karszt területén a falvak átlagos lélekszáma 513 fő. Hiányoznak azok a népesebb települések, amelyekben a lokális szerepkörű intézmények megtelepedtek volna, s környékük elemi központjaivá válhattak volna. 2000 főnél népesebb település nincs a körzetben; néhány 1-2 ezer lakosu falu található a Bódva völgyében /Bódvaszilas, Hidvégardó, Perkupa, Szögliget/ s a terület peremén /Alsóvadász, Szuhogy/. A Cserehát magjában csupán Rakaca /1100 lakóval/ lélekszáma emelkedik ki a környező kis falvak sorából. A falvakban a legszükségesebb, mindennapi igényeket kielégítő intézmények, szolgáltatások sem telepedtek meg. Minimális "követelménylistánk" szerint csupán Bódvaszilason épült ki közel teljeskörűen az alapellátást biztosító intézményhálózat. További hét településben /Ragály, Szin, Perkupa, Hidvégardó, Rakaca, Krasznokvajda, Homrogd/ a figyelembevett intézmények fele-háromötöde található meg. A közös tanácsok székhelyközségeinek többsége még a minimális alapellátást sem tudja jelenleg biztosítani körzetének /Felsővadász, Felsőgagy, Selyeb, Fulókércs, Lak, Szőlősardó, stb./. A népesebb, több-kevesebb lokális szerepkörű intézményt tömörítő falvak lakosság száma is csökken - Bódvaszilas és Ragály kivételével -, s egyenlőre hiányoznak azok a "járulékos jegyek", az urbanizáció azon eredményei, melyek vonzóvá tehetnék a "központi falvakat". /Nemcsak a statisztikában szereplő, hanem színvonalasan működő kulturális intézmények, kulturotthon, könyvtár, mozi, a talponállók színvonalát meghaladó vendéglátóhely, közművesítés, némi "közélet", a munkahelyek szélesebb választéka stb./ Bódvaszilas és Ragály kivételével - e két községben átlagos szintűnek találtuk az életkörü-

ményeket - a tanácsi székhelyek, a jelenlegi centrum-községek színvonala átlag alatti /Rakaca, Krasznokvajda, Felsővadász, Hidvégardó stb./, esetenként mélyen átlag alatti /Léh, Felsőgagy, Selyeb stb./. E községekről nyert vizuális kép is számításainkat támasztja alá. Ezért érthető, hogy a környező kistelepülésekből elköltözők csak kivételes esetekben telepődnek le a "centrumfalvakban"; ha már vállalják az áttelepülés költségeit, akkor a változatosabb munkaalkalmat s kedvezőbb életkörülményeket biztosító városokba, vagy azok környékére költöznek. A Cserehát-Karszt területén nem alakult ki a "mellékfalvakból" a "centrumfalvakba" való áttelepülés - remélt - folyamata; a települések lélekszáma, színvonala ennek ellenére befolyásolja a vándormozgalmat: a legkisebb községekben a legelőrehaladottabb a demográfiai erózió. A körzet 10,1 %-os népességsűrűsödésével szemben a 250 főnél kisebb települések esetében ez az érték 25,1 %, a 251-500 fős települések esetében 14,9 %. A 250 főnél kisebb törpefalvakból 10 év alatt a lakosság 30,2 %-a vándorolt el. A természetes szaporodás /5,1 %/ elmarad a körzeti átlagtól, a tartós népességszökkenés következtében. A kistelepülések elnéptelenedése az 1970. évi népszámlálás óta is tart, sőt felgyorsult. Az elmúlt másfél évtizedben a színvonalasabb ellátásra való törekvés koncentrálódásra kényszerítette a lokális szerepkörű intézményeket is. Előrehaladt a helyi tanácsok körzetesítése; a terület 95 községében 24 tanács VB. működik, közülük 3 hatásköre egyetlen községre terjed ki, a többi átlagosan 4 - de Bódveszilas 6, Krasznokvajda 7 - községet igazgat. Hasonló koncentrálódás ment végbe az iskola-hálózatban; osztott 8 osztályos iskola 12 településben működik, ugyanakkor 12

községben már osztatlan alsótagozatu iskolát sem tartanak fenn. Más jellegű, az elmúlt két évtizedben kiépülő intézmények hálózata pedig szükségszerűen szintén a központi falvakig szóródhatott /körzeti orvos, gyógyszerár, óvoda stb./. Kedvezőtlen jelenség, hogy a koncentrációs folyamat eddig nem hozott létre minőségileg más ellátást nyújtó centrumokat. Ugyanakkor a kislefak funkcionálisan elszegényedtek, egykor zárt közösségük felbomlott. Ezt a folyamatot munkahelyek koncentrációja - a termelőszövetkezetek egyesítése, több községet magában foglaló szövetkezetek létrejötte - tovább erősíti. A lakosság napi mozgástere kiszélesedik, a mellékfalvak, s a centrumközség integrációs folyamata megindult. Ez a folyamat lehetőséget nyújthat a kislefak ellátásának megoldására, helyzetük újszerű megítélésére. Mint korábban vázoltuk, a közlekedés szerepének felismerése, a rendszeres kapcsolat nyomán bekövetkező integrálódás nem teszi szükségszerűvé a kislefak elnéptelenedését, lakóinak a centrumfaluba való áttelepedését. Ezen elképzelés alapfeltétele, hogy a centrumközség megfelelő színvonalon álljon - ez az előfeltétel a Cserhát-Karszt területén nem áll fenn -, s megfelelő formai kapcsolat fűzze össze a településeket. Ez utóbbi feltétel nem található meg a körzet legtöbb falukörzete esetében.

A centrumfalvak s környékük közötti kapcsolatot, elenyésző kivételtől eltekintve, az autóbussz közlekedés biztosítja. Valamennyi községet érinti az autóbusszhálózat, A jelenlegi "centrumfalvak" s a hozzájuk tartozó

községek átlagos távolsága a Cserehát-Karszt területén 4,4 km; ezen értéket jelentékenyen meghaladó távolság csak néhány esetben választja el a falvakat központuktól /Bódvaszilas-Tornabarakony 12 km; Rakaca-Debréte 8 km; Kány-Krasznokvajda 8 km; Rásonysápberencs-Halmaj 10 km stb./. Így a Bódvaszilas-Tornabarakony közötti 40 perces időtávolság szélső értéknek számít; az átlagos időtávolság alig negyedóra. Az átlagos "költségtávolság" 5 Ft, szélső esetben 11,20 Ft.

A Cserehát-Karszt falvai közül 26-ot csupán egyetlen bekötőút kapcsol a külvilághoz; további 10 pedig az autóbuszjáratok szervezése miatt kerül egy-egy "zsákutca" zugába. E falvakban átmenő forgalom nincs, s naponta 2-3 járatpár kapcsolja őket a centrumközséghez. De Pusztaradvány heti 1, Litka, Fáj 7, Keresztéte, Tornakápolna 12, Tornaszentandrás, Tornabarakony, Perecse 13 járatpárral rendelkezett beszámolónk készítésekor, tehát naponta két járat sem indul a centrumfaluba fel. A forgalmi kapcsolatok behatóbb számbavétele további hiányságokra hívja fel a figyelmet. Munkaszüneti napokon még gyérebb az összeköttetés a falvak közt /gyakran napi 1 járatpár/. Vasárnap számos községből nem indul a centrumfaluba autóbuszjárat /Pamlény, Perecse, Kány, Litka, Fáj, Csenyéte, Varbóc, Tornakápolna stb./. A járatok napszak szerinti megoszlása nyilvánvalóvá teszi, hogy az autóbusz-közlekedés mindenekelőtt a városok felkeresését szolgálja. A járatok kora hajnalban indulnak a központok felé; a reggeli vagy a kora délutáni órákban a centrumfalvak felkeresése tömeg-

közlekedési eszközökkel többnyire nem lehetséges. Tulajdonképpen nem is várható és remélhető, hogy a jelenlegi szervezeti keretek s egyéb feltételek mellett a falukörzetek - egyes viszonylatokban kis volumenű s változó intenzitású - forgalmát tömegközlekedési eszközökkel meg lehessen oldani. A távolsági s helyi forgalmat szét kellene választani, s a falukörzetek belső közlekedését helyi irányítású /tanácsi, termelőszövetkezeti/ vállalkozás keretében megoldani. Jelenleg a tömegközlekedési kapcsolatok gyakorlati hiánya gátja a falukörzetek integrálódásának, a kistelepülések ellátási gondjai enyhítésének. A kistelepülések életképességét biztosító előfeltételek hiánya, párosulva az alacsony eltarthatósággal, indokolja a kistelepülések elnéptelenedését, halálát.

Hasonló nehézségek merülnek fel a Cserehát-Karszt városi javakkal való ellátása terén; a közeli központok városi szerepköre jelentéktelen, s a tömegközlekedési eszközökkel nehezen közelíthetők meg.

A Cserehát-Karszt általunk elhatárolt kedvezőtlen helyzetű területén városi központ nincs. A Hernád-völgyben Encs és Szikszó azonban egyértelműen az "elmaradott területek" városa: a Cserehát peremén, maguk is elmaradott területen vagy ennek közvetlen közelében fekszenek, vonzáskörzetük is szinte kizárólag ezekre a területekre terjed ki. A Sajó és a Bódva-völgy központjai, Edelény, Putnok és Kazincbarcika viszont elsősorban az ipari agglomerációba integrálódva keresi helyét, szerepét a településhálózatban. Közülük adminisztratív feladatai révén elsősorban Edelény kötődik a kedvezőtlen helyzetű területekhez.

A terület nyugati szárnyának előterében lévő központok közül Kazincbarcika ma már sokoldalú központi funkciókkal rendelkező, dinamikusan növekvő város, amely lassan szorosabb kapcsolatokat épít ki a távolabbi környékével is. A jelenlegi forgalmi kapcsolatok a terület nagy részét - elsősorban a Cserehátat s a Bódva-völgyét - azonban távoltartják Kazincbarcikától.

Szendrő fejlesztési irányának, leendő szerepkörének kijelölése közül hosszú ideig bizonytalanság uralkodott; egyes tervekben középfoku központtá kívánták fejleszteni, esetleg Kazincbarcika társcentrumává tenni. Kétségtelen, hogy forgalmi helyzet jó. A Bódva, Rakaca és Jósfa patakok völgyei a Karszt és a Cserehát északi felének természetes központjává teszik; mintegy 35-40 községre terjeszthetné ki vonzáskörzetét. Csakhogy e területen összesen alig 20 ezer ember él, s ez a szám is csökken, tehát életképes városi központ fenntartására nem elegendő. Ennek ellenére Szendrő fontos szerepet tölthet be a vonzáskörzetének ellátásában, sőt esetleges ipartelepítés esetében a foglalkoztatási gondok enyhítésében./Encs és Szikszó helyzetéről ld. a Hernád-völgynél mondottakat./

A szétforgácsolt városhálózat jelentőségét csökkentik, **szolgáltatásaik** igénybevételét nehezítik a kedvezőtlen forgalmi kapcsolatok. Noha a legtávolabbi községek sincsenek 40 km-nél távolabb valamely központtól, ám a központok a Cserehát-Karszt magjától már tekintélyes idő- és költségtávolságra vannak. Közel 40 község a járási székhely-szintű központok 1 órás izokrónján kívül fekszik,

egynémelyik pedig - Tornabarakony, Tornaszentjakab, Becskeháza, Debréte, Viszló, Szuhogy, Tornakápolna, Egerszög, Teresztenye stb. - kb. 2 órányira a legközelebbi városias jellegű településtől. Ugyancsak mintegy 40 községből 20 Ft vagy több, néhányból pedig - Becskeháza, Bódvalenke, Tornaszentjakab, Rakaca, Debréte, Viszló, Kány, Pamlény, Keszttéte - 30 Ft-nál is többbe kerül a legközelebbi centrum felkeresése. A községek többségét mégis elsősorban az alacsony járatsűrűség tartja távol a várostól; többnyire a hajnali, korareggeli órákban indul 1-2 járat a városok felé, s késő délután-este érkeznek vissza. Sok községből a legcsekélyebb elintéznivaló miatt 10-13 órát kell otthonuktól távol tölteni az embereknek, pedig a helyben található alacsony szintű ellátás miatt gyakran kényszerülnének a városias jellegű települések felkeresésére.

A vázlatok után érthető, hogy a társadalmi-gazdasági színvonalat jelző mutatók az eddig nem érintett területen - művi környezet, lakásmód, életszínvonal stb. - is jóval az átlagos színvonal alatt vannak.

- Az 1945 óta épült lakások aránya 34,9 %; ugyanakkor a megyében 47 %, a miskolci járásban 55,5 %. Az 1960-1969 között épült lakások aránya méginkább elmarad a megyei átlagtól /21,4 %/; jónéhány községben 10 % alatt marad /Debréte 0, Gagybátor 2,6, Nyésta 2,0, Tornabarakony 3,5, Szászfa 3,4, Perecse, Litka 3,6, Pamlény 4,0 %/.
- A gázzal ellátott lakások aránya /4,6 %/ még az "elmaradt területek" között is kirívóan alacsony; a

Bodrogközben 16,8 %, a Hernád-völgyben 14,0 % az arány, a megyei átlag 22,7 % /egyébként a megyék között is a legalacsonyabbak közé tartozik a megyei átlag/.

- Ugyancsak az utolsó helyre került az elmaradott területek rangsorolásában a Cserehát területe a háztartások villamosenergia fogyasztása terén - háztartásonként 195,8 kWó, mely mutató igen szoros korrelációt mutat a szűkebb értelemben vett életszinvonallal.

Néhány további mutató alakulását a táblázat tartalmazza.

Mutató	Megyei	Elmara- dott ter.	A Cserehát- Karszt
á t l a g a			
1	2	3	4
1. Vezetékes vízzel el- látott lakások aránya			
%	19,4	3,1	2,7
2. Fürdőszobával rendel- kező lakások aránya	19,0	6,3	5,5
3. Villanyvezetékekkel el- látott lakások ará- nya	91,9	85,7	85,3
4. A háztartási fogyaszt- ásra jutó vill.energ. fogyasztás, kWó		241,0	233,6

A fenti - s az itt fel nem sorolt - adatok egyértelműen tükrözik, hogy a Cserehát-Karszt lakosságának életkörülményei az elmaradott területek sorában is a legrosszabbak; a kiépületlen infrastruktúra is akadályozza a társadalmi-gazdasági fejlesztést.

A Cserehát-Észak-borsodi-Karszt elmaradott területeinek fejlesztési lehetőségei

Noha a kedvezőtlen helyzetű területek összefüggő, nagy-kiterjedésű övezetet alkotnak a megye északi harmadában, a fejlesztési lehetőségek számbavételekor figyelembe kell venni a dinamikusan fejlődő, "aktív" Ózd-Kazincbarcika-Miskolc-Leninváros tengely közelségét /ahol a megye lakosságának, iparának, városi funkcióinak, jelenlegi és tervezett beruházásainak zöme koncentrálódik/. A megye "elmaradott területei" közül már ma is a Cserehát-Karszt vidéke kapcsolódik a legszorosabban az agglomerációhoz. Helyzetét befolyásolják a területén kívül történő változások is, s bizonyos szerepkörök fejlesztése - pl. városi központok, ipartelepítés - csak a területén kívül vagy az agglomerációból kiinduló, aktív "melléktengelyekben" történhet. Figyelemmel kell lenni a fejlesztés során az agglomeráció igényeire is /üdülés, munkaerő-utánpótlás, vízellátás, környezetvédelem stb./. Leegyszerűsítve a tényleges helyzetet, végülis a Cserehát-Karszt területét a saját völgyi agglomeráció "gondozott" háttérévé kell fejlesztenünk.

Már a jelenlegi helyzet vizsgálatakor megállapítható volt, hogy a Cserehát-Karszt helyzete nem egyveretű. A fejlesztés adottságai terén is kedvezőbb helyzetben van az

agglomerációval határos Észak-borsodi-Karszt és a Bódva-völgy közvetlen környéke, mint a Cserehát. E kedvezőbb helyzet mindenekelőtt az ipari munkahelyek közelségéből, a jobb közlekedési feltártságból, s néhány "saját" erőforrásból - idegenforgalom, erdőgazdálkodás - fakad.

A Karszt déli fele, de a Bódva-völgy települései is a sajóvölgyi agglomeráció lakóövezetéhez tartoznak. Ez az állapot az iparvidék közvetlen szomszédságában kifejezetten kedvező /a ragályi, dövényi falukörzet, Alsó- és Felsőtelekes, Szuhogy, Felsőkelecsény, Ziliz stb./; megoldja a foglalkozási gondokat, csökkenti az elvándorlást, stabilizálja a falvakat. Az "elmaradottság" felszámolása itt az agglomerálódás térbeli terjeszkedésével oldódik meg. A községek ma még "preurbanizált" állapotban vannak; foglalkozási szerkezetük urbánus, azonban életkörülményeik kedvezőtlenek, morfológiájuk falusias. Itt a feladat a lakásmód javítása, a telken belüli urbanizáció lehetőségének biztosítása és ösztönzése, a lokális funkcióju intézményeknek a centrumfalvakban való kiépítése. Speciális gond a mezőgazdaság fejlesztési lehetőségeinek feltárása. A mezőgazdasági termelés természeti feltételei rosszak; a terület mintegy felén nem működik termelőszövetkezet /Ragály, Imola, Trizs, Kelemér, Gömörszöllős stb./, s az ipari munkahelyek versenyé következtében nagyfoku a munkaerőhiány. Mezőgazdasági munkát a legidősebb korosztály végez vagy a kétlaki családban a nők és a férfiak - munkaidő után. A parlagterületek aránya rohamosan nő; egyes falvakban elérheti a mezőgazdasági terület harmadát-kétötödét,

S ez a parlag többnyire teljesen "sorsárahagyott" terület, bizonytalan további hasznosítása, nem történt rajta gyepesítés, erdősítés.

A Karszt magjában, a Bódva-völgy Szendrőtől északra eső részében az ingázás szerepe, megítélése korántsem ilyen egyértelmű. A nagyobb távolságok, a kedvezőtlen forgalmi kapcsolatok következtében a munkahelyek felkeresésére fordított idő hosszú; ez részben a szabadidőt csökkenti, emellett - a "kétlaki" életmód korlátozása következtében - jövedelemcsökkentő hatása is számottevő. Az ingázók egy része csak hetente-kéthetente térhet haza családjához. Végül a nők munkavállalását korlátozza a munkahelyek távolsága. Mindezek hatására a foglalkozási át-
rétegződés siettetheti - sietteti - az elvándorlást.

A Cserhát-Karszt területén egyedül a Bódva-völgyben jöhet számításba nagyobb volumenű ipartelepítés, első-
sorban a női munkaerő foglalkoztatásának biztosítása érdekében. A Bódva-völgyben s környékén a mezőgazdaság alacsony színvonala, az erdőgazdálkodás és állattenyésztés jelentős aránya miatt a nők gazdasági aktivitása alacsony. A megyei tanács felmérése szerint Bódvaszilas-Perkupa-Szalonna környékén mintegy 2000 munkaképes korú nő - a munkaképes korúak 70 %-a - nem talál munkalehetőséget. E mikrokörzetben elsősorban női munkaerőt foglalkoztató középüzem létesítése indokolt. Telephelyül Bódvaszilast javasolják: véleményünk szerint Szendrő alkalmasabbnak látszik az ipartelepítésre: ingavándorforgalmi körzete nagyobb lehet, a Rakaca völgyén keresztül a Cserhát felé is kiterjesztheti munkaerőfelvételt.

területét, ugyanakkor a településhálózatfejlesztés szempontjából is kedvező hatást válthat ki.

A Bódva-völgy kitermelő ipara jelenleg piacgondokkal küzd; ez fékezi fejlesztését. A speciális, értékes építőipari nyersanyagok iránti kereslet növekedése várható, s maga után vonhatja a bányászat, illetve a helyi feldolgozás kibővítésének lehetőségét. A Bódva-völgy rendelkezik néhány alapfoku centrummá fejleszthető településsel - Bódvaszilas, Szendrő - közlekedési feltártsága megfelelő, korlátozott mérvű iparosításának lehetősége adott; korlátozott kihatású "aktív" zóna alakítható ki Szendrő és az országhatár között.

Az ingázási és ipartelepítési lehetőségek mellett a Karszt területe kiválóan alkalmas a megye egyik "rekreációs" körzetének kialakítására. Ma elsősorban Aggtelek és Jósvalfő cseppkőbarlangjainak turistaforgalma képviseli a Karszt idegenforgalmát. Ám a lehetőségek sokkal többre tölthetők. Aggteleken és Jósvalfőn országos-nemzetközi vonzással idegenforgalmi centrum alakítható ki, lehetőséget teremtve a hosszabb tartózkodásra, s kihasználva a gyógytényezőket is. A Karszt más pontjain a megye egyre növekvő városi lakossága számára kell biztosítani a hétvégi s a szabadság alatti pihenést. Ehhez a meglévő falvak megüresedő lakásait is célszerű felhasználni. Az idegenforgalmi szerepkört bővítheti a Bódva-völgyi víztározó megépülése, mely egészen az országhatárig terjeszteni az üdülőövezet területét. E területen fontos szempont kell hogy legyen az idegenforgalmi, rekreációs szerepkörnek s a meglévő településhálózatnak, az itt

élő lakosságnak "integrálása", a helyi lakosság bevonása az idegenforgalmi szerepkör ellátásába. /Némiképp visszas helyzetnek tartjuk, hogy pl. a Rakacai tároló partján kiépülő "üdülőtelepet" közművesítik, ott kereskedelmi "hálózatot" létesítenek stb., míg a szomszédos falvakból, többek között ezek hiánya miatt, elvándorol a lakosság/.

A Bódva völgyében és a Karszton tehát a lakosság foglalkoztatása megoldható, életszínvonala az átlagoshoz közelíthető; életkörülményeik javítása érdekében pedig speciális megoldások keresendők /ld. alább/.

A Cserehát helyzete lényegesen kedvezőtlenebb. A belső területekről a napi ingázás nem lehetséges; a foglalkozási átrétegződés itt az elvándorlást siettetí. Várható, hogy a nem mezőgazdasági keresők aránya - az átmeneti emelkedés után - ismét csökken, s a terület tisztán mezőgazdasági jellegűvé válik. A Cserehát helyzetének alakulása tehát elsősorban a mezőgazdaság jövőbeli színvonalától, munkaerőigényétől függ.

A javasolt fejlesztés eredményessége és megvalósíthatósága nagymértékben függ egyrészt e fejlesztés időbeli ütemezésétől - ha a mezőgazdaság színvonalának emelése, a mezőgazdasági jövedelmek emelkedése elhúzódik, a beálló munkaerőhiány következtében megvalósítása kérdésessé válhat -, másrészt attól, hogy a mezőgazdasági fejlesztéssel párhuzamosan megtörténik-e a lakosság életkörülményeinek nagymérvű javítása. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy a kielégítő kereseti lehetőségek

ellenére tovább folytatódik, s a kívánatos mértéket meghaladja az elvándorlás, ami ismét veszélyeztetheti a gazdasági célkitűzések megvalósítását.

A Cserehát "fejlesztésének" alapelvét a következőkben látjuk: el kell fogadnunk a "tervszerű visszavonulás" szükségességét is /e visszavonulás megnyilvánulhat az extenzivebb területhasznosításban, a lakosság további csökkenésében, egyes falvak teljes elnéptelenedésében/; viszont a társadalom számára szükséges földterületek művelőinek életkörülményeit kötelességünk az átlagos szinthez közelíteni. /Ezen "axiomákat" a későbbiek során részletezzük./

Az életkörülmények javítása - amennyiben a mezőgazdaság színvonala emelkedik, helyreáll a terület eltartóképesége és lakosságszáma közötti egyensúly, s ennek eredményeként javulnak a jövedelmi viszonyok - tulajdonképp a tágabban értelmezett településhálózat-fejlesztés feladata a Csereháton. A településhálózat problémái viszont az aprófalvas településszerkezetre vezethetők vissza. Az eddig elmondottak alapján végülis egyszerű "modell" alapján megoldhatónak látszanak az aprófalvas területek gondjai: a centrumfalvakban ki kell építeni az alapfoku ellátás színvonalas hálózatát, s oly forgalmi kapcsolatokat kell teremteni az alapfoku centrum s a falukörzete között, amely biztosítja az intézmények zavartalan és rendszeres igénybevételét. A lakásmód korszerűsítése, a telken belüli urbanizáció biztosítása végső soron a kislefaluokban is lehetséges. /Az az elképzelés, amely a

falukörzetek lakosságát a centrumfaluba kívánta költöztetni, hogy "életképes" nagyságu falvak alakuljanak ki, csak helyi-közzel valósítható meg./ A viszonylag egyszerűnek látszó megoldás megvalósítása azonban már korántsem könnyű, s nem is mindig látszik keresztülvihetőnek. Két okból:

- Máig e modell előfeltételei - életképes, színvonalas centrumok, jó közlekedés - nem alakultak ki, s feltehetően csak hosszú folyamat eredményeként jönnének létre. A kisfalvak elnéptelenedése viszont olyan gyors, hogy a "modell" kiépültéig jónéhány eltűnhet, vagy végképp életképtelenné válik. Az előregedés, a népesség strukturájának torzulása alapján már ma is vannak olyan falvak, melyekben a lakosság szám csökkenése megállíthatatlan. A megyei tervezés ezért egész sor falu megszüntével számolt /Kány, Perecse, Keresztéte, Pamlény, Szászfa, Gagybátor, Csenyéte, Felsőgagy, Alsógagy, Debréte, Viszló, Imola stb./. Ezen elképzelések szerint a Cserehát területén mindössze mintegy 23-25 település maradna fenn. Igaz, a feltételezések szerint 1985-ig nem kerülne sor falufelszámolódásra; a vázolt állapot csak a századfordulóra alakulna ki /Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács VB Tervosztálya, 1972/. Ujabban viszont - elsősorban a "helyi" kezdeményezés eredményeként - megszüntették a "felszámolandó falvak" kategóriáját, s a meglévő településállomány megtartását tűzték ki célul. A településfejlesztés mindennapi gyakorlatában meglehetősen nagy a bizonytalanság. Mindenestre bizonyosnak látszik, hogy a Cserehát lakosság-

száma tovább csökken, s a csökkenés a kistelepülésekben lesz a legnagyobb. Így néhány megszűnése várható, akár már a 80-as évek elején.

- A modell kiépítését nehezíti, hogy a jelenlegi falukörzetek már ma is csekély népességűek /átlagosan alig 2000 lakosuk/. A további népességcsökkenés esetén a centrumfalvak kiépítése is illuzórikussá válik az el-
látandó csekély népesség miatt. A tervek további összevonásokkal számolnak, s nagyobb távlatban mindössze Novajidrány, Szalaszend, Baktakék, Homrogd, Krasznokvajda, Rakaca, Bódvaszilas, Szalonna és Szendrő alsófoku központok látnák el a Cserehátat. Így egy-némelyik alsófoku körzet 12-13 jelenlegi falu területét egyesítené /ahol távlatban csak 4-5 település maradna fenn/.

Végül ugyancsak komoly probléma, hogy az elérendő állapot több évtizedes fejlesztés után valósulna meg, ám a területen élők életkörülményeinek javítása nem húzódhat el ennyi ideig.

Meg kell indítani a centrumközségekbe költözés folyamatát azok között, akik az aprófalvakból el kívánnak költözni, de a falukörzetben találnak munkalehetőséget. A helybenmaradók életkörülményeit speciális ellátási-szervezési keretek között kell biztosítani. Nagyobb távlatban elképzelhető, hogy a gazdasági-társadalmi élet és a lakosság súlypontja a Cserehátat övező folyóvölgyekbe húzódik /Hernád-, Bódvavölgy/, s a Cserehát területén mindenekelőtt a nagyüzemek majorjai s "készenléti lakótelepei" lesznek.

2. A Hernádvölgy

A Hernádvölgy Szikszótól az országhatárig terjedő szakasza mindenekelőtt potenciális adottságai következtében különül el a Csereháttól és a Zempléni hegységtől. A 10-15-20 km széles övezet néhány községében az élet-körülmények elérik a közepes szintet /Gönc, Hidasnémeti, Forró, Ináncs, Encs stb./, azonban a Hernádvölgy egésze ma még nem tudja a megye elmaradott zónáját megszakítani. Ehhez hozzájárul a járási szinten mért társadalmi-gazdasági színvonal igen alacsony volta, a városi központ hiánya, az igen alacsony iparosodottsági szint.

Potenciális adottságai közül első sorban forgalmi feltartását kell emlitenünk. Településhálózata is több fejlesztési lehetőséggel rendelkezik, mint a szomszédos hegy- ill. dombvidékeké; a folyó völgybe huzódtak a kis helyi központok /Gönc, Encs, Szikszó, kissé távolabb Abaujszántó/, viszonylag nagy a népesebb - 1-3 ezer lakosu - települések száma, amelyek a lokális szerepkörű ellátás bázisai lehetnek /Movájdrány, Szalaszend, Gönc, Halmaj stb./. Encstől délre a napi ingázás lehetősége is fennáll, s a nem mezőgazdasági munkahelyek száma is említést érdemel /Encs, Hidasnémeti, Szikszó/. A mezőgazdaság színvonala is átlagos, néhol meg is haladja a megyei szintet.

Megítélésünk szerint a Hernádvölgy kulcsfontosságú szerepet kaphat a megye kedvezőtlen helyzetű területeinek fejlesztése során, annak ellenére, hogy már ma is megközelíti az átlagos társadalmi-gazdasági színvonalat.

A Hernádvölgy helyzete ugyanis a Zempléni hegység és a Cserehát fejlődésére is kihat. A Hernádvölgyben a leg-hatékonyabbak a beruházások, sok vonatkozásban csak itt lehetséges fejlesztés /városi funkciók, iparosítás/, s s sokrétű kooperáció alakítható ki a mögöttes terület-tel. A kooperáció "hagyományos" formái mellett /ingázás, a városi funkciók vonzása stb./ speciális kapcsolatok is kiépíthetők a Hernádvölgy és a környezetük iözütt /pl. az eltérő jellegü területen gazdálkodó termelőszövetke-zetek közötti együttműködés, a lakosság tömörülése a folyóvölgyben stb./.

A Hernádvölgy területfejlesztése során elsőrendü fela-dat a városi központ kiépítése. Feltűnő, hogy a hajdan forgalmas Hernádvölgy jelentékenyebb központot nem fej-lesztett ki; ebben a Sajó-Bódva-Hernádvölgy forgalmá-nak Miskolc felé irányulása, Miskolc és az I. Világhá-boruig Kassa versenye játszott elsősorban szerepet. Nagyobb várost az 1920-50 közötti megyei önállóság sem teremtetett. Ma kétségtelenül Encs a Hernádvölgy legked-vezőbb helyzetü központja. Városi multja jelentéktelen; a két világháboru között központi fekvése révén vált járási székhellyé, ám ehhez egyéb központi szerepkör szinte napjainkig sem társult. Máig váratott magára az ipari fejlesztés is; Encs jelenleg is alig 3000 lakosu település; a járási székhely szintü városok funkcióit csak részben látja el; néhány ujonnan épült középüle-tét nem számítva, alig különbözk a Hernádvölgy népesebb falvaitól. Vonzáskörzete csak közigazgatási téren ter-jed ki járása egészére; az egészségügyi, oktatási, kis-kereskedelmi szerepkör területén osztoznia kell a völgy

régi kis piacközpontjainak - Abaujszántó, Gönc, Szikszó - vonzásával. Encset a településhálózat-fejlesztés során középfoku központtá, a mai járás területével hozzávetőleg megegyező középfoku körzet centrumává kívánják fejleszteni. E terv megvalósítása esetén kétségtelenül kedvező hatást gyakorolhat Encs a csereháti területekre. Azonban egyrészt a terv viszonylagos lassu megvalósulása - a középfoku központ szerepkörének kialakítása az ezredfordulóra várható -, s a Hernádvölgy saját problémáinak megoldása azt eredményezheti, hogy Encs a Cserehát városi szolgáltatásokkal való ellátásában szerepet vállalhat, de társadalmi-gazdasági gondjainak megoldásában nem. Mire a leendő város energiái annyira felhalmozódnak, hogy kisugárzásuk számottevően befolyásolná a Cserehát helyzetét, ott már a gazdasági-társadalmi struktúra oly mértékben megváltozik, hogy új irányt Encs hatása sem eredményezhet.

Biztató viszont, hogy az intenzív iparfejlesztés időszakában is támogatják Encsen az ipartelepítést; a község egyike az V. ötéves terv 12, új ipar telepítésére kijelölt településének.

3. Zempléni hegység, Hegyköz

A Sárospatak-Tolcsva-Erdőbénye- Abaujszántó vonaltól északra a középhegységi táj mintegy 50 településének 30 000 lakója él kedvezőtlen körülmények között. A terület - elsősorban forgalmi orientációját tekintve - nem egységes; a dombvidéki, medence-jellegű Hegyköz forgalmi tölcserének kijáratát Sátoraljaujhely uralja; a vízválasztótól nyugatra lévő községek a Hernádvölgy települései felé vonzódnak: a hegység belsejének kis községei - Regéc, Mogyoróska, Baskó, Sima, Háromhuta - meglehetősen elszigeteltek. Noha a mezőgazdaság természeti feltételei rosszabbak, mint pl. a Bodroghözben s a csekély mérvű iparosodás - Hollóháza és Pálháza mintegy 800 ipari keresőjét leszámítva - is a peremekre szorult, a Zempléni hegység lakóinak helyzete már most kedvezőbb, mint a Csereháton vagy a Bodroghözben. Ennek oka részben az, hogy a terület eltartóképesége s népessége közti egyensúly kialakulásának folyamata hosszabb múltra tekint vissza. E "kedvező" jelenség természetesen azt jelentette, hogy az elvándorlás már évtizedek óta nagymérvű; a hegység legtöbb községének a lakossága száz év óta csökken vagy stagnál. A népsűrűség alacsony, 35-40 fő/km² /a hegység belsejében még alacsonyabb: Regéc 11,2, Mogyoróska 15,1, Kisbózsza 13,1, Háromhuta 14,0, Fony 19,2, Baskó 18, 2 fő/km²/. A mezőgazdaság igen szűkös lehetőségeit mindig is kiegészítette, jelentős bevételi forrást jelentett az erdő, a háziipar, a Hegyalja fejlettebb területével való kooperáció /egyes községek, mint pl. Makkoshotyka lakói az egész Hegyalján ismert "kapások" voltak/. A társadalmi viszonyok is kedvezőbben alakultak,

mint a Bodroghözben; a nagybirtok jobbára az erdőkre terjedt, s a környező falvak lakói bér munkában, s nem mezőgazdasági cselédként dolgoztak a nagybirtokon. Ezért az életkörülmények egyes elemei, jelzőszámai a terület egészén, de mindenekelőtt a Hegyközben megközelítik a megyei átlagokat /az általános iskolát elvégzettek aránya, az 1945 után épült lakások részesedése stb./. Viszont egyértelműen jelentkeztek az aprófalvas településszerkezet következményei /a települések átlagos lélekszáma 592 fő, de Kisbózsván csak 97-en, Simán 78-an, Filkeházán 144-en, Felsőregmecen 256-an éltek 1970-ben/; az intézményhálózat hiányos, kiépítése - legalább is települési szinten - nem is várható. A települések lakosság száma, közlekedési helyzete, infrastrukturális ellátottsága a vándormozgalmat is befolyásolják.

A kisebb községekben 10 év alatt felével, harmadával csökkent a lakosság; a demográfiai "erózió" egyéb jelei is mutatkoznak: a községek egy részében természetes fogyás tapasztalható /Hejce, Korlát, Felsőregmec, Vilyvitány, Baskó/ vagy pedig stagnálás mutatkozik /Kisbózsva, Nagybózsva, Rudabányácska stb./. Az előregedés előrehaladt. A 60 éven felüliek aránya a megyei átlagban 14,5 %; viszont Hejcen 29,0, Kisbózsván 27,0, Simán 25,0, Pusztafalun 24,9 %. Különösen a 15-39 évesek rovására tolódik el a korstruktúra: a megyei átlagot képviselő 37,0 %-kal szemben Simán csak 20,7, Hejcen 28,2, Zsujtán 23,8, Pusztafaluban 29,9 %.

	Lakónépesség		Tényle- ges szá- porodás ill. fo- gyás	A vál- tozás %-ban	Állandó és ideiglenes vándorlási különbség
	1960	1970	1960-69		1960-69
Pálháza	817	764	- 53	- 6,4	- 65
Hollóháza	817	966	149	18,2	31
Boldogkő- váralja	1449	1222	-227	- 8,4	-331
Pányok	471	291	-180	-38,2	-186
Vilyvitány	815	557	-258	-31,6	-232
Sima	150	78	- 72	-48,0	- 64
Kéked	669	439	-230	-34,4	-245

Mindez, s az ingázás következtében a mező- és erdőgazdálkodás munkaerő-helyzete problematikusává vált /különösen a rendelkezésre álló munkaerő struktúrája kedvezőtlen/, úgyhogy ma már a munkaerőhelyzet a fejlesztés akadálya.

Mindezek ellenére a Zempléni hegység oly adottságokkal rendelkezik, melyek kihasználásával a terület elmaradottsága viszonylag gyorsan és elviselhető beruházásokkal felszámolható.

Ezen adottságok közül elsőrenden az idegenforgalom lehetőségeit, a terület nyújtotta rekreációs adottságokat kell emlitenünk. A hagyományos idegenforgalom adottságai - klimatikus adottságok, tájképi szépségek, vadászati lehetőségek, kooperáció a peremvidék idegenforgalmi objektumaival stb. - sincsenek kihasználva, még kevésbé a festői környezetű falvak üdülőfalvakká, "második otthonná" való átalakítása. Pedig az elnéptelenedő falvak többsége viszonylag kis költséggel alkalmassá tehető e szerepkörre.

A helyben maradó lakosság életszínvonalának emelése a mezőgazdaság fejlesztését, átalakítását /!/ is igényli /a termelési szerkezet megváltoztatása; a mezőgazdaság kooperálása az intenzívebb termelést folytató peremekkel és az erdőgazdálkodással, a melléküzemági tevékenység lehetőségeinek kihasználása stb./. Az ipartelepítésnek a hegység belsejében is vannak korlátozott lehetőségei /fafeldolgozás, kerámia-ipar, a peremterületeken kitermelő-ipar/.

Az idegenforgalom s a lakosság igényei megkövetelik az életkörülmények javítását, mindenekelőtt az aprófalvas településszerkezet hátrányos következményeinek felszámolását. Ennek módja mindenekelőtt a faluközpontok intézményhálózatának kiépítése, s közlekedési lehetőségek biztosítása. A Hegyközben, a hegység peremén ennek lehetőségei adóttak, néhány település - jelenlegi fejlettsége, lakosság száma, közlekedési helyzete folytán - alkalmassá tehető az alsófoku központ szerepkörére /Pálháza, Gönc, Boldogkőváralja/. A megyei tervezés - legalább is a hetvenes évek elején - számolt a községek jelentékeny hányadának megszűntével /Füzekajata, Vilyvitány, Felsőregmec, Vágáshuta, Filkeháza, Sima, Baskó, Regéc, Mogyoróska, Pányok, Zsúta stb./. Ennek "elősegítése" érdekében e községekben nem javasolnak kommunális beruházásokat. Véleményünk szerint a Zempléni hegységben - az említett idegenforgalmi-rekreációs adottságok lehető teljes kihasználása érdekében - nagyobb számú falu felszámolása, ill. elnéptelenedésük "szentesítése" nem indokolt, még a centrumtelepülésektől távolabb fekvő, komoly ellátási-szervezeti problémát jelentő községek esetében sem /Regéc, Mogyoróska/. A hegység társadalmi-gazdasági problémáinak megoldása megköveteli az előtérben fekvő centrumok erőteljesebb fejlesztését is /Sátoraljaujhely és Sárospatak mellett Encs/.

4. Bodrogköz

Az 560 km² kiterjedésű, 34 ezer lakosu terület - ideszámítva Sárzadsányt és Bodrogolaszit is - 24 községe, Ricsét kivéve kedvezőtlen életkörülményeket nyújt lakóinak. A Bodrogköz egésze a megye kedvezőtlen adottságú területei közé számít, annak ellenére, hogy a mezőgazdaság adottságai és színvonala átlagos, településszerkezete is /az átlagos településnagyság 1420 fő/ kedvezőbbnek tűnik, mint a Csereháté vagy a Zempléni hegységé.

A környezetétől elszigetelt alföldi jellegű agrártájon a termőföld nagyobb hányadán nagybirtokok gazdálkodtak a felszabadulás előtt. Iparosítás sem a Bodrogközben, sem a Bodrogköz kapujában, Sárospatakon nem történt. Nagyarányú agrártulnépesedés, igen rossz munkafeltételek, alacsony bérek, nyomasztó társadalmi viszonyok közt vergődött a Bodrogköz a felszabadulásig, s e helyzet minden következménye tapasztalható volt /alacsony iskolázottsági színvonal, analfabétizmus, a falusi infrastruktúra alacsony szintje stb./, s részben tapasztalható ma is.

A táj helyzete a felszabadulás után sem változott meg alapvetően; ipartelepítés sem folyt /a szocialista ipar telephelyein dolgozók száma nem éri el a félezeret/, ennek feltételei, eltekintve a még ma is fellelhető "szabad" munkaerőtől, nem is adóttak. Közlekedési helyzete még romlott is - megszakadt az összeköttetés Szabolcs megyével -, a megyeszékhely időtávolsága 3-4 óra, s a Bodrogköz keleti harmadából a helyi központok,

Sátoraljaujhely, Sárospatak felkeresése is egy-másfél órát vesz igénybe. A forgalmi feltáratlanság a szerényebb méretű ipartelepítést is riasztja, s a piachelyek távolsága a mezőgazdasági termelést szintén kedvezőtlenül érinti. Mindezek következtében a Bodroghöz megmaradt agrártájnak; keresőinek 56 %-a mezőgazdasági foglalkozásu, s a keresőknek csupán egynolcada ipari foglalkozásu, zömük, mintegy 1700 fő, a tájegység határain túl talál csak munkaalkalmat. Kedvezőtlenül befolyásolja a Bodroghöz helyzetét, hogy városi centrumainak - Sátoraljaujhely és Sárospatak - városfejlődése vontatott. E lassan iparosodó, periférikus helyzetű kisvárosok nem lehettek az urbanizáció "kisugárzó központjai".

Mindezek következtében az elvándorlás nagymérvű; 1960 és 1970 között 12 ezren hagyták el a Bodroghozt, - az 1960-as népesség 28,4 %-a elvándorolt! - s ezt a természetes szaporodás nem ellensúlyozhatta; a körzet lakossága 9 és félezer fővel csökkent. A két népszámlálás közötti dekádban csupán Felsőberecki lakossága növekedett, a többi 23 községé csökkent, még a nagynépességű községeké is.

Község	Lakó népesség		Tényleges szaporodás ill. fogyás 1960-69	A változás %-ban	Állandó és ideiglenes vándorlási különbözet
	1960	1970			
Cigánd	5433	4246	-1187	-21,8	-1714
Kisrosvág	610	370	- 240	-39,3	- 249
Pácin	2525	1837	- 688	-27,2	- 792
Lácacséke	1316	915	- 401	-30,5	- 410
Györgytarló	1515	1051	- 464	-30,7	- 590

Az elvándorlás mértéke és szelektív jellege a Bodroghözben is kedvezőtlenül befolyásolta a helybenmaradók demográfiai strukturáját, de oly mérvű torzulások, mint pl. a Csereháton tapasztalhatók, a Bodroghözben nem alakultak ki; a hatvan éven felüliek aránya hasonló a megyei átlaghoz, a 15-39 éveseké viszont annál alacsonyabb. Az iskolázottsági szint alacsony.

A közepes nagyságu falvak lokális funkciókkal való ellátottsága /bolthálózat, 1 főre jutó kiskereskedelmi forgalom, általános iskolai oktatás stb./ helyenként az átlagot közelíti, noha színvonaluk többnyire alacsony; szakemberhiány. A lakosság szűkebb értelemben vett életszínvonala s "művi környezete" viszont nem éri el a megye kedvezőtlen helyzetű területeinek szintjét.

A fejlesztés lehetőségei jobbak, mint a Csereháton és a Karszton, de beruházás-igényesebbek, mint pl. a Zempléni hegység esetében. Miután a terület a jövőben is agrárjellegű marad - a Sárospatak és Ujhely által kiváltott foglalkozási átrétegződés csupán néhány községben érheti el a "lakófaluvá" válás küszöbét - helyzetét alapvetően a mezőgazdaság színvonalának alakulása szabja meg, mely közepes szintre emelhető.

A mezőgazdaság színvonalának emelése esetén is várható az agrárnépsűrűség további csökkenése, a lanyhuló ütemű elvándorlás.

A mezőgazdasági fejlesztés mellett - ill. annak színvonal-emelése érdekében - jelentkező legfontosabb feladatok:

- A forgalmi helyzet számottevő javítása, a Bodroghöz elzártságának feloldása. A "kisvasutak" megszüntetése az uthálózat rekonstrukcióját megköveteli. Ehhez kapcsolódva meg kell nyitni Szabolcs megye felé is a Bodroghoz. Ezzel a Záhony-Kisvárdá között kialakuló átrakóforgalmi-ipari körzet kedvező hatása is érvényre juthat.
 - A lokáli funkcióju ellátó központok kiépítése /ennek lehetőségei a nagyobb lélekszámu települések jelenléte következtében adottak/; Ricse /az alsófoku központ funkcióin túllépő/ fejlesztése indokolt.
 - Mivel a terület "öneltartó", aktiv" körzetté fejleszthető, indokolt a fejlődést elősegítő "járulékos beruházások" szorgalmazása /közlekedés és hírközlés fejlesztése, közműfejlesztés, oktatási és művelődési intézmények fejlesztése stb./.
5. Végül szólnunk kell a stagnáló vagy depressziós területek problémáiról is. Itt a termelésnek, a lakosság életkörülményeinek színvonala átlagos vagy akár annál kedvezőbb, színvonaluk azonban relative - a többi területhez képest - vagy bizonyos ágazatokban akár ténylegesen is csökken. Hasonló helyzetűek a természeti-történeti-társadalmi potenciáljaikat ki nem használó területek is. A megyében mindenekelőtt a Hegyalja, a Sárospataktól Abaujszántóig, /valamikor Göncig/ húzódó terület sorolható e típusba. A Hegyalja évszázadokon át az ország egyik legpallérozottabb, leggazdagabb kulturtája volt. Nem egyetlen városi központra koncentrálódott e fejlődés, mint a Dunántul

egyes részein, hanem 90-100 km hosszan húzódó övezet kis mezővároskáiba. Gazdasági ereje akkora volt, hogy egy-egy szabadságharc, hadjárat léte, sikere a Hegyaljától függött. Kulturtörténeti értékei közismertek, A táj hanyatlása mintegy száz év óta egyre szembetűnőbb; okai között megtaláljuk a szőlőtermelés válságait s a szőlőtermeléshez kötődő "funkciók" - borfelvásárlás, készletezés; forgalmazás, a bortermeléshez kapcsolódó kisipar stb. - szükségszerű koncentrációját, s különösen az utóbbi évtizedekben a területtel szemben fokozottan érvényesülő jövedelemelvonást. Noha a termelés színvonala, a lakosság életkörülményei ma is eléri, helyel-közzel meghaladják az átlagos színvonalat, e kivételes adottságokkal rendelkező tájegységünk messze áll azon színvonaltól, amelyen lehetne. Mellőzve most a bortermelésben rejlő lehetőségeket csak ötletszerűen említjük a jó közlekedési feltartást, a településhálózat kedvező vonásait /közepes vagy nagyfalvak, több központ jelenléte - Sátoraljaujhely, Sárospatak, Tokaj, Szerencs, Abaujszántó -/, az örökölt infrastruktúrát, az idegenforgalom számtalan lehetőségét /kooperálva hazánk egyik legszebb hegyvidéki tájával, a Zemplénnel/, s a korántsem lebecsülendő tradíciókat. Ezen adottságok ellenére oly tendenciák jelentkeznek - többnyire rejtetten -, amelyek a terület problémáira kell, hogy figyelmeztessenek. /Például a "rejtett" elvándorlás: a hegyaljai népesség tekintélyes hányada vándorol el, többnyire épp a "dinamikus" elemek, s helyüket a Zempléni hegységből vagy a Bodrogból származó bevándorlók

foglalják el. Így természetesen "statisztikailag" az elvándorlás kevésbé feltűnő. /A Hegyalja - s a hasonló adottságu területek - potenciáljainak kihasználatlansága az elmaradott területek helyzetét is közvetlenül s károsan befolyásolja, hisz a terület "kisugárzása" javíthatná a Bodroghöz, a Hegyköz helyzetét. Remélhetően a Hegyalját társadalmunk előbb-utóbb felfedezi. Kérdéses viszont, hogy a jelenleg "elvont" s "elspórolt" eszközök nem épp a Hegyalján kamatoznának-e a legjobban.

VI. Vizsgálataink néhány eredménye; az elmaradott területek fejlesztésének általános szempontjai

1. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében folytatott vizsgálataink, személyes tapasztalataink nyilvánvalóvá tették, hogy a kedvezőtlen helyzetű területek problémáinak vizsgálata, a területfejlesztés központi kérdései közé való sorolása feltétlenül indokolt, időszerű.

Ugyanis:

- az elmaradott területek problémája valós; a megye lakossága jelentékeny részének közérzetét befolyásolja, kihat a területek termelésére, gazdasági fejlődésére is. Az elmaradott területek lakosságában tudatosodott helyzetük, életkörülményeik kedvezőtlen volta, s várják a központi intézkedéseket, támogatást körülményeik javításához. Ennek elmaradása vagy késése a közhangulatot befolyásoló tényező.
- A kedvezőtlen helyzetű területeken fellépő problémák megoldási formáiban, lehetőségeinek megítélésében mind a mai napig meglehetősen nagy bizonytalanság tapasztalható.

Noha a megye a probléma-felvetésben, a megoldások keresésében kezdeményező szerepet játszott, egységes elképzelések máig sem kristályosodtak ki. Különösen tanácstalanul állnak a naponta felmerülő "területfejlesztési" kérdések előtt a helyi szervek /tanácsok,

pártbizottságok, népfront helyi bizottságai stb./.

Mégha a napi feladatok szorításából ki is tudnának szabadulni, világos "területfejlesztési" célkitűzés hiányában csak ad hoc intézkedéseket tehetnek, melyek sok esetben nem a kívánatos állapot kialakulását segítik elő, alapozzák meg. Így a rendelkezésükre álló - többnyire amugy is szerény - anyagi eszközök egy része is felesleges, vagy kevésbé hatékony beruházásokra, tüneti kezelésre jut. De igen kétes értékű segítséget ad a helyi - vagy akár a járási, megyei - "területfejlesztési" döntéseket hozó szervezetnek az elérni kívánt, vagy kijelölt cél deklarativ kitűzése is, ha a célhoz vezető utak megkereséséhez nem kapnak kellő támogatást /nem beszélve most az anyagi eszközökről/. Nem jelentenek kellő támogatást a közös tanácsu községek tanácsai számára "terület/település/fejlesztési stratégiájuknak" kidolgozásához azon "tervek", melyek megelégszenek azzal, hogy pl. kijelölik a községeik közül a "visszafejlesztendő településeket" és a "fejlesztendőket". Azon kívül, hogy a tanácsai fejlesztési alapot e kategóriákat figyelembevételre osztják el, továbbra is kérdés lehet: hogyan javítsák az életkörülményeket a "fejlesztendő" falvaikban, hogyan csökkentsék ezekből a népesség elvándorlását, s a "visszafejlesztendő településekben" ideig-óráig maradandók ellátását miként szervezzék meg. S valószínűleg csak átmeneti "megkönnyebbülést" eredményez annak deklarálása is, hogy "visszafejlesztendő települések pedig nincsenek". Mit tegyenek azon területek vezetői, tervezői, irányítói, ahol a falvak a fenti kinyilatkozás ellenére rohamosan elnéptelenednek, sorvadnak.

Tehát a település- és területfejlesztési célkitűzések megfogalmazása, az elérendő állapot rögzítése mellett igen részletesen ki kell dolgozni a település- és területfejlesztési stratégiákat és taktikákat, a félme-rülő és elképzelhető variánsokat. Ezek felvázolása viszont mélyreható, részletes s igen kis területegy-ségekig /falvak, falukörzetek/ beható vizsgálatokat igényel,

- annál is inkább, mert - mint az előzőekben láttuk - az "elmaradottság" rendkívül összetett, bonyolultan egymásraható tényezők, okok, jelenségek eredménye, s így a megoldásnak a mikéntje is igen különböző, te-rületről-területre, faluról-falura változhat. Az ál-talános irányelvek - legyenek azok bármennyire is át-gondoltak és célravezetőek is - adaptálására tehát minden mikrotér esetében szükség van, s az adaptáció-hoz a mikroterek alapos, a helyi tapasztalatokat fi-gyelembevevő ismerete szükséges.

Véleményünk szerint az "elmaradott" területekre fordítandó "beruházások" közül elsőbbséget - időbeni elsőbbséget! - épp a területfejlesztést megelőző helyzetfel-táró kutatásoknak kell biztosítani. Oly "beruházás" ez, mely bőségesen megtérül. Lehet, hogy feleslegesen tűnik százezreket, vagy esetleg néhány milliót fordítani e vizsgálatokra, de ez az összeg messze elmarad attól, amit pl. a kellően nem aktivizálható népesség évente nem termel - nem termelhet! - meg kellő munkaalkalom híján, vagy attól az értéktől, ami oly parlagföldeken lenne megtermelhető, melyek művelésben tartása indokolt, de nincs, aki e földeket megművelje. Milyen értéket kép-viselnek az elhagyott lakóépületek, iskolák? Az esetleg "feleslegesen" épült, kihasználatlanul álló intézmények? Az "elmaradt területeken" termelődő "munkaerő" átlagosnál

alacsonyabb színvonalra mekkora pénzben kifejezhető kért okoz népgazdaságunknak? S a pénzben ki nem fejezhető hátrányok milyen szerteágazóan jelentkeznek s válnak pénzben is kifejezhető tényezőkké? Ha a kutatások csak néhány százalékkal csökkentik az utkeresés s a cél megvalósításának költségeit, már gazdaságosak lennének.

2. A területi elemzések nyilvánvalóvá tették, hogy az elmaradottság okai, megnyilvánulási formái, következményei igen különbözőek, területről-területre más-más kombinációt alkotnak. Nyilvánvaló, hogy e területek helyzetének javítására általánosan alkalmazható módszerek nincsenek, legfeljebb alapelvek. Számos terület- és településfejlesztési törekvésünk bukott meg azon, hogy generális, sablonos megoldásokat akartunk keresztülvinni az egész országban.

/Intő például kell, hogy szolgáljon számunkra az elmúlt 3 évtized "tanyapolitikája". Azon naiv hiedelemből kiindulva, hogy a tanya nem más, mint egy ház valahol messze a határban, s mint ilyen, ugyanaz Kecskemét környékén, mint a Nagykunságban vagy Szarvas határában, azonos "tanyapolitika" Prokusztesz-ágyába kényszerítettük volna tanyás településeinket. Nem sikerült, ma már kezdjük belátni. De 3 évtizeden át - a kétségtelen sikerek és eredmények mellett! - mérhetetlen károkat is okozott ez a kaptafa./ Az elmaradott területek fejlesztése esetén el kell kerülnünk ezt a kelepécét. Türelmes munkával kell keresni a megoldási lehetőségeket, amelyek igen változatosak, s egy-egy terület esetében is többnyire "komplex gyógymódot" kell előírni. Ismét hangsúlyoznunk kell a kellő helyismeretet. Meglepő, hogy pl. a tradíciónak, gazdaságtörténeti motívumoknak - melyek olykor esetlegesek, s mégoly részletes "adatbázis" sem tár fel - mennyire meghatározó szerepük van ma is. A falvak agrártársadalmának felszabadulás előtti rétegződése olykor alapvetően eltérő fejlődést eredményez napjainkban is, egyébként azonos helyzetű falvak esetében.

3. Fenn vázoltuk, hogy az "elmaradottsághoz" vezető s az azt jelentő ok-oksági komplexum - egyszerűsítve - három szférára, az oksági, a megnyilvánulási- és a következmény-szférára tagolható. A kedvezőtlen területek fejlesztése során alapvető szemponttá kell tenni, hogy a fejlesztés célkitűzése az oksági szféra kedvező megváltoztatása kell, hogy legyen. Ez a "szféra" az elmaradottság legsebezhetőbb pontja; az oksági szféra kedvező megváltoztatása tehet egy területet alkalmassá az önfejlődésre; az e szférában történő változásoknak lehet "multiplikátor" hatásuk. A kedvezőtlen helyzetű területekkel foglalkozó tanulmányok, elképzelések jórésze abba a tévedésbe esik, hogy a legszembevetőbb "szférára" az elmaradottság megnyilvánulási szférájára kívánja a fejlesztéseket koncentrálni. Ha valamely ágazat "normái" nem érik el az átlagosat, megállapítják, hogy az ágazat milyen mérvű fejlesztése szüntetné meg az elmaradottságot. Ha a mutatók tanúsága szerint alacsony a gázzal ellátott lakások aránya, megszületik a "tudományos koncepció": "növelni kell a gázzal ellátott lakások arányát." Vagy a közvilágítási lámpahelyek számát, az 1 főre jutó parkfelület nagyságát, netán - az előregedést ellensúlyozandó - a 0-14 évesek arányát. Ha azonban az elmaradottság alapvető okait nem változtatjuk meg, mindez - s a hasonló "fejlesztési elképzelések" - csak felületi eredményeket hozhat, tüneti kezelést jelent, nem beszélve arról, hogy a tudományos restség, a normatívák kergetése s abszolutizálása mechanikus, esetleg felesleges fejlesztésekre vezet.

Természetesen az oksági szférára hatni kívánó fejlesztés is jobbára a jelenség-szférában végrehajtott intézkedésekben nyilvánul meg. Ha az elmaradottság okai között szerepel az aprófalvas településszerkezet, akkor strukturális változásokat kell szorgalmaznunk, s ez többek közt intézményhálózat-fejlesztéssel, közműfejlesztéssel stb. jár. Azonban alapvetően különbözik - s feltevésünk szerint eredményessége is alapvetően eltérő - az okokra koncentrált komplex fejlesztés, mely az elérendő célhoz keresi az eszközöket, s az "ágazatok" izolált fejlesztését szorgalmazó elképzelés.

4. Az előzőekben az elmaradott területek fejlesztéséről beszéltünk. A "fejlesztés" azonban esetenként tervszerű visszavonulást, a terület intenzivitásának csökkenését jelenti. El kell fogadnunk a "visszafejlődés" lehetőségét, szükségességét is. Hosszu ideig uralkodott - ma is kísért - településtervezésünkben az a nézet, hogy a termelőerőket kell a népesség történelmileg kialakult területi elosztásával arányosan elosztani, legfeljebb további nivellálódás - pl. közel azonos népsűrűség az ország egész területén! - szükséges. A folyamat fordított; a termelőerők elhelyezkedése szabta meg a lakosság térbeli megoszlását /a közlekedés mindenkori technikai szintje által biztosította rugalmasság keretei között/. Értelmetlen és célszerűtlen mindenáron ragaszkodni a történelmileg kialakult népességmegoszláshoz és településrendhez, ha ennek termelési alapjai megszűnőben vannak vagy megszűntek. Amennyiben a mezőgazdaság ésszerű szerkezetváltozása egyes területeken a munkaerő zömét feleslegessé teszi, s más ágazat sem lép helyére, el

kell fogadnunk a népesség nagyarányu elvándorlását, egyes falvak elnéptelenedését, megszűnését. A fennálló településrend konzerválására irányuló görcsös erőfeszítések egy mesterségesen létrehozott állapot fenntartását eredményezhetik, olyan állapotét, mely nem belső energiából táplálkozik, állandó "dotációt" igényel s végeredményben az ország egészének fejlődését fékezi, hosszabb távon a helyben tartott lakosságra nézve is hátrányos. Ismételjük, hogy pl. az aprófalvak megszüntét nem tartjuk szükségszerűnek, a közlekedés szépének felismerése s érvényrejuttatása biztosíthatja létüket. De nem mindegy.

A tervszerű visszavonulás, egyes falvak megszünte ellen gyakran érzelmi motivumok alapján hadakoznak, szakemberek és helyi vezetők, lokálpatriótás és "közirók" egyaránt. Anélkül, hogy az érzelmi motivumokat lebecsülnénk - hisz minden más mellett még településfejlesztő szerepük is lehet -, úgy véljük, hogy olykor a "név bűvöletébe" esünk. Gyűrűfü néhány tucat lakójának exodusa országos visszhangot váltott ki, érzelmeket kavart, vitát szított. De kit rázott meg, hogy pl. Hajdudorog lakossága két népszámlálás között ezer fővel csökkent? Ki siratja meg egy ósdi józsefvárosi bérház lebontását, néhány lakóján kívül? Mert nem egy név tűnt el a térképről?

Szabó István, a kiváló történész, a középkori magyar falvak legjobb ismerője közel 20 ezer falut számlált össze a középkor végén a mai országhatárokon belül! Többségük emlékét ma már csak egy-egy oklevél vagy határ-rész őrzi.

Az elvándorlás - bizonyos mértékig természetesen! - a terület felemelkedését is eredményezheti, hisz a népesség-felesleg elvándorlása a terület eltartó képessége s lakosságszáma közti egyensúlyt eredményezheti.

A gyakorlatban természetesen a helyzetet bonyolítja, hogy az elvándorlás szinte mindig szelektív, a helybenmaradók kor-, iskolázottsági, szakmai struktúrája kedvezőtlen.

Megjegyezzük, hogy a tervszerű visszavonulás nem jelentheti a terület "sorsárahagyását", annak bizonyos "gondozása" - erdőtelepítés, -művelés, vízrendezés, vadgazdálkodás stb. - szükséges.

5. A népességelvándorlás, esetenként egyes falvak eltűnése olykor tehát szükségszerű. /Ez nem jelenti azt, hogy az elvándorlás egyes esetekben már ma is ne haladná meg a kívánatos mértéket./ Ám a helyben maradók - akiknek a jelenlétére a társadalomnak szüksége van az elmaradott területeken - életkörülményeinek javítására minden esz- közt, lehetőséget fel kell használnunk. Munkájukkal a társadalmat szolgálják, elvárhatják, hogy a társadalom igyekezzék életkörülményeiket az átlagos színvonalhoz közelíteni. /A Szovjetunió távolkeleti vagy északi körzeteiben igen jelentős területi pótlékkal ellensúlyozzák a kedvezőtlenebb életkörülményeket./ Ennek módja egyrészt a kedvezőtlen körülmények megszüntetésében, másrészt azok ellensúlyozásában van.

Minden erőfeszítés ellenére hosszú időn keresztül lényeges eltérések lesznek az ország egyes körzetei között az életkörülmények terén. Ennek ellensúlyozására meg kellene fontolni a "területi pótlékok" bevezetésének lehetőségét. Erre példa a pedagógusok ilyen jellegű dotációja /kissé mechanikus kritériumok alapján/.

De hasonló joggal igényelhetik ezt a lakosság más rétegei is.

Az életkörülmények alapvető megjavítása mellett - ill. annak érdekében - megfontolandó intézkedések lehetnének:

- a "telken belüli" infrastruktúra-fejlesztés lehetőségeinek megteremtése, ill. segítése. Kisfalvakban a közművek kiépítése nem gazdaságos, kommunális megvalósítása eseténként belátható időn belül nem várható. De a magánereből történő fejlesztésnek is akadályai vannak; pl. a házi vízvezetékek létesítését a szükséges eszközök hiánya gátolja. Ezen eszközök forgalombahozatalát, hitelakcióba való bevonását meg kell oldani.
- Az ellátás-szolgáltatás speciális formái - pl. a mozgó szolgáltatások kiépítése - javíthatják az elmargott területek lakóinak életkörülményeit. Ezek kiépítését - sok egyéb tényező mellett - eseténként gazdaságtalan voltuk gátolja. Megfontolandó, hogy működésüket központi alapról nem kellene-e támogatni, hogy az "intézményeket" fenntartó szervek anyagilag is érdekeltek legyenek a - tágran értelmezett - szolgáltatások kiépítésében. De a speciális szabályozók, normák bevezetése más területen is indokolt lehet. A kedvezőtlen helyzetű területeken működő belkereskedelmi, szolgáltató, kulturális stb. vállalatok, intézmények működési feltételeit, jövedelemelvonásukat, adóztatásukat stb. differenciálni kellene, hogy működésüket ösztönözzük.

/Önmagában talán jelentéktelen epizód, de élesen rávilágít a probléma lényegére: a krasznokvajdai körzeti orvos s "felsőbb hatóságai" között hosszú és meg-megújuló vita folyt a saját gépkocsihasználat térítése tárgyában; a tanácsot kötötték az országos "normák" előírásai, a 7 községet ellátó - melyek egyszeri végigjárása a helyenként elképesztően elhanyagolt utakon 40-42 km megtételét igényli - körzeti orvos viszont joggal sérelmezte, hogy "hivatali" utjainak jórészt saját költségeire kell megtennie. A krasznokvajdai orvosi körzet hosszú hónapok óta betöltetlen./

- A kedvezőtlen adottságu területeken működő "szervezetek" - legyenek azok szövetkezetek, vállalatok, hivatalok stb. - szervezeti-működési formáikban, felépítésükben sokkal rugalmasabbaknak kell lenniök, mint az ország más területein. Azok a szervezeti formák, amelyek gazdaságosan, kifogástalanul működnek a termelőerők és a lakosság koncentráltabb területi megoszlása esetén, kevésbé hatékonyak az elaprózott településszerkezet, vagy a szétszórt mezőgazdasági területek esetében. Ezért kell olykor a lazább szervezési formáknak helyet biztosítani, a nagyobb vállalatok, intézmények által el nem látható tevékenységek terén a helyi - tanácsi, magán - kezelésnek nagyobb lehetőségeket biztosítani, speciális szervezési formákat keresni. Néhány kísérlet történt már e téren, pl. a falvakban a szocialista iparban dolgozók magánkisiparosként való munkavállalási lehetősége, vagy a falusi bolthálózat szerepvállalása a mozgó szolgáltatások megszervezésében. E speciális szervezési formáknak további lehetőségeit kell felkutatni, s azokat aggály nélkül felkarolni. /Sokszor azzal érvelnek ugyanis, hogy ez egy már elért

"magasabb, fejlettebb szervezési forma" dezorganizálását, visszafejlesztését jelenti, s nem annak a körülményekhez való alkalmazkodását, tehát továbbfejlesztését./

E rugalmas szervezeti formák között épp úgy megfér pl. a "bizományosi rendszer" elterjesztése, mint az aprófalvas területeken a falukörzeten belüli közlekedés tanácsi kezelésbe adása. A VOLÁN-vállalatok elismerésére méltó erőfeszítéseket tesznek a falukörzetek közlekedésének megszervezésére - pl. "iskolabuszok" közlekedtetése -, de nem is várható el, hogy rugalmasan alkalmazkodjanak a változó helyi igényekhez. /A tanácsi kezelésben lévő autóbusz menetrendje kevésbé kötött s akár a "központi faluban" tartott rendezvényekhez, az esetenként fellépő igényekhez is alkalmazkodhat/. De a mezőgazdasági nagyüzemek szervezési formáit is rugalmasabbá kellene tenni a kedvezőtlen helyzetű területeken, mindenekelőtt a hegy- és dombvidéki területeken, a rossz mezőgazdasági adottságu falvakban. A termelőszövetkezetek nagyüzemi módszerekkel eredményesen nem művelhető területein pl. nagyobb szerephez lehet juttatni a háztáji gazdálkodást. A műveléság-változásra kijelölt területeken, ahol a nagyüzemi szántógazdálkodást már megszüntették, de még nem történt meg pl. az erdősítés, szintén élni lehetne ezzel a lehetőséggel /természetesen amennyiben erre igény van s kellő munkaerő áll rendelkezésre/. A nagyüzemek központjaitól távol fekvő, a központból nem művelhető, egyébként azonban megfelelő minőségű földterületek

művelésére az "anyagazdasággal" kooperáló, annak szervezeti egységébe tartozó, de a munkaszervezésben, irányításban stb. nagyfoku önállóságot élvező, esetleg "önelszámoló" csoportokat lehet létrehozni. Különösen akkor van erre lehetőség, ha e földterület egy-egy község határát képezi, tehát a műveléséhez szükséges munkaerő helyben él.

6. Az előzőekben a kedvezőtlen helyzetű területek problémáinak megoldására a "dotáció" különféle formáit javasoltuk. A kedvezőtlen adottságu területek dotációjával kapcsolatosan gyakran felmerülő probléma, a "fejlesztés" ellenérve: az elmaradt területeknek nyújtandó központi támogatás, dotáció az ország egészének fejlesztését lassító, tehát célszerűtlen, sőt káros elhatározás. A kedvezőtlen adottságu területekre fordított eszközök "hatékonysága" kisebb, mint ha ezen eszközöket az ország dinamikus körzeteiben használnánk fel. A dotáció ideig-óráig elfedi az égető problémákat, tompítja azok megjelenési formáit, tehát végső soron lassítja, elodázza a gazdaság, a településhálózat, a népesség szükségessé váló átstrukturálódását, végső soron tehát még a "kedvezőtlen helyzetű" területekre nézve is hátrányos. Megjegyzéseink ezzel kapcsolatban:

- a/ Az a tény, hogy egyes hátrányos helyzetű területek, járá-
rások, falvak különböző központi alapokból kapnak fejlesztési eszközöket, s különböző kedvezményekben részesül-
nek, nem jelent feltétlenül dotációt. S még az sem je-
lenti szükségszerűen az elmaradt területek dotálását,
ha kimutatható hogy a területen termelt érték nem éri el a ráfordítások összegét.

Ugyanis:

- A mérlegkészítéskor a kedvezőtlen helyzetű területek számos produktuma nem értékelhető, vagy nem értékelik. Mindenekelőtt a "munkaerő-termelésre" gondolunk. E körzetek általános jellemvonása, hogy hosszú idő óta nagytömegű munkaerőt bocsátanak ki. Az elmaradt területen felnőtt fiatalok - kiknek felnevelése, iskolázása, egészségügyi ellátása, esetenként szakmai képzése stb. a nevelő-területet terheli - másutt vállalnak munkát s a városokat, iparvidéket nem terheli nevelésük költsége. Nem merünk vállalkozni e költségek kiszámítására, de százezres nagyságrendű összegekről van szó. Minden elvándorló, az "elmaradott területeken" kívül munkát vállaló százezrek exportját jelenti, ám ez az összeg az elmaradott területek "termelési értékében" nem szerepel.
- Hasonló a helyzet az ingázókkal is; termelésük értéke másutt jelentkezik, ám ellátásukról részben a lakóhelyüknek kell gondoskodni; emellett munkahelyük a községfejlesztési adókat a telephely szerinti illetékes tanácsoknak fizeti, s a telephelyen járul hozzá esetenként egyéb eszközökkel a településfejlesztéshez a község-város egész lakossága által igénybevehető létesítmények fenntartására stb./. Az elmaradott területek munkaerőtermelését viszont el kell ismerni, s ezt - szükség esetén a "népességtermelő terület" dotálásával - honorálni.

- Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a mezőgazdasággal szemben - amely az elmaradt területek jellegmeghatározója - jövedelemelvonás érvényesült évtizedeken keresztül.
 - Végül a kedvezőtlen helyzetű területek a fokozódó környezet-igénybevétel idején nélkülözhetetlen "hátsó országai" a városoknak, ipari agglomerációknak /vizutánpótlás - Borsod megyében különösen jelentős szerep! -, rekreációs területek, az erdők szerepe a légszennyeződés elleni védelemben stb./. Ezen szerep pénzbeli értéke szintén nem kifejezhető.
- b/ Az általunk javasolt intézkedések - köztük a dotáció - célja nem a jelenlegi helyzet konzerválása. Mint vázoltuk, csak a területek népességeltartó-képességének megfelelő lakosság /s az ésszerűen ingáztatható munkaerő/ helybenmaradása s életkörülményeinek javítása lehet célunk. Ez a lakosság társadalmilag hasznos, nélkülözhetetlen tevékenységet folytat.
- c/ A dotáció célja - miként a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemek támogatása esetén - a kedvezőtlen helyzetű területek potenciáljának aktivizálása, ill. oly változások elérése, melyek a területeket megindíthatják a belső erőforrásokra támaszkodó fejlődés útján. Ezért hangsúlyoztuk az oksági szférára való hatás elsődlegességét.

7. A belső erőforrások feltárása, azok aktivizálása rendkívül körültekintő intézkedéseket kíván. E téren alapvető különbség áll fenn az aktív, jó adottságú körzetek s az elmaradott területek között. A mezőgazdaság terén pl. a sokirányú hasznosítást, rugalmasan alakítható vetésszerkezetet lehetővé tevő természeti adottságok, a meglévő tőkeerő, a piaci kapcsolatok többirányú volta stb. lehetővé teszi a gazdaságoknak, hogy rugalmasan változtassák termékeiket, termelési irányukat, kihasználják a gazdasági szabályozók, árviszonyok, a közgazdasági környezet pillanatnyi előnyeit. A kedvezőtlen helyzetű körzetekben a terület belső potenciálját kell érvényrejuttatni, még akkor is, ha talán pillanatnyilag - a közgazdasági "környezet" időleges hatására - nem ezen irányzat biztosítaná a leggyorsabb sikert, a befektetések leggyorsabbnak látszó megtérülését. A szűkebb "mozgási térben" ugyanis a közgazdasági feltételek bármily változása sokkal nehezebben védhető ki. Az elmaradottakra példa a krasznokvajdai termelőszövetkezet részére készült középtávú fejlesztési terv, mely megvalósítására a szövetkezet több tízmilliós állami támogatást kapott. A terv abszolutizálta a pillanatnyi közgazdasági tényezőket, árakat s ahelyett, hogy a táji adottságokhoz simuló szerkezetváltozást, vetésszerkezetet stb. javasolt volna, a pillanatnyilag ártámogatott búzatermelést szorgalmazta. Elég egyetlen árváltozás - vagy a felhasznált talajjavító anyagok, műtrágyák árváltozása -, s a nem táji adottságokat kibontó terv hatékonysága, használhatósága kérdésessé válik.

8. Az "elmaradott területeket" többnyire az egysíku vagy egyszerű gazdasági struktúra jellemzi. A megye kedvezőtlen helyzetű területeinek háromötödében a mezőgazdaság szinte kizárólagos szerepet játszik, a "kiszolgáló" népesség is a mezőgazdaságból élő lakosság ellátását végzi. Igy az ágazatok, az egyes üzemek, gazdaságok s a települések egymásrahatása sokkal közvetlenebb s erősebb, sokkal inkább nyomon követhető, mint a különböző iparágakat, nagyszámu üzemet, városi funkciókat, mezőgazdasági termelést stb. tömörítő körzetekben, városokban. Ebből következik, hogy

- a kedvezőtlen helyzetű területek fejlesztésénél sokkal inkább figyelembe lehet s kell venni e kölcsönhatásokat, mint másutt,
- s az egyes ágazatok, szervek, üzemek, gazdaságok sokkal inkább vállalhatják mások feladatait, láthatnak el közösen bizonyos funkciókat.

Az egysíku strukturával rendelkező területeken pl. egyetlen termelőszövetkezet gazdálkodásának, üzemszervezésének színvonala, mikéntje vagy változása messzemenően befolyásolja a lakosság életkörülményeit, közérzetét, vándormozgalmát, a szövetkezethez tartozó falvak egész életét. Viszont a falvak ellátottsági szintje, a lakosság struktúrája stb. messzemenően befolyásolják a mezőgazdasági termelést. Ezért a fejlesztési elképzelések realizálása attól is függ, hogy a szükséges összhangot biztosítani tudja-e. A kizárólag a mezőgazdaságnak juttatott támogatás - melyet az indokolna, hogy a mezőgazdaság lévén a vezető ágazat, színvonalemelkedése, "tovaggyűrűzik" - hatékonysága csökken, ha pl. a települések általános fejlesztése elmarad /további elvándorlás, elöregedés, a kvalifikált munkaerő letelepitésének nehézségei, a fejletlen infrastruktúra hátrányai stb./. Épp

ezért sajnálatos -de talán még korrigálható - hogy a megye három termelőszövetkezetében - Perkupa, Hangony, Krasznokvajda - végrehajtás alatt álló fejlesztési kísérlethez nem kapcsolódott egy általánosabb fejlesztési kísérlet, ami a településhálózat, a közlekedés, az infrastruktúra, az ellátás-szolgáltatás fejlesztését, speciális formáinak kialakítását tűzte volna ki célul. Felvetődik a kérdés: vajon nem lenne-e hatékonyabb e nagyarányú beruházás, ha a ráfordított összegek viszonylag kis hányadát nem közvetlenül a mezőgazdaságban használnák fel, hanem a "háttér-tényezők" fejlesztésére fordítanák?

Ugyancsak nyilvánvaló, hogy ilyen szoros kölcsönhatások esetén az együttműködésnek a "falu" és a szövetkezet, esetleg a kisebb-nagyobb ipari üzemek, erdőgazdaságok stb. között a jelenleginél szorosabbnak, többértűnek, szervezettebbnek, esetenként szervezetiileg is megoldottnak kell lennie. A "falu" és a szövetkezet, a falu társadalma s a szövetkezeti tagság között az átfedés igen nagymérvű. A termelőszövetkezetek által a "falunak" nyújtott segítség végső soron a szövetkezeti tagságot szolgálja. Az elmaradott területeken működő szövetkezeteknek, üzemeknek sokkal többértű funkciókat kell vállalnia, mint másutt. A lakosság részére végzett szolgáltatások, intézmények közös üzemeltetése a tanácsal, bizományos tevékenység, közös rendezvények stb. képezhetik az együttműködés formáit. /A kedvezőtlen helyzetű területeken oly fontos közlekedési-szállítóeszközök többnyire a szövetkezetek tulajdonában vannak. Ezek birtokában már számos tevékenység átvállalására nyílna mód./ A szövetkezetek ezen tevékenységét gátló előírások, korlátozások részleges - a kijelölt területekre vonatkozó - feloldása indokolt.

Ma még nem ritkán támad feszültség a termelőszövetkezet és a "falu" között; a szövetkezet esetenként mint utasítgató, életébe beleszólni kívánó, ugyanakkor pénzt, anyagi támogatást váró, "szegény" partnert lát a helyi tanácsi szervezetben, a tanács pedig, sokirányú elvárásoktól szorongattatva, ehhez képest szerény anyagi eszközök birtokában némi irigységgel tekint a többnyire "tehetősebb", vezetőinek jóval nagyobb jövedelmet biztosító szövetkezetre.

9. Az elmaradott területek többnyire falusi térségek. A hazai és nemzetközi tudományos irodalom s tervezési gyakorlat szinte egyöntetűen azt vallja, hogy egy-egy terület "fejlesztésének" leghatékonyabb módja ún. növekedési pólusok, dinamikus magterületek létrehozása, a fejlesztés - az ipar, a gazdaság egésze, lakosság - koncentrálása. Ezen növekedési pólusok kisugárzása hivatott a terület egészét aktivizálni, gazdasági-társadalmi színvonalát emelni. Véleményünk szerint is a nagyobb elmaradott terület egységeken /mint pl. az Észak-Tiszántul vagy Somogy megye/ csak dinamikus, önfejlődésre is képes központok kialakulása esetén lehet eredményes területfejlesztési politikát folytatni. A Borsod megyében kialakult elmaradott területek helyzetét elemezve mi magunk is úgy találtuk, hogy a "városhiány" jelentős mértékben járul hozzá az "elmaradottsághoz".

Azt jelenti-e mindez, hogy elégséges a központok - tehát többnyire az elmaradott területeken kívül fekvő városok, ipari agglomerációk - fejlesztése s ez automatikusan megoldja a kedvezőtlen helyzetű területek problémáját? Véleményünk szerint korántsem.

Ugyanis:

- Az alapfoku ellátás, a közművesítés, a műszaki infrastruktúra csak a népesség lakóhelyén oldható meg.
- A kedvezőtlen helyzetű területek országosmértvű vizsgálata során is tapasztalhattuk, hogy a központok kisugárzása nagymértékben függ a környék, a "fogadó terület" struktúrájától, gazdasági, társadalmi színvonalától.
A kisugárzás abban az irányban terjed leggyorsabban, ahol az általános színvonal már bizonyos szintet elért. Viszont a kedvezőtlen helyzetű területek gátként állnak ellen e kisugárzásoknak. Az elmaradott területeket tehát "fogadóképessé" kell tenni a városból érkező kedvező hatások számára. Ez pedig azt jelenti, hogy a városi fejlesztéssel párhuzamosan - sőt lehetőleg ezt megelőzve! -, azzal összehangolva /pl. a munkaalkalmak biztosítása terén/ szükséges a falusi térségek fejlesztése is. Ennek elmulasztása azzal a következménnyel járhat, hogy a várakozással ellentétes tendenciák jelentkeznek a növekedési pólusok közvetlen közelében; az ingázók igyekeznek beköltözni a munkahelyükre, fokozódik az elvándorlás, az ipari és egyéb munkahelyek versenye elvonja a mezőgazdaság munkaerőjét, zsúfolódási övezetek keletkeznek s ezekben az életkörülmények olykor rosszabbak, mint a "pólusoktól" távol /ezek a jelenségek tapasztalhatók a megyében is, elsősorban Ózd környékén, az Észak-borsodi Karszt déli peremén is/.

- A növekedési pólusok "kisugárzása" mindenekelőtt a foglalkoztatási gondok enyhülésében jelentkezik. A lakosság átrétegződik, foglalkozási szerkezete "urbánus-jellegű" lesz. A lakosság strukturája kevésbé romlik le. A településhálózat szerkezeti változása, az életkörülmények javulása, a települések külső képének átformálódása igen lassan követi ezt a folyamatot. "Preurbanizált" zónák alakulnak ki, melyekben esetenként más igények - városias infrastruktúra! - jelentkeznek, de ezek legalább oly gondot okoznak, mint a városoktól, ipari övezetektől távol fekvő elmaradott területek.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a pólusokból kiinduló fejlesztést nehezíti, hogy az elmaradott körzetekben, vagy azok szomszédságában lévő városok, helyi központok energiáit, fejlesztési erőforrásait részben "sajátmaguk megvalósítása" veszi igénybe, s csak azután fordíthatnak megkülönböztetett figyelmet vonzáskörzetükre /Encs, Sárospatak, Szikszó, sőt Sátoraljaujhely/.

- Végül igen fontos tényező az "időbeli ütemezés" kérdése is: az "időtényező" egyébként az elmaradott területek fejlesztésének általános problémája is. A településhálózat-fejlesztés hosszú folyamat. Ezalatt - arányos fejlesztés híján - olyan változások állhatnak elő, melyek merőben új helyzetet teremtenek. Ha a növekedési pólusokra koncentrálnuk a fejlesztést, előfordulhat, hogy a környéken olyan folyamatok zajlanak le, melyeken már a "kifejlett pólus" sem segíthet /a népesség nagyarányú csökkenése/. Ezért lehet kérdéses egyes esetekben - mindenekelőtt a

Csereháton, az Aggteleki Karszt egyes mikrokörzeteiben - az alsófoku központok s a falukörzetek kiépítése; mire kiépül a központ már az intézmények üzemeltetéséhez szükséges minimális lakosság sem marad a területen.

10. A városi-ipari térségek fejlesztésével párhuzamosan folytatott falusi fejlesztés szükségessé teszi a nagyberuházások mellett a "kis lépések" taktikájának alkalmazását is. Kétségtelen, hogy a kedvezőtlen helyzetű országrészek, megyék, vagy akár kisebb körzetek problémáit melléküzemágakkal, mészégetéssel, "bedolgozással" aligha lehet megoldani. Az is tény viszont, hogy egy-egy kisfalu, vagy falukörzet helyzetét néhány tucat munkaerőt foglalkoztató kisüzem, melléküzem is befolyásolja, vagy befolyásolja egyetlen új autóbusz-járatpár, a körzeti orvosi állás betöltése stb. is. Az elmaradt területeken minden kis lépésre is szükség van.

Külön kell szólnunk a szakemberekre fordítandó "beruházásokról". Általános jelenség, hogy a legkisebb falvak funkcionálisan elszegényednek; megszűnt a helyi tanács, sokhelyütt az iskola, a tsz-központ, de még a plébánia vagy a parókia is. A szakemberek, az értelmiségiek száma megfogyatkozott, s ha "státusszal" rendelkeznek is, azok betöltése nem kis feladat s a jelentkezők, az ottmaradni hajlandók nem minden esetben jelentenek megnyugtató megoldást. De még a rátermett s tettekre kész szakemberek, vezetők, értelmiségiek lehetőségeit, energiáit is többnyire a napi feladatok kötik le /épp azért, mert a betöltetlen állások feladatait is el kell látniuk/.

Pedig a leghatékonyabb beruházások egyike a szakemberek letelepítése, azon lehetőség megteremtése, hogy a maguk területén a napi feladatokon túl foglalkozhassanak terület- és településpolitikai feladatokkal, lakóhelyük helyzetével, s dolgozhassanak annak javításáért.

11. Kilépve az autarchikus gazdálkodás szűk kereteiből, évszázadokon keresztül meglehetősen szoros gazdasági-társadalmi szálak kötötték össze az eltérő gazdasági jellegű tájakat; a munkamegosztás és kooperáció igen különböző formái alakultak ki /kezdve a faluhatárok oly kialakításától, mely egy-egy falunak egyidejűleg helyet biztosított az eltérő jellegű tájakon, az időszakos munkaerővándorlásig/. Így a kedvezőtlen helyzetű területek lakossága is bekapcsolódhatott a közeli "jó adottságú" területek életébe, ezzel tágitva szűkös lehetőségeit. E kapcsolatok lazultak, illetve a kapcsolatok gyűjtőpontjai a távoli nagyvárosokba tevődtek, a specializáció során egyes körzetek távolabbi vidékekkel lépnek kapcsolatra. E meglazult kapcsolatok bizonyos fajtái ujjaéleszthetők lennének, illetve új kapcsolatfajták teremthetők meg. Elsősorban az eltérő termőhelyi adottságokkal rendelkező mezőgazdasági nagyüzemek között építhető ki - szervezetileg is szabályozott - szorosabb kooperáció.

I R O D A L O M J E G Y Z É K

ABONYI Gy.-né - MÓRICZ F.

Az infrastruktúra területi vizsgálata.
= Területi Statisztika. 25. 1975.

BAKOS L. - MOLNÁR L.

Hajdu-Bihar megye gyengén fejlett területeinek helyzete.
= Területi Statisztika. 22. 1972.

BARABÁS M.

A társadalmi-gazdasági fejlődés területi jelenségei az 1945-1970 közötti időszakban.
= Területi Statisztika. 20. 1970.

BARTA B.

Társadalmi szolgáltatások Magyarországon, különös tekintettel a megyék helyzetére.
= Területi Statisztika. 23. 1973.

BARTA Gy.

Az infrastrukturális ellátottság területi különbségei.
= Földrajzi Értesítő. 21. 1972.

BARTA I.

A területfejlesztés kulcskérdései Borsodban.
= Borsodi Szemle. 15. 1971.

BARTA I.

A termelőerők területi fejlődése és hatása a terület társadalmi-gazdasági fejlődésére.
= Területi Statisztika. 25. 1975.

BARTKE I.

Az ország különböző területeinek iparfejlettségi szintje.
= OT Tervgazdasági Int. /Soksz./ 1967.

BARTKE I.

Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon. Bp. 1971. Akadémiai Kiadó, 183 p.

BARTKE I.

Az ipar területi fejlesztésének feladatai a gazdaságfejlesztés intenzív szakaszában.
= Területi Statisztika. 24. 1974.

BARTKE I.

A területfejlesztési politika fő céljai és a területfejlesztés tervezésének rendszere Magyarországon.
= Területi Statisztika. 25. 1975.

BARTKE I. - KULCSÁR V.

Az ország különböző területeinek gazdasági fejlettségi szintjei.
= OT Tervgazdasági Int.
Közleményei. Bp. 1968. 6. sz.

BARTKE I. - BORA Gy. -
ILLÉS I.

Az ipartelepítés hosszú távú területi modellje.
= Területi Statisztika.
23. 1973.

BELUSZKY P.

A településosztályozás néhány elvi-módszertani szempontja. /Adalékok Magyarország településhálózati térképének magyarázójához/.
= Földrajzi Értesítő.
22. 1973.

BELUSZKY P. - BERÉNYI I.

Beszámoló "Az elmaradt területek kutatása és fejlesztési problémái" c. témában végzett munkáról.
= Bp. 1974. MTA FKI Munkajelentések. 12.

BENE L.

Szempontok a települések fejlettségének és típusainak vizsgálatához.
= Demográfia. 10. 1967.

BERNÁT T.

A természeti erőforrások szűkössége miatt fejlődésben elmaradt mezőgazdasági területeink földrajzi körülhatárolása és jellemzése. Bp. 1969. Kézirat.

BERNÁT T. - ENYEDI Gy.

A magyar mezőgazdaság területi fejlődésének néhány kérdése.
= Földrajzi Értesítő.
17. 1968.

BERNÁT T. - ENYEDI Gy.

A magyar mezőgazdaság területi problémái.
/Termelési körzetek és a területi fejlesztés./
Doktori értekezés tézisei.
Bp. 1975.

BERCSÉNYI Z.

A vidéki ipartelepítés Bács-Kiskun megyei sajátosságai.
= Területi Statisztika.
23. 1973.

CSAKMAG Gy.

Gondolatok a gazdaságilag elmaradt területek fejlesztéséről.
= Területi Statisztika.
24. 1974.

CSEH-SZOMBATHY L.

Az életmód statisztikai vizsgálatának néhány kérdése.
= Statisztikai Szemle.
52. 1974.

CSETE L.

A lejtős területeken gazdálkodó termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményei és fejlesztésük néhány kérdése.
= Gazdálkodás. 3. 1964.

DÁNYI P. - NÉMETH J.

A határmenti területek,
települések fejlesztése.
= Pártélet. 6. 1975.

DEÁK J.-né - HADABÁD F.-né

Az infrastrukturális
fejlettség területi szintü
mérésének lehetőségei.
= Területi Statisztika.
24. 1974.

ENYEDI Gy.

A hegy- és dombvidéki
területek földhasznosítá-
si problémái Magyaror-
szágon.
= Földrajzi Értesítő.
15. 1966.

ENYEDI Gy.-né

A gazdasági szabályozók
területi orientálásának
néhány kérdése és a gazdál-
kodás fontosabb mutatói a
mezőgazdasági nagyüzemek-
ben.
= MÉM STAGEK, Bp. 1969.

ERDEI F.

A mezőgazdasági termelő-
szövetkezetek differenci-
áltsága.
= Közgazdasági Szemle.
11. 1968.

ERDELYI E.

Baranya megye községei-
nek fejlettségi vizsgálata
komplex mutató segítségével.
= Területi Statisztika.
18. 1968.

FARAGÓ T.

A természeti erőfor-
rásokban szűkös mezőgaz-
dasági területek helyze-
te és fejlesztésének
főbb irányai.
= Agrártudományi Főisko-
la Termelésfejlesztési
Intézete, Keszthely,
1969.

FARAGÓ T. - LACKÓ I. -
PILLING A. - VITAI I.-né

A természeti erőfor-
rásokban szűkös agrár-
területek művelésági-
változásaira vonatkozó
tanulmány. /Kézirat/
= MÉM Közgazdasági Fő-
osztálya. Bp. 1969.

FAZEKAS L.

A termelőszövetkeze-
tek gazdasági összeha-
sonlítása.
= Gazdálkodás. 11. 1967.

FRANCIA L.

A faktoranalízis al-
kalmazása a lakosság
életkörülményei és az
infrastrukturális ellá-
tottság közötti össze-
függések területi elem-
zésében. Baranya megye
problematikus terüle-
teinek példáján.
= Területi Statisztika.
25. 1975.

GÁLIK L.-né

Az infrastrukturális
szinvonal területi válto-
zásának főbb irányai.
= Területi Statisztika.
24. 1974.

GÁSPÁR J. - JESSZE K.

Az életszínvonal és az életkörülmények területi vizsgálata.

= Területi Statisztika.
22. 1972.

HAIMINÉ VISSI M.

Az életszínvonal és az életkörülmények területi különbségeinek mérése.

= Területi Statisztika.
22. 1972.

GYARMATI M. - TURÁNI J.

Kísérletek az urbanizáció és a településfejllettség komplex vizsgálatára.
= Megyei és Városi Statisztikai Értesítő. 17. 1967.

HORKAY M. - NOVÁK Z. -
VARGA J.

A területi életszínvonal különbségek vizsgálatának néhány kérdése.

= Területi Statisztika.
22. 1972.

HORVÁTH L.

Összevont színvonalmutatók a területi statisztikában.

= Megyei és Városi Statisztikai Értesítő. 17. 1967.

ILLÉS I. - RIMASZOMBATI J.

Az infrastrukturális el-látottság területi differenciái és változási tendenciái.

= Városépítési Tudományos és Tervező Intézet. Bp. 1968. 240 p. /Kézirat/

ISBARY, G.

Zur Abgrenzung von Problemaräumen.

= Berichte zur Landesforschung und Landesplanung. Klagenfurt, 1960. 78 p.

ISBARY, G. - HEIDE, H.J. - MÜLLER, G.

Gebiete mit gesunden Strukturen und Lebensbedingungen. - Abhandl. d. Akademie f. Raumf. und Landesplanung. Bd. 57. Hannover, 1969.

JÁMBOR K.

Településhálózat-fejlesztés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye településhálózat-fejlesztési terve. - Miskolc, 1974. 35p.

JÁNOSSY F.

A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere. - Bp. 1963. Közgazdasági K.

KAZARECZKI K.

Az élelmiszer-gazdaság szabályozó rendszerének továbbfejlesztése. - Bp. 1970. Közgazdasági és Jogi K.

KÁRPÁTI Z.

Területi hátrányok és az életforma urbanizációja.
= Szociológia. 4. 1972.

KISS I.

A településfejlettség mérésének és összehasonlításának egyes kérdései.
= Statisztikai Szemle.
1967.

KISS I.

A települések fejlettségének mérése.
= Demográfia. 10. 1967.

KOLONKAI L.

Magyarország megyéinek gazdasági fejlettségében, valamint az ott élő lakosság életkörülményeiben fennálló területi különbségek meghatározásai.
= Területi Statisztika.
19. 1969.

KOLOSZÁR M.

A területek gazdasági infrastrukturális fejlettségi szintjének meghatározása, mérése.
= Állam és Igazgatás.
5. 1970.

KOMJÁTHY J.

Az ipari vonzáscentrumok és vonzáskörzetek, a területi iparosodottsági szint mélyebb feltárásának lehetőségei.
= Területi Statisztika.
23. 1973.

KOVÁCS K. - KUKOVICS S.

Tanulmányok a kedvezőtlen természeti adottságok között gazdálkodó mezőgazdasági üzemekkel kapcsolatos feladatok végrehajtására kidolgozott feladatterv megvalósításához.
= Agrárgazdasági Kutató Intézet. Bp. 1970.

KOVÁCS K. - SURY T.

A dombvidéki gazdálkodás problémái és kezelésének lehetőségei.
= Agrárgazdasági Kutató Intézet. Bp. 1969.

KŐSZEGFALVY Gy.

A korszerű ipartelepítés néhány kérdése.
= Városépítés. 4. 1975.

KŐSZEGFALVI Gy.

A településdemográfiai jelenségek hatásai és konzekvenciái a V. ötéves terv tervezésében.
= Területi Statisztika.
25. 1975.

KŐVÁRI M.

A nagyüzemi mezőgazdaságban dolgozók jövedelmének területi differenciáltsága. /Kézirat/ AKI. Bp. 1969.

KRAJKÓ Gy.

A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései.
= Földrajzi Értesítő.
22. 1973.

KRAJKÓ Gy.

A Dél-Alföld mikrokörzeteinek elhatárolása.
= Földrajzi Értesítő.
22. 1973.

KUKOVICS S.

Kedvezőtlen természeti adottságú mezőgazdasági területeink. Bp. 1972.
Akadémiai Kiadó. 122 p.

KULCSÁR V.

Az ország különböző területeinek mezőgazdasági fejlettségi szintje.
= OT Tervgazdasági Intézet. Közlemények. 1968. 5.

KULCSÁR V.

A gyenge természeti adottságokkal rendelkező termelőszövetkezetek társadalmi-gazdasági környezete. /Kézirat/ Bp. 1969.

KULCSÁR V.

A magyar mezőgazdaság területi kérdései. Bp. 1969. Kossuth K. 199 p.

KULCSÁR V.

Falvaink gazdasági fejlődése.
= Területi Statisztika. 24. 1974.

LACKÓ L.

Az ország kedvezőtlen feltételekkel rendelkező területeinek helyzete.
= Tervgazdasági Közlemények. 1974. 7. 130 p.

LACKÓ L.

A kedvezőtlen feltételekkel rendelkező területek fontosabb jellemvonásai.
= Területi Statisztika. 25. 1975.

LACKÓ L. - FRANCIA L.

A területi tervezés és elemzés néhány módszere.
= OT Tervgazdasági Intézet. 1973. p. 158.

LACZKÓ I.

A lejtős területek hasznosításának egyes kérdései Borsod megyében.
= Tudomány és Mezőgazdaság. 1964. 20-29.

LACZKÓ I.

A dombvidéki gazdálkodás Borsod megyében.
/Kandidátusi disszertáció/. Bp. 1966.

LACZKÓ I.

A földminőség és a domborzat differenciáló hatása a borsodi termelőszövetkezetekben.
= Gazdálkodás. 10. 1966.

LACZKÓ I.

A dombvidéki gazdálkodás néhány gazdaságpolitikai kérdése.
= Gazdálkodás. 11. 1967.

LACZKÓ I.

A kedvezőtlen termőhelyi adottságu gyenge termelőszövetkezetek gazdálkodásának feltételei.
= A Mezőgazdasági Mérnök-továbbképző Intézet Kiadványa. Bp. 1968.

LACZKÓ I.

Összefoglaló jelentés a KNEB földhasznosítás, vízrendezés, talajjavítás és talajvédelem főbb kérdései c. vizsgálati programhoz. /Kézirat/ Bp. 1969.

LACZKÓ I.

A talajvédelem ökonómiája. - /Szakmérnöki jegyzet/. Gödöllő, 1969.

LENGYEL Gy.

A szűkös természeti adottságokkal rendelkező területek erdő-bővítésének lehetőségei és gazdasági vizsgálata. /Kézirat/ Bp. 1969.

LUKÁCS J.

Kölcsönhatások az aprófalvas körzetek és a gazdaságilag elmaradott területek között Borsod megyében.

= Területi Statisztika. 25. 1975.

MAGYAR D. - NEMETH L.

Az alsófoku körzeteken belüli és körzetek közötti népességmozgás meghatározói és hatása a területi tervezésben.

= Területi Statisztika. 25. 1975.

MAYER, K.

Über Merkmale und Methode zur Feststellung ländlicher Notstandsgebiete. Zur Neuordnung des westdeutschen Agrarraumes.

= Forschungs- und Sitzungsberichte der Akademie f. Raumforschung u. Landesplanung. Bremen, 1958. Bd. 9.

MÜLLER, G.

Zur Problematik der Abgrenzung von hinter der allgemeinen Entwicklung

zurück gebliebenen Gebieten. 1968. M. t.a.d. Jf. R. H. 60.

PALLOS L.

A kedvezőtlen termőhelyi adottságu termelőszövetkezetek támogatása. Bp. 1971. Mezőgazdasági K., Kossuth K.

ROMÁNY P.

A hegy- és dombvidéki területek mezőgazdasági termelésének egyes kérdései.
= Gazdálkodás. 36. 1962.

ROMÁNY P.

A hegy- és dombvidékek mezőgazdaságának néhány sajátossága.
= Tudomány és Mezőgazdaság. 12. 1964.

ROMÁNY P.

Gazdálkodási kérdések a hegy- és dombvidéki mezőgazdasági nagyüzemekben.
= Gazdálkodás. 8. 1964.

ROMÁNY P.

A területfejlesztési politika időszerű kérdései.
= Gazdaság. 3. 1974.

ROMÁNY P.

Magyarország regionális fejlesztéséről.
= Valóság. 1975.

RUPP K.

Társadalmi mobilitás és településszerkezet.
= Szociológia. 1. 1973.

SÁNDOR A. - TÓTH Z.-né

A területi reáljövedelem-számítás továbbfejlesztése a kisebb területi egységek közötti különbségek feltárásához.

= Területi Statisztika.
23. 1973.

SÁNDOR A. - SZLOBODNYIK J.
- TÓTH Z.

A reáljövedelem számításának kísérleti módszerre, mint a területi életszínvonal-mérés és összehasonlítás egyik eszköze.

= Területi Statisztika.
22. 1972.

SCHÖCK Gy. - SZÁSZY Á.

A mezőgazdaság fejlettsége mérésének területi lehetőségei.

= Területi Statisztika.
23. 1973.

STRUNDEN, Th. M.

Neuabgrenzung der Sannierungsgebiete: Bundesausbaugebiete.

= Informationen. 15. 1963.

SZABADY B.

A körzetesítés módszertani kérdései és Magyarország demográfiai körzetesítése.

= Demográfia. 16. 1973.

SZALÓKI Gy.

A gazdaságilag elmaradott területek fejlesztésének kérdései Magyarországon.

= Területi Statisztika.
24. 1974.

SZEGŐ A.

Területi érdek, területi igazgatás és fejlesztési politika. - Bp. 1974. 275 p. /Soksz./

SZILÁGYI I.

A komplex módszerrel-történő területi összehasonlítás néhány elvi és statisztikai módszertani problémája - "A területi statisztika néhány elméleti és gyakorlati kérdése" c. kötetben. Bp. 1969.

TATAI Z.

A területfejlesztési politika célja és eszközei rendszere az iparban.

= Területi Statisztika.
23. 1973.

TÓTH K.

A gazdasági fejlettség és a népesség aktivitása Békés megye hatalkörzetében.

= Területi Statisztika.
23. 1973.

VÁGI Gy.

"Mit ér" egy község?
"Mit ér" egy megye? /A tanácsi fejlesztések intézményi szerkezetéről./

= Közgazdasági Szemle.
22. 1975.

VARGA Gy.

A háztáji gazdaságok jelentősége.

= Gazdálkodás. 11. 1967.

VILLÁNYI M. - HUSZÁR J.

A természeti erőforrások szűkössége miatt fejlődésben elmaradott agrárterületek közgazdasági eszközrendszere. - Bp. 1969.

ZOLTÁN Z.

Városaink infrastrukturális ellátottsága.
= Városépítés. 5. 1972.

ZOLTÁN Z.

A magyar ipar településtípusok szerinti vizsgálata.
= Ipargazdaság. 4. 1973.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái.
= Területi Statisztika. 21. 1971.

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács V.B. Tervosztálya. Borsod-Abaúj-Zemplén megye aprófalvas területeinek helyzete, problémái és azok megoldásának hosszútávú koncepciója. - Miskolc, 1972. 78 p. /Soksz./

30

2482